

ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОЛУБКА МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ

УДК 330.83 (477.8) "18/19"

ДИСЕРТАЦІЯ
ЕКОНОМІЧНІ ЗНАННЯ У СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

(друга половина ХІХ – перша половина ХХ століття)

08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки»

08 «Економічні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

М. М. Голубка

Науковий керівник:

Башнянин Григорій Іванович,

доктор економічних наук, професор

Луцьк – 2017

АНОТАЦІЯ

Голубка М. М. Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель (друга половина XIX – перша половина XX століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки». – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2017.

У дисертації досліджено умови й особливості розвитку економічних знань у системі господарювання на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX століття. Висвітлено внесок учених та громадсько-просвітніх діячів в економічно-просвітній простір західноукраїнського краю. Охарактеризовано інституціональне середовище формування й розвитку економічних знань населення.

Проаналізовано початок формування господарської літератури з практикою публікацій економічних статей у популярних періодичних виданнях та виокремлено основні тематичні напрями публікацій.

Досліджено особливості розвитку економічних знань на західноукраїнських землях у період 1848–1939 років. З'ясовано сутність економічних знань як основного чинника економічного зростання.

Визначено передумови економічного зростання та розвитку економічних знань на західноукраїнських землях із початку XIX століття. Досліджено роль економічних знань у системі факторів економічного зростання. Обґрунтовано ефективність використання таких із них, як земля, праця, капітал, підприємницькі здібності, знання. Це дало змогу узагальнити позитивні й негативні зміни стосовно кожного з них. Висвітлено внесок західноукраїнських учених, зокрема І. Франка, Д. Коренця, М. Павлика, С. Смаль-Стоцького та ін. в економічно-просвітній простір краю.

Проаналізовано інституціональне середовище формування й розвитку економічних знань населення, що довело провідну роль у цих процесах різних інституцій: громадсько-просвітницьких, кооперативних і духовних, зокрема церкви. Досліджено економічні погляди А. Шептицького, що виражались у його публіцистичній, просвітницькій та підприємницькій діяльності. Відзначено внесок митрополита у формування економічного знання й культури господарювання українського населення, у чому Андрій Шептицький убачав гарантію його соціальної захищеності.

Розкрито досвід поширення через них економічних знань і висвітлено широку функціональність та трансформацію основної мети їхньої діяльності з просвітницької на освітньо-економічну. Систематизовано основні напрями такої діяльності з розподілом на організаційно-просвітницьку, координаційну, видавничу, освітньо-наукову й інформаційну. Проаналізовано початок формування господарської літератури з практикою публікацій економічних статей у популярних періодичних виданнях та виокремлено основні тематичні напрями публікацій. Серед них – практичні науки сільського господарства, видання про розвиток тваринного господарства, ветеринарної медицини, промислів і садівництва з частими перекладами іноземних праць, про створення економічних установ типу крамниць, кредитних спілок і ін., видання з реалізації фінансово-економічної політики, спрямованої на боротьбу з лихварством, посилення інших позитивних ефектів. Виявлено ознаки формування видавничої культури на західноукраїнських землях досліджуваного періоду, а також виокремлення окремого наукового напрямку кооперативної історії.

Здійснено типологію господарських шкіл на західноукраїнських землях кінця XIX – першої половини XX століття з виділенням сільськогосподарських, промислових, торговельних, художньо-промислових і комбінованих та схарактеризовано особливості їхньої діяльності з основним функціональним

призначенням та прикладними аспектами, що орієнтовані на пропагування економічних знань, зокрема через ідеї кооперації.

Указано на характерні риси розвитку економічних знань на західноукраїнських землях 1848–1939 років з орієнтацією на національні цінності, самоорганізацію, поширення професійного шкільництва, що стало передумовою для подальшого розвитку системи вищої економічної освіти.

Ураховуючи значну роль кооперативного руху для формування економічних знань населення, висвітлено напрацювання видатних учених краю та практиків щодо організації господарської діяльності. Звернено увагу на високу значимість кооперації не лише для формування економічного знання українського населення, але й прищеплення йому розуміння можливостей забезпечення власного добробуту, орієнтиру на саморозвиток і реалізацію.

Виявлено загальну сутність економічних знань та високу значимість їх якості, яка проявляється в інвестиційній, підприємницькій активності, рівні зайнятості населення, ефективності державного управління, зокрема на сучасному етапі національного розвитку.

Ключові слова: економічна думка, економічні знання, господарський розвиток, просвітництво, чинники економічного зростання, економічна культура, інституціональне середовище.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

1. Голубка М. М. Основні напрями розвитку економічної освіти на західноукраїнських землях 1848–1918 роках. *Економічний вісник університету*: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 48–52. (РИНЦ, Index Copernicus).

2. Голубка М. М. Теоретико-методологічні засади фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): історико-економічний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Херсон, 2016. Ч. 1. Вип. 17. С. 9–11. (РИНЦ, Index Copernicus).

3. Голубка М. М. Видавнича складова формування економічної освіти населення на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2016. Вип. 3. С. 18–26. (РИНЦ, Index Copernicus).

4. Голубка М. М. Діяльність ревізійного союзу українських кооперативів у контексті розвитку економічної освіти на західноукраїнських землях. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету. Наука: економіка*. Одеса, 2016. № 5 (237). С. 69–82. (РИНЦ).

5. Голубка М. М. Інституціоналізація національної економічної освіти на Західній Україні в ХХІ столітті: фінансово-економічний та кооперативний напрями. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Херсон, 2016. Вип. 18. Ч. 1. С. 9–12. (Index Copernicus).

6. Голубка М. М. Кооперативна освіта на Західній Україні та її вплив на розвиток економічних знань: аналіз та перспективи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 12. URL: <http://global-national.in.ua/issue-12-2016/20-vipusk-12-serpen-2016-r/2246-golubka-m-m-kooperativna-osvita-na-zakhidnij-ukrajini-ta-jiji-vpliv-na-rozvitok-ekonomichnikh-znan-analiz-ta-perspektivi> (Index Copernicus) (дата звернення: 11.05.2017).

7. Голубка М. М. Діяльність осередків кооперативного руху Галичини у становленні економічної освіти другої половини XIX – початку XX століття та поширення економічних знань. *Економіка. Фінанси. Право*. Київ: Міжнар. бізнес-центр, 2016. Вип. 7/1. С. 8–10. (Index Copernicus) (дата звернення: 11.05.2017).

8. Голубка М. М. Якість економічної освіти та проблеми її забезпечення в сучасному глобалізаційному середовищі. *Jakosc w zarzadzaniu organizacja*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2015. P. 151–158.

9. Holubka M. M. Background and Factors of Origin of Economic Knowledge in Western Ukraine in the second half of XIX – first half of XX centuries. *Traektoria nauki. International electronic scientific journal*. 2017. № 2(3). URL: [http:// pathofscience.org/index. php/ ps/ article/ view/299](http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/299) (Index Copernicus) (дата звернення: 11.05.2017).

10. Голубка М. М. Особливості розвитку економічних поглядів та думок митрополита А. Шептицького у формуванні економічних знань серед громади. *International scientific conference Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization*. Klaipeda; Lithuania: Baltija Publishing, 2017. Part I. P. 1–3.

11. Голубка М. М., Голубка С. М., Голубка В. М. Відродження кооперації в суверенній Україні та її морально-етичні основи. *Соціально-економічні проблеми видавничо-поліграфічного комплексу (ВПК) та його інфраструктур*: зб. матеріалів конф. Львів: Укр. акад. друк., 1996. С. 251–254. *Особистий внесок дисертанта: розкрито напрями розвитку кооперативних знань на сучасному етапі ринкових перетворень*.

12. Голубка М. М. Вплив економічних поглядів Т.Войнаровського на стимулювання поступу економічних знань в Західній Україні другої половини XIX – першої половини XX століття. *Економіка країни: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали конф. Тернопіль, 2014. С. 94–100.

13. Голубка М. М. Економічна освіта в контексті суспільних трансформацій. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали конф. Львів: Львів. ін-т МАУП, 2015. С. 23–30.

14. Голубка М. М. Формування економічних знань у діяльності просвітницьких, господарсько-кооперативних структур на західноукраїнських землях та їх вплив на економіку регіону та освіченість населення. *Перспективи розвитку національної економіки*: зб. матеріалів конф./Східноукр. ін-т економіки та управління. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2016. С. 34–36.

15. Holubka M. M. Socio-economic and political views of church representatives and their influence on formation of economic knowledge in western Ukraine at the frontier of nineteenth and twentieth centuries. *Розвиток економіки країни: можливості, проблеми, перспективи*: зб. матеріалів конф./Східноукр. ін-т економіки та управління. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2017. С. 12–15.

16. Голубка М. М. Сутність та поняття економічних знань. *Стратегічні перспективи розвитку економічних суб'єктів в нестабільному економічному середовищі*: зб. матеріалів конф. Кременчук: Кременчуцький нац. ун-т ім. Михайла Остроградського, 2017. С. 119–121.

ABSTRACT

Holubka M. M. Economic Knowledge in the Western Ukrainian Lands Economic Development System (Second Half of the Nineteenth – First Half of the Twentieth Century). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Degree in Economics Candidate's Thesis, specialty 08.00.01 «Economic Theory and History of Economic Opinion». – Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2017.

The dissertation is devoted to the study of the conditions and peculiarities of the development of economic knowledge in the system of economic management in Western Ukrainian lands in the second half of the nineteenth and a first half of the twentieth century. The contribution of scientists and public figures in the economic and educational space of the Western Ukrainian region is highlighted. The institutional environment of formation and development of economic knowledge of the population is characterized.

The article analyzes the beginning of the formation of economic literature with the practice of publishing economic articles in popular periodicals and highlights the main thematic directions of publications.

The peculiarities of the development of economic knowledge in the western Ukrainian lands during the period of 1848–1939 are investigated. The essence of economic knowledge as the main factor of economic growth is revealed.

The preconditions of economic growth and development of economic knowledge on Western Ukrainian lands from the beginning of the XIX century are determined. The role of economic knowledge in the system of factors of economic growth is researched. The efficiency of the use of factors – land, labor, capital, entrepreneurial abilities, knowledge is substantiated. This made it possible to summarize positive and negative changes in each of them. The contribution of Western Ukrainian scholars, in particular,

I. Franko, D. Korents, M. Pavlyk, S. Smal-Stotskyi and others, in the economic and educational space of the region, is highlighted.

An institutional environment for the formation and development of economic knowledge of the population has been analyzed, which has prominently played a leading role in these processes of various institutions: public education, cooperative and spiritual, in particular, the church. The economic views of Andrei Sheptytskyi, which were expressed in his journalistic, educational and entrepreneurial activity, were investigated. The contribution of the Metropolitan to the formation of economic knowledge and culture of management of the Ukrainian population was emphasized, which he considered being a guarantee of his social security.

The experience of spreading economic knowledge through them is revealed and wide functionality and transformation of the main purpose of their activity from educational to educational and economic. The main directions of their activity are systematized with the division into organizational-educational, coordination, publishing, educational, scientific and informational. The article analyzes the beginning of the formation of economic literature with the practice of publishing economic articles in popular periodicals and highlights the main thematic directions of publications. Among them are practical agricultural sciences, publications on the development of animal husbandry, veterinary medicine, publications on the development of crafts and horticulture with frequent translations of foreign works, publications on the creation of economic institutions such as shops, credit unions, etc., publications devoted to the implementation of financially-economic policy aimed at combating usury, enhancing other positive effects. The signs of formation of the publishing culture on the Western Ukrainian lands of the studied period were revealed, as well as the isolation of a separate scientific direction of cooperative history.

The typology of business schools in the Western end of the nineteenth – early twentieth century was done, with the allocation of agricultural, industrial, commercial, artistic, industrial and intermodal which describes the features of their work with the

basic functionality and practical aspects aimed at promoting economic knowledge, particularly through the idea of cooperation.

The characteristics of economic knowledge at Western Ukraine during the 1848–1939 years with a focus on national values, self-organization, dissemination of professional schooling were specified, which was a prerequisite for the further development of higher economic education.

Given the significant role of the cooperative movement in the formation of economic knowledge of the population, the work of the outstanding scholars of the region and practitioners on the organization of economic activity is highlighted. Attention is drawn to the high significance of cooperation not only for the formation of economic knowledge of the Ukrainian population but also the implication for him to understand the possibilities of providing his own welfare, a reference point for self-development and realization.

The general essence of economic knowledge and high significance of their quality are revealed, which is manifested in investment, entrepreneurial activity, a level of employment of the population, an efficiency of public administration, in particular at the present stage of national development.

Key words: economic thought, economic knowledge, economic development, education, factors of economic growth, economic culture, institutional environment.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ У СИСТЕМІ ФАКТОРІВ ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)	22
1.1. Методологічні засади дослідження економічних знань у працях західноукраїнських учених	22
1.2. Економічні знання в системі факторів господарського розвитку	35
1.3. Етапи формування та розвитку економічних знань на західноукраїнських землях.....	46
Висновки до розділу 1	58
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ НА ГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	61
2.1. Взаємозалежність економічних знань та господарського розвитку західноукраїнських земель.....	61
2.2. Оцінка впливу кооперативних інститутів на розвиток економічних знань та господарства	75
2.3. Основи економічних знань та їх практичне застосування у світлі періодичних видань	94
Висновки до розділу 2	120

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ ТА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ТОВАРНО-РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ..... 123

- 3.1. Інституціональні засади розвитку економічних знань у процесі становлення підприємницького товарного виробництва 123
- 3.2. Роль спеціалізованих господарських шкіл у поширенні знань та формуванні економіки ринкового типу на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття 143
- 3.3. Основні напрями розвитку кооперативних знань на сучасному етапі ринкових перетворень 152
- Висновки до розділу 3 172

ВИСНОВКИ 174

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 178

ДОДАТКИ..... 206

ВСТУП

Актуальність теми. Рівень економічних знань – це один з основних чинників зростання добробуту населення та конкурентоспроможності країни в системі світогосподарського розвитку. Необхідність поглиблення економічних знань проявляється, насамперед, в умовах системної трансформації суспільства й формування національної економіки на ринкових засадах, що актуалізує вивчення історії економічної думки вчених щодо господарського розвитку та формування ринкових відносин.

Дослідження економічних знань, які формувались і розвивалися на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX століття, у період становлення ринкового господарства, набув особливої значимості, оскільки специфіка господарського розвитку та ринкових відносин на цих територіях зумовлена історичними традиціями України й близькістю та взаємозв'язком із соціально-економічними процесами, що відбувались у європейських країнах у зазначений період. Потреба вивчення цього питання підтверджується також наявністю позитивного досвіду західноукраїнських земель щодо поширення економічних знань у період від аграрної реформи 1848-го до 1939 року – до зміни вектора розвитку економічної науки в умовах переходу до радянської командно-адміністративної системи.

Актуальність дослідження економічних знань зумовлена не лише необхідністю висвітлення внеску українських учених, просвітніх діячів, а також освітніх закладів, духовних організацій, кооперативів та інших інституцій у теоретичне підґрунтя розвитку господарства західноукраїнських земель у період становлення ринкових відносин, але й можливістю використання цих напрацювань у сучасній національній практиці. Дослідження тенденцій розвитку товарно-грошових відносин, визначення місця й ролі в цьому процесі економічних знань, зв'язку сучасного стану економічної освіти та науки з минулим сприяють більш глибокому розумінню суспільно-господарських явищ і формуванню об'єктивної національної освітньої політики.

Теоретико-методологічні засади розвитку економічних знань висвітлено в працях таких учених, як О. Вербова, В. Вісин, З. Гіптерс, С. Голубка, С. Злупко, І. Зуляк, Л. Корнійчук, П. Леоненко, Е. Лортікян, В. Небрат, А. Пантелеймоненко, І. Потапюк, Л. Потапюк, О. Стрішинець, Н. Супрун, В. Федосов, В. Фещенко, В. Шевчук, П. Юхименко та ін. Деякі питання становлення економічної освіти й науки в системі господарського розвитку розкривають Г. Башнянин, В. Гринчуцький, М. Долішній, Л. Заглинська, М. Карлін та ін. Проте в сучасній науковій літературі недостатньо уваги приділено питанням формування й еволюції економічних знань як окремого напрямку історії української економічної думки.

Відтак потреба проведення цілісного системного дослідження розвитку економічних знань на західноукраїнських землях в умовах генезису ринкового господарства засвідчує доцільність вибраної теми дисертації, а отримані результати можуть бути використані на сучасному етапі державотворення в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт, а саме: Львівського торговельно-економічного університету в межах бюджетних тем «Проблеми функціонування та розвитку економічних систем» (державний реєстраційний номер 0111U008260), де здобувачем досліджено стан освітньої діяльності в Західній Україні за період другої половини XIX – першої половини XX століття; «Проблеми трансформації кооперативних систем за умов ринкової транзиції» (державний реєстраційний номер 0111U008261), де розкрито вплив освітньої діяльності на ефективність функціонування кооперативних організацій; «Проблеми метрологічного аналізу економічних систем» (державний реєстраційний номер 0111U008262), де висвітлено стан та характер оцінки рівня освітніх послуг і їх вплив на господарську діяльність у період другої половини XIX – першої половини XX століття; Львівського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи» в межах бюджетної теми «Стратегічні напрями та механізм модернізації фінансової системи України» (державний реєстраційний номер 0115U002173), де

обґрунтовано методологічні підходи до аналізу розвитку економічних знань у контексті визначення фінансових чинників соціально-економічного зростання в другій половині XIX – першій половині XX століття тощо.

Мета й завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження економічних знань у системі господарського розвитку та визначення їх впливу на формування й розвиток ринкового господарства західноукраїнських земель у період другої половини XIX – першої половини XX століття.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- висвітлити методологічні засади дослідження формування та еволюції економічних знань у працях українських учених і громадсько-просвітніх діячів;
- з'ясувати сутність економічних знань у системі факторів господарського розвитку;
- визначити етапи формування та розвитку економічних знань на західноукраїнських землях у період другої половини XIX – першої половини XX століття;
- установити взаємозалежність рівня розвитку економічних знань від господарського розвитку західноукраїнських земель другої половини XIX – першої половини XX століття;
- висвітлити й оцінити вплив кооперативних інституцій на розвиток економічних знань та господарства;
- розкрити особливості практичного застосування економічних знань у світлі періодичних видань;
- схарактеризувати інституційні засади розвитку економічних знань у процесі становлення підприємницького товарного виробництва;
- визначити роль спеціалізованих господарських шкіл у поширенні знань та формуванні економіки ринкового типу на західноукраїнських землях другої половини XIX – першої половини XX століття;

– обґрунтувати основні напрями розвитку кооперативних знань на сучасному етапі ринкових перетворень.

Об’єктом дослідження є процеси розвитку економічних знань на західноукраїнських землях у період другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади та історико-економічні аспекти формування економічних знань у системі господарського розвитку західноукраїнських земель другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття.

Методи дослідження. Теоретична й методологічна основа дослідження побудована на використанні фундаментальних положень економічної теорії, історії економічної думки та політекономії. Застосування системного підходу дало змогу здійснити комплексний аналіз праць українських учених і громадсько-просвітніх діячів із питань формування та еволюції економічних знань на західноукраїнських землях, їхнього господарського розвитку в період другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття.

У процесі дослідження застосовували загальноприйняті в економічній науці методи дослідження: діалектичний, системно-структурний – для розкриття сутності економічних знань і визначення закономірностей соціально-господарського розвитку західноукраїнських земель другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття (п. 1.1; 1.3; 2.1); монографічний, історико-еволюційний та абстрактно-логічний – для теоретико-методологічного дослідження процесів формування й еволюції економічних знань у працях українських учених і громадсько-просвітніх діячів (п. 1.2; 3.1); історико-логічний, метод аналізу та синтезу, системного узагальнення – для проведення історико-теоретичного аналізу становлення й розвитку економічних знань на західноукраїнських землях на ранньому етапі розвитку ринкових відносин та визначення ролі кооперативних інституцій, господарсько-просвітницьких періодичних видань, інституту церкви в цьому процесі (п. 2.1; 2.2; 2.3; 3.1); порівняльного й структурно-функціонального аналізу – у процесі визначення впливу господарських шкіл на поширення економічних знань на західноукраїнських землях (п. 3.2).

Інформаційною базою дослідження слугували архівні матеріали; наукові праці українських і зарубіжних учених, у яких висвітлено питання розвитку економічних знань на західноукраїнських землях у період другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття; інформаційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях; електронні ресурси, представлені в мережі Інтернет; результати власних досліджень дисертанта.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному теоретико-методологічному дослідженні еволюції економічних знань у системі господарського розвитку на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття для використання в сучасній українській практиці забезпечення економічної освіти населення.

Теоретичні положення й результати дослідження, що винесені на захист і характеризують наукову новизну, полягають у такому:

- *удосконалено:*

- визначення терміна «економічні знання», розкриття сутності якого, на відміну від наявних трактувань, здійснено із застосуванням комплексного підходу за допомогою узагальнення системи теоретико-наукових ідей та суспільної практики, що дало змогу виокремити три рівні в структурі економічних знань: емпіричний (економічний досвід); нормативний (економічна освіта) і фундаментальний (економічна наука). Зазначене вище уможливило розширення методологічного апарату досліджень сучасної економічної теорії й сприяє розумінню співвідношення ключових вихідних понять у сфері історії економічної думки та практики;

- наукові підходи до виявлення чинників соціально-економічного зростання, що, на відміну від наявних, ураховують саме ті з них, які вплинули на еволюцію економічних знань на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття, а саме: економічні (розвиток ринкових відносин, зміна місця й ролі знань у господарському житті), політичні (залежне становище західноукраїнських земель від імперської влади) і соціальні (проведення аграрної реформи 1848 р. та поширення ідей економічної свободи й соціальної справедливості);

– періодизацію розвитку економічних знань із визначенням часових меж: перший етап (1848–1861 рр.), другий (1862–1893 рр.), третій (1894–1918 рр.), четвертий (1919–1939 рр.), що, на відміну від наявної, передбачає розкриття основних критеріїв, характерних ознак етапів розвитку економічних знань, визначення об'єктивних закономірностей соціально-господарських змін, що відбувались у досліджуваній період. Це дає змогу впорядкувати процес пізнання розвитку економічних знань у зазначений період, а також поглибити сприйняття основних засад економічної науки;

• *набули подальшого розвитку:*

– методологічні засади дослідження процесів формування та еволюції економічних знань під впливом поглядів українських учених і громадсько-просвітніх діячів, зокрема до наукового обігу залучено низку праць А. Волошина, Є. Олесницького, О. Терлецького, І. Франка, А. Шептицького й інших, які не були раніше об'єктом наукових досліджень щодо цієї проблематики, а також з'ясовано їхні новаторські аспекти та особливості, що дають підставу виокремити економічні знання в науковий напрям української економічної думки;

– аналіз діяльності кооперативних організацій на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX ст. і їх значення щодо становлення й розвитку економічних знань і системи господарювання населення, що може стати основою для формування сучасної кооперативної культури;

– наукова оцінка впливу господарсько-просвітницьких видань на становлення економічних знань у другій половині XIX – першій половині XX століття та виявлення основних тенденцій їхнього розвитку (національний характер освіти, визначальна роль громадських організацій, їх поширення, розвиток мережі економічних навчальних закладів у регіоні, вплив економічних знань на еволюцію національної самосвідомості й економічної культури), що сприяє глибшому розумінню їхнього внеску в економічну теорію та історію економічної думки;

– обґрунтування ролі інституціонального середовища, зокрема духовних інституцій, у формуванні економічної просвіти населення західноукраїнських земель, що дало змогу визначити якісні ознаки та основні тенденції в поширенні економічних знань.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення, викладені в дисертації, є внеском у розвиток економічної теорії про еволюцію економічних знань на західноукраїнських землях та доведені до рівня практичних рекомендацій. Ці положення можуть бути застосовані в процесі наукового обґрунтування національної концепції розвитку економічної освіти.

Наукові результати дослідження, а також запропоновані в дисертації нові методологічні підходи використовуються в навчальному процесі Львівським торговельно-економічним університетом під час підготовки методичного забезпечення з таких дисциплін кафедри, як «Історія економіки та економічної думки», «Основи економічної теорії», «Політична економія», «Державне регулювання економіки» (довідка № 450/22 від 03.10.2016 р.); Львівським кооперативним коледжем економіки і права в процесі розробки та викладання студентам лекційних курсів, проведення семінарських занять та підготовки методичного забезпечення з таких дисциплін, як «Основи кооперації», «Політична економія» (довідка № 234 від 29.02.2016 р.); Львівським навчально-науковим інститутом ДВНЗ «Університет банківської справи» під час розробки навчальних програм і підготовки методичного забезпечення з дисциплін «Економічна теорія», «Макроекономіка», «Сучасна економічна теорія» (довідка № 02-20-015/239 від 05.05.2017 р.); Черкаським державним технологічним університетом у процесі підготовки методичного забезпечення та викладання лекцій із таких дисциплін кафедри, як «Основи економічної теорії», «Історія економіки та економічної думки», «Політична економія» (довідка № 1746/01-10.01 від 04.11.2016 р.).

Розроблені теоретико-методичні положення й отримані практичні результати дослідження застосовуються Департаментом освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації (довідка № 05-10/1999 від 29.05.2017 р.); Українською греко-католицькою церквою (курія Львівської архієпархії) (довідка № ЛВ 17/986 від 29.05.2017 р.); Львівською обласною спілкою споживчих товариств (довідка № 32/01-30 від 07.04.2017 р.); Львівським торговельно-економічним університетом у науково-дослідній лабораторії економічної оцінки при кафедрі теоретичної та прикладної економіки (довідка № 452/22 від 03.10.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням. Усі представлені в дисертації результати здобувачем отримано особисто. Із наукових праць, виконаних у співавторстві, у роботі використано лише ті положення, які є результатом самостійної роботи дисертанта, на що вказано в переліку наукових праць.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення та висновки дисертації обговорювалися й отримали позитивну оцінку на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та наукових семінарах і круглих столах, таких як Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічні проблеми видавничо-поліграфічного комплексу (ВПК) та його інфраструктур» (м. Львів, 1996 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Економіка країни: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Тернопіль, 2014 р.), VII Міжнародна науково-практична конференція «Управління в освіті» (м. Львів, 2015), Всеукраїнська науково-практична конференція «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум» (м. Львів, 2015 р.), III Міжнародна науково-практична конференція «Перспективи розвитку національної економіки» (м. Запоріжжя, 2016 р.), International Scientific Conference «Formation of Modern Economic Area: Benefits, Risks, Implementation Mechanisms» (м. Тбілісі, Грузія, 2016 р.), 8th International Conference «Sharing the Results of Research towards Closer Global Cooperation among Scientists»

(м. Монреаль, Канада, 2016 р.), 7th International Scientific Conference «European Applied Sciences: challenges and solutions» (м. Штутгарт, Німеччина, 2016 р.), 8th International Scientific Conference «Theoretical and Applied Sciences in the USA» (м. Нью-Йорк, США, 2016 р.), International scientific-practical conference «Economic Innovative potential of socio-economic systems: the challenges of the global world» (м. Лісабон, Португалія, 2016 р.), X Всеукраїнський фестиваль науки. Засідання круглого столу «Роль наукової молоді в розвитку вітчизняної науки» (м. Київ, 2016 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток економіки країни: можливості, проблеми, перспективи» (м. Запоріжжя, 2017 р.), Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Стратегічні перспективи розвитку економічних суб'єктів в нестабільному економічному середовищі» (м. Кременчук, 2017 р.), International scientific conference «Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization» (м. Клайпеда, Литва, 2017 р.).

Публікації. Результати дисертаційної роботи опубліковано в 16 наукових працях загальним обсягом 6,24 друк. арк. (особисто здобувачу належать 6,21 друк. арк.), 7 із них – це статті у фахових наукових виданнях України, що внесені до міжнародних наукометричних баз даних; 3 – у закордонних; 6 – в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 231 сторінку, містить 9 таблиць, 19 рисунків та 14 додатків. Список використаних джерел складається з 269 найменувань.

РОЗДІЛ 1

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ У СИСТЕМІ ФАКТОРІВ ГОСПОДАРСЬКОГО
РОЗВИТКУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ–ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

1.1. Методологічні засади дослідження економічних знань у працях західноукраїнських учених

Трансформація економічних знань людини від її буденного досвіду до економічної науки починається в другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття. Передумовами розвитку економічних знань на західноукраїнських землях були активна діяльність українських діячів і просвітницьких товариств, відкриття шкіл та університетів, а також зародження кооперативного руху. Видатні особистості того часу бачили й розуміли, що тільки завдяки економічним знанням можливо підняти економіку західноукраїнських земель, адже лише «економічно усвідомлена» людина може правильно діяти.

У період трансформації економічних знань розвиток економіки краю потребував залучення грамотних та освічених працівників, які розумілися на виробництві й економіці, історії та математиці, фізиці та торгівлі. Саме тоді створено цілісну мережу комерційної освіти, представлену комерційними інститутами й училищами, курсами та торговельними школами, у яких викладали бухгалтерію, економію, політичну й комерційну географію, а також теорію комерції.

Ретроспектива вивчення системи економічних знань на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття – важливий об'єкт досліджень.

Основною категорією в термінологічному аналізі економічних знань є «знання», під яким розуміємо носіїв певної інформації та способу дій із такою інформацією, що свого часу привела людину до цих знань. Зазначимо, що в знаннях індивіда втілено вміння й пов'язану з ними діяльність. Тобто знаннями –

це і результат, і процес. Очевидно, що під знаннями варто розуміти кінцеві результати пізнання людини, виражені в її уявленні, поняттях, а також судженнях і теорії. Отже, під поняттям «знання» розглядаємо продукт деякої діяльності людини, що може виступати результатом і процесом водночас (рис. 1.1).

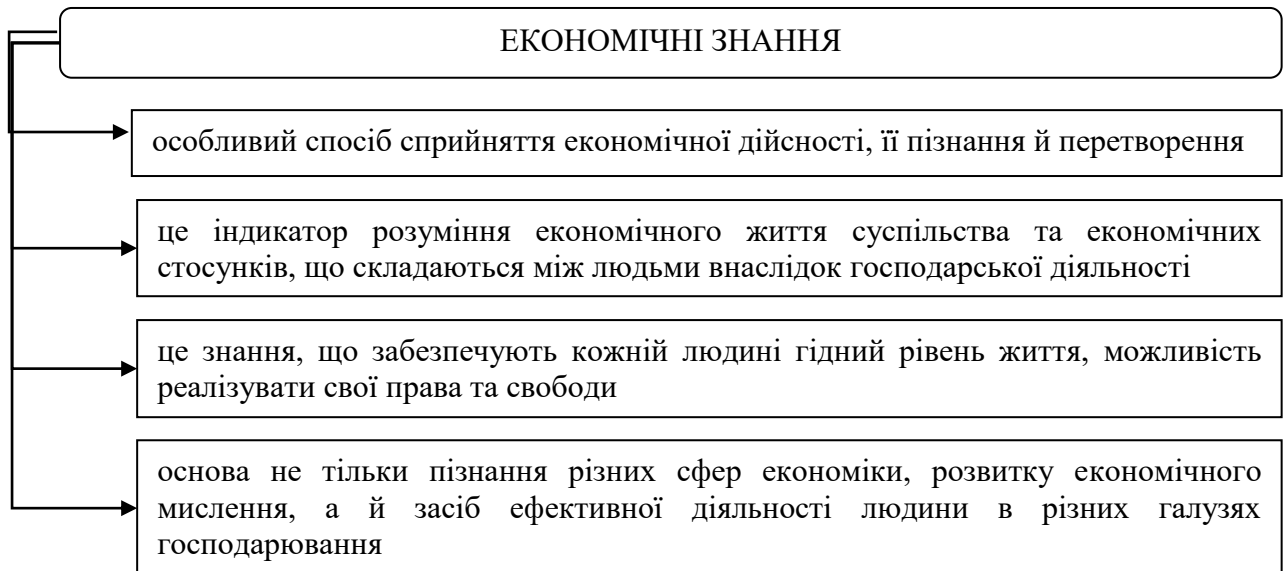

Рис. 1.1. Підходи до визначення сутності економічних знань *

* Авторська розробка.

Для будь-якого суспільства рівень економічної освіти та науки є ознакою його інтелектуальності та можливостей подальшого розвитку. Фахівці економічного профілю, зазвичай, є провідними владними діячами, активними агентами впливу на фінансово-економічну ситуацію в країні. Тому цілісний розвиток національної системи знань повинен орієнтуватися на історичні особливості формування її економічного складника, поглиблюючи позитивні аспекти та нівелюючи негативні.

Будь-які знання людини, насамперед, пов'язані зі змістом отриманої нею освіти. Серед знань людини можна виділити:

- основні терміни й поняття, без застосування яких людина не може обійтися;
- повсякденні та наукові факти, завдяки яким людина розуміє наукові закони, переконується, а також формує та відстоює ідеї;
- теорії, без допомоги яких людина не може фундаментально зрозуміти певну сукупність об'єктів, володіти методами пояснення, а також передбачення певних явищ;

– методологічні знання, завдяки яким людина може оперувати певними способами діяльності для одержання необхідних знань;

– оцінні знання, без використання яких людина не може обійтися, щоб виразити своє ставлення до тих чи інших явищ життя [1].

Крім освіти, компонентом економічних знань є також наука. Розглядаючи економічні знання як науку, можна дати таке визначення: економічні знання – система понять, теорій і концепцій, використовуваних людьми для пояснення основних законів розвитку економіки з метою їх використання в господарській практиці.

Загалом, на нашу думку, економічні знання потрібно розглядати комплексно (в їх основу покладено логічне узагальнення суспільної практики, певного досвіду) та як систему провідних ідей (наукове пізнання закономірностей розвитку господарства, що історично виникли, розвиваються й використовуються людьми для пояснення економіки, а також якими вони керуються в господарській практиці). Існує нагальна потреба диференціювати структуру економічного знання людини (рис. 1.2): рівень емпіричний або масовий (економічний досвід), рівень нормативний (економічна освіта) та рівень фундаментальний (економічна наука).

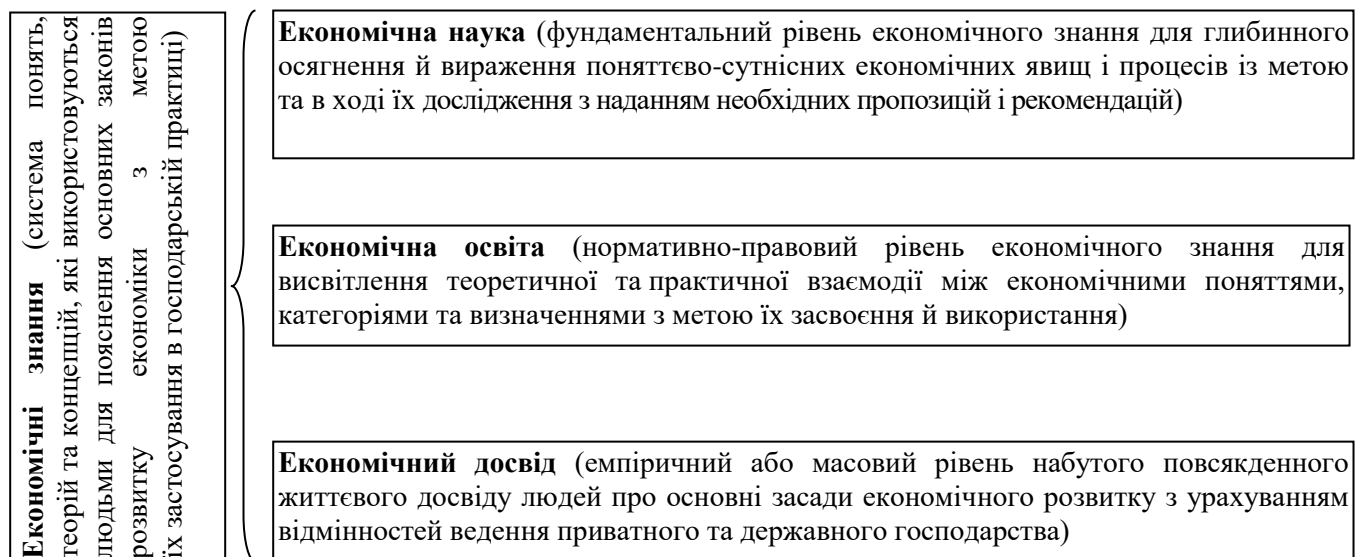

Рис. 1.2. Структура економічних знань*

* Авторська розробка.

Тобто в основу економічного знання покладена тріада, три рівні: емпіричний або масовий (рівень повсякденного життєвого досвіду людей, набутого під час ведення господарства); нормативний (рівень практично-економічної взаємодії, освіта); фундаментальний (рівень глибинного осягнення й вираження в поняттях сутності економічних процесів та явищ, тобто наука).

Як бачимо, трансформація економічних знань людини від її буденного досвіду до економічної науки здійснюється через здобуття нею економічної освіти. Результатом формування економічного мислення є виконання «економічно усвідомленою» людиною економічно обґрунтованої практичної діяльності.

Опанування економічних знань доречно відобразити пірамідално. Важливість такого відображення полягає в залежності переходу до наступного рівня від освоєння попереднього. Ось, наприклад, якщо індивідуум опанував, а отже, розуміє зміст базових економічних понять (понятійний рівень), то цілком може здійснити нескладний аналіз побутових економічних фактів (емпіричний рівень) тощо.

Базові (фундаментальні) економічні знання – це певна система понять, теорій та концепцій, котрі першочергово застосовуються на побутовому рівні (а отже, не завжди є науково обґрунтованими) для пояснення основних законів розвитку економіки з метою їх використання в господарській практиці. Зважаючи на вищесказане, бачимо: базові економічні знання виступають фундаментальним рівнем, на якому ієрархічно вибудовується ціла система економічної науки.

Зазначимо, що базові економічні знання дещо опосередковано виходять у соціально-практичне середовище через прикладні знання, якими є вже наступний рівень, а саме досвід господарювання. Під цим поняттям розуміємо стихійно-емпіричний рівень набутого повсякденного досвіду. Такий досвід людей щодо основних економічних законів з урахуванням відмінностей ведення приватного та державного господарства проявляється у формі економічних категорій, наукових гіпотез, концепцій і законів, котрі створювалися на основі врахування практики та виступають у ролі дороговказу для неї (рис. 1.3.).

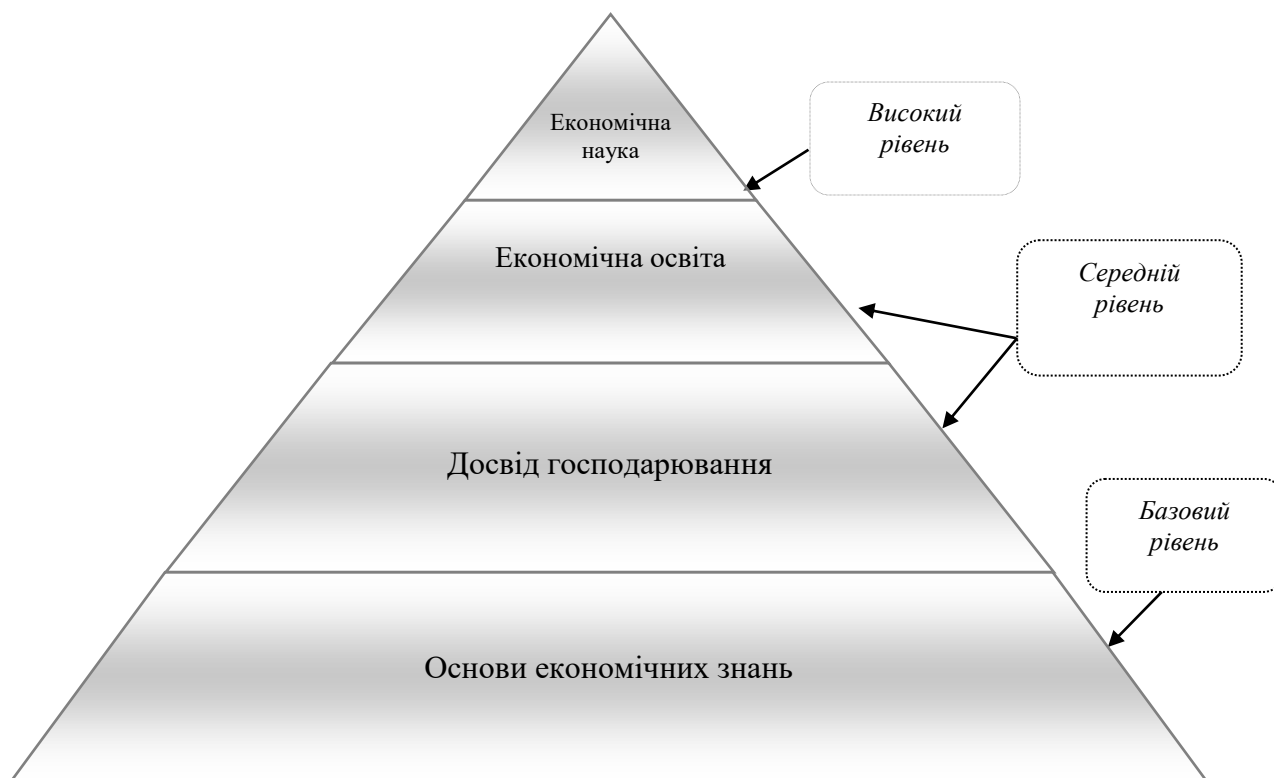

Рис. 1.3. Піраміда опанування економічних знань*

* Авторська розробка.

Відтак із часом, стихійно-емпіричне починає тісно переплітатися з науковим. А отже, ідеться мова про перехід до економічної освіти як нормативно-правовий рівень економічного знання, котре необхідне для висвітлення теоретико-практичної взаємодії між економічними поняттями, категоріями та визначеннями для їх засвоєння й використання.

Високим рівнем здобутих, прийнятих та вдосконалених економічних знань виступає економічна наука й існує задля можливостей глибшого осягнення та вираження понятійно-сутнісних економічних явищ і процесів.

Так, бачимо, що економічні знання де-факто присутні на всіх рівнях пірамідальної моделі, проте де-юре вони вже не є тими стихійними, локальними, неструктурованими, а є видозміненими й за поступового переходу від базового до вищого рівня стають науковими.

Окрім розуміння суті рівнів самої пірамідальної моделі, варто зауважити, що чим вищий рівень піраміди, тим більше виникає нових запитів щодо підтримки, формування та поширення економічної науки. Такі запити характеризуються

щораз більшою потребою у фінансових ресурсах і необхідністю ефективного використання людського інтелектуального капіталу. Причому останній виступає ключовим ресурсом, рушієм для забезпечення інноваційності розвитку та становлення системи економічної науки.

Потрібно зазначити, що отримувати економічні знання людині варто ще з молодшої школи для поглиблення знань, потрібних у її житті чи в обраній нею майбутній професії; формування вмінь змалку щодо планування сімейного бюджету; ознайомлення з економічними законами; формування якісно нового економічного мислення; глибшого вивчення економічних дисциплін.

Сучасні ринкові відносини потребують людей, котрі є носіями економічної культури, яка виявляється через їхні вчинки.

Формування відповідної економічної культури людини значною мірою можливе завдяки здобуттю економічної освіти та відповідного виховання [2].

Очевидно, що майбутнє України залежить від ефективності допомоги молоді в поглибленні нею власних економічних знань.

Розглядаючи економічні знання (табл. 1.1.), можна сказати, що це першооснова суспільних знань про оптимальне використання фінансових і матеріальних ресурсів. Вони покликані послідовно формувати бачення перспективи суспільно-економічного розвитку та вчити оволодівати основами наукової організації праці (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Економічні знання як першооснова суспільних знань про оптимальне використання матеріальних ресурсів*

Група	Найменування	Практичний прояв
I	Загально-пізнавальні	Належать такі дисципліни: основи економіки та основи економічних знань.
II	Фундаментальні	Охоплює такі дисципліни: політекономію, економічну теорію, мікро- й макроекономіку.
III	Конкретно-галузеві	Належать такі дисципліни, як менеджмент, маркетинг тощо.

*Узагальнено дисертантом.

Потрібно зазначити, що економічні знання – багатогалузева система, яка впливає на господарський комплекс, що може призводити до змін у життєдіяльності та функціонуванні суспільства.

Економічні знання – складник усього інституціонального простору країни. Вони послідовно формують у населення прагнення до економічного мислення та аналізу, адже економічні знання – це інтегратор освіти й науки. Унаслідок володіння основними законами та принципами дії в економічній сфері того чи іншого регіонального осередку визначаються пріоритетні напрями економічного розвитку середовища життєдіяльності суспільства. Це дуже характерно для основ організації праці в ринкових умовах, особливо стосовно регіонів з історично визначеними природними умовами господарювання. Існує низка особливостей надання економічних освітніх послуг, зокрема сама економічна освіта як така – це соціальний інститут, що покликаний формувати економічні знання задля їх використання в багатьох сферах господарювання; характерною особливістю економічної освіти є те, що кошти, укладені в неї, приносять у кінцевому результаті вигоду в різних сферах соціально-економічної діяльності; економічна освіта формує досить потужний людський капітал, який є основним чинником формування соціально-економічного розвитку держави. Серед основних завдань економічної освіти – розуміння можливостей самореалізації особи як економічно активного члена суспільства, спроможного свідомо долучатися до економічного життя країни [3, с. 183].

Отже, у структурно-функціональному розрізі економічна освіта покликана не лише формувати відповідні знання, уміння та навички, але й застосовувати їх на благо суспільного розвитку. Це один компонент нашого дослідження економічних знань – наука, яка є не лише системою знання, й виступає засобом його вимірювання, перетворення та втілення.

Особливу роль відігравала економічна наука, що в історії суспільного розвитку Західної України другої половини XIX століття, особливо під впливом реформи 1848 року, почала активно розвиватися [4].

Дослідження окремих аспектів розвитку економічної думки та діяльності західноукраїнських сподвижників щодо формування в поширенні економічних знань і деякі питання становлення економічної освіти й науки в системі господарського розвитку означеного періоду були викладені в наукових працях багатьох учених, зокрема В. Ботушанського [5], І. Витановича [6], Т. Вісиної [7], З. Гіптерс [8], М. Долішнього [9], В. Огоновського [10], Л. Дрогомирецької [11], у матеріалах Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України [12]; в окремих аспектах виконаної «Історії споживчої кооперації» М. Алімана, С. Бабенка [13–14], С. Гелей [15–17], С. Качали [18–20], Д. Танячкевича [21–24], О. Обачного [25], Є. Олесницького [26–31] та матеріалах оприлюднених виступів реферат о. Северина Борачка [32], Звіт з акції товариства «Сільський Господар» [33], у наукових дослідженнях Л. Потапука [34], матеріалах реєстру розсекречених архівних фондів України, зокрема Центрального державного історичного архіву України у м. Львові [35], наукових дослідженнях учених сучасності: І. Рудянина [35], Г. Субтельної [37], Г. Шайнер [38–39], І. Шафранської [40–48], П. Леоненко [49–52], П. Юхименко [53–54], О. Вербова [55–57], С. Злупко [58–63], О. Стрішинець [64–65], С. Голубка [66], І. Зуляк [67], Л. Корнійчук [68], Е. Лортікян [69], В. Небрат [70], А. Пантелеймоненко [71–72], Н. Супрун [73], В. Федосов [74], В. Фещенко [75], В. Шевчук [76], Г. Башнянин [77], В. Гринчуцький [78–79], Л. Заглинська [80], М. Карлін [81] й ін. Проте в сучасній науковій літературі недостатньо уваги приділено питанням формування та еволюції економічних знань як окремого напрямку історії української економічної думки.

Проаналізувавши дослідження в системі економічних знань, можна сказати, що воно потребує подальшого пошуку й висвітлення, оскільки не повністю розкрито його комплексну картину та не визначено системного підходу не лише щодо трактування основних категорій, але й певної концепції, у якій би отримали всебічне визнання західноукраїнські сподвижники, котрі залишили за собою чималі здобутки на шляху до розвитку в економічній царині знань.

Внесок західноукраїнських учених і суспільно-громадських сподвижників у формування та поширення економічних знань отримав своє висвітлення не лише в їхніх підходах до теоретичного розв'язання проблеми, але й у практичних рекомендаціях ведення господарства. Наприклад, досліджуючи кооперативне виховання молоді, яке запроваджувалося в систему шкільної освіти Галичини через організацію шкільних кооперативів, та базове вивчення основ кооперації в школах, видно, що особливе значення приділяли вивченню кооперації, комерції та підприємництва задля успішного ведення господарства на Заході України. Серед видатних діячів, активістів і сподвижників кооперативного руху потрібно відзначити: С. Федака, К. Коберського, В. Огоновського, Ю. Павликовського, М. Ростковича, Є. Храпливого та ін. Активна організаційно-пропагандистська діяльність західноукраїнських сподвижників чинила суттєвий вплив на піднесення культури ведення господарства, розвиток і вдосконалення підприємництва та кооперативного руху, торгівлі й банківської справи на західноукраїнських землях [82].

Згідно з даними Ф. 373 Центрального державного історичного архіву України в місті Львові [35], за матеріалами службової діяльності Федака Степана (1861–1937 рр.), який був адвокатом та громадсько-політичним діячем, засновником, членом управи й керівником низки українських економічних інституцій («Народна Торгівля»; «Дністер»; Центробанк, Ревізійний Союз Українських Кооперативів (Р.С.У.К.) та ін.), бачимо потужну особистість, яка впливала на розвиток економічного знання народних мас.

Економічні погляди К. Коберського (1890–1939 рр.) та його практична діяльність мали значний вплив на розвиток економічного знання в досліджуваній період. К. Коберський, окрім висвітлення своїх економічних ідей на сторінках часописів, розробив методичні рекомендації для освітніх кооперативних курсів, а також упорядкував їхню діяльність. Безпосередньо його викладацька діяльність охоплювала такі дисципліни, як організація промислу, торгівля та кредит,

економічна географія земель Західного регіону України, історія й теорія кооперації, організація кооперативного підприємства та принципи торговельної й виробничої калькуляції [83–88].

Завдяки навчанню, вищезначена діяльність товариства сприяла розвитку господарства (годівля худоби, розвиток молочарства та ін.), а основним результатом від такої діяльності вважалося піднесення рільництва. Загалом, усього називається 12 місцевостей Західної України, де провадили діяльність такі товариства, однак не завжди з економічної точки зору їх можна було назвати рентабельними та успішно функціонуючими суб'єктами господарювання [89, с. 61].

Поряд з іншими, важливими економічними першопричинами створення молочарської кооперативної організації були:

1) проблема освіти (виникла через брак спеціалізації за фахом та, як наслідок, виокремила, потребу в організації кваліфікаційних курсів);

2) економічна проблема збуту продукції молочарства (необхідність організації збуту молочних продуктів централізовано) та технічні проблеми (потреби в постачанні молочарського приладдя).

Вищезначені проблеми та наявні потреби спонукали до створення нового молочарського союзу, а саме Крайового господарсько-молочарського союзу (1907 р., Стрий) [89, с. 60].

На наше переконання, важливою для історії економічної думки Західної України є праця Є. Олесницького під назвою «Сторінки з мого життя», у якій окремі розділи висвітлюють розвиток політичної та суспільно-економічної думки західноукраїнських земель [29, с. 115–145]. Потрібно зазначити, що у своїх роботах Є. Олесницький наголошував на науково-економічному зацікавленні в напрямі політичної економії ще зі студентських часів [29, с. 216], а в наукових доробках учений здебільшого дотримувався трудової теорії вартості, хоч іноді й апелював до теорії граничної корисності.

Важливе значення для дослідження еволюції економічних знань мають архівні джерела. Потрібно зазначити, що, згідно з даними Ф. 785 Центрального державного історичного архіву України у місті Львові [35], засвідчено внесок у розвиток економічного знання редакторів тижневика з ілюстраціями – газети «Неділя» – Р. Голяном, М. Голубцем, А. Курдидиком, оскільки за їх сприянням до оприлюднення рекомендувалися статті на політичну та економічно-освітню тематику, також згадується провадження західноукраїнськими сподвижниками культурно-просвітньої роботи серед українського населення та є згадки про полонізацію українських шкіл. Матеріали означеного архіву, окрім інших, також містять Статут Української католицької практичної гімназії в місті Львові.

Потрібно зазначити внесок відомого західноукраїнського сподвижника В. Барвінського, який під час підготовки до маніфестації в 1880 році, на черговому засіданні членів партії австрійського парламенту зачитав виконану ним резолюцію з економічних питань [40, с.72–73; 45].

Серед праць західноукраїнського вченого економіста-статиста В. Навроцького чільне місце в економічному ряду досліджень посідає його робота «Подвійна крейдка». Зазначимо також, що для розвитку економічної освіти важливі такі його праці, як «Що нас коштує пропінація?», «Реформа домового податку», «Руська народність у школах галицьких», «Економічна реставрація», та інші, які оприлюднювалися на сторінках не лише видань Західної України (газети «Діло», «Чудо»), але й в інших містах: Одесі («Одесский Вестник»); Києві («Киевский телеграф»); Женеві («Вестник Европы»). Зауважимо, що науковець у своїх дослідженнях категорії політичної економії використовував для здійснення аналізу та надання рекомендацій щодо покращення економічного становища західноукраїнських земель. Економічно спрямовані праці В. Навроцького виконано в межах дослідження розвитку західноєвропейської економічної думки, з урахуванням особливостей економічного становища України, а також недосконалості зарубіжних концепцій [89–94].

Чималий внесок у розвиток економічної думки та формування економічного знання зробив такий західноукраїнський сподвижник, як Остап Терлецький (1850–1902 рр.), котрий брав активну участь не лише в розв’язанні суспільно-політичних [95–98], але й економічних проблем краю, оскільки був переконаний, що ані літературна, ані політична незалежність не мають жодної вартості без наявності незалежності саме економічної. В одній зі своїх економічних робіт «Про ціну праці» науковець пише, що праця є «важна складова частина продукції – не єсть поняття поєдинче, просте, але поняття зложене; вона зложена із тих самих складових частей продукції, до котрих вона сама належить, а іменно із природи, праці і капіталу» [12, арк. 53], а також пропонує під час обрахунку вартості праці до складу собівартості включати також кошти, що були витрачені на освіту та заощадження на пенсійний вік [12, арк. 53].

Отже, проведене дослідження свідчить про цілеспрямований вплив праць західноукраїнських учених та сподвижників на поступальний розвиток західноукраїнських земель, які були спрямовані на формування економічних знань із метою їх використання в господарській практиці (рис. 1.4).

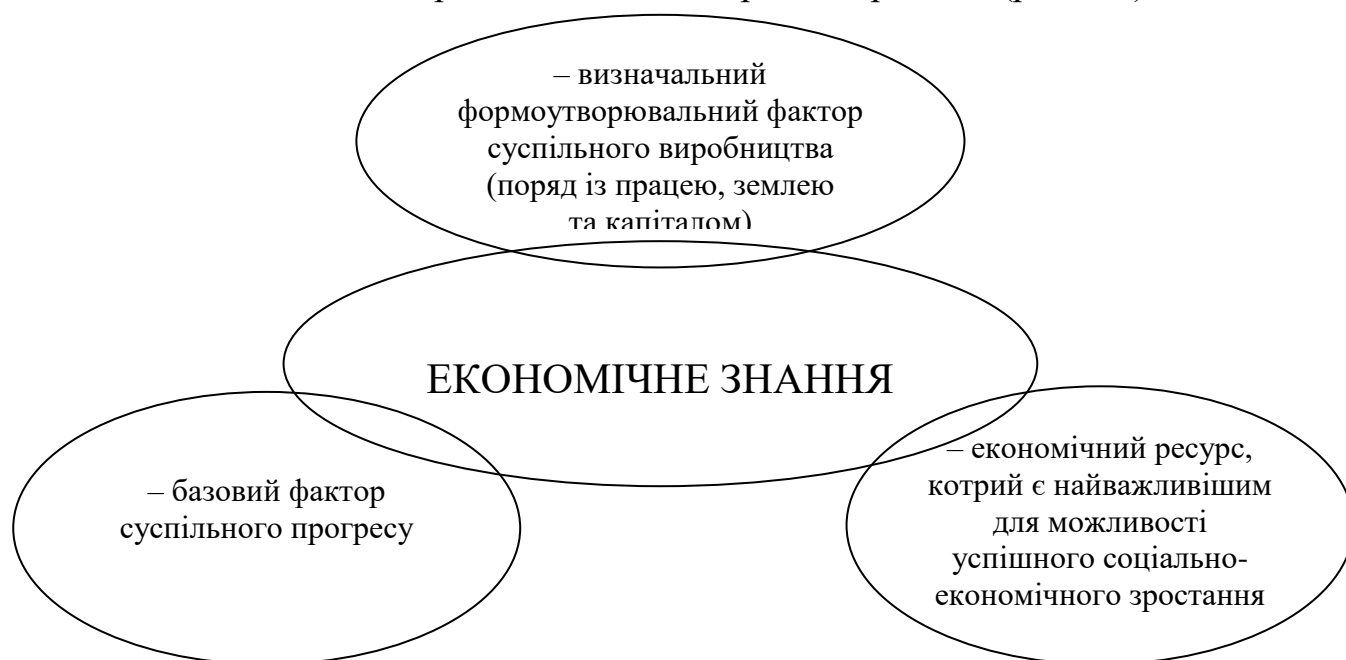

Рис. 1.4. Тракткування економічного знання в наукових дослідженнях*

*Узагальнено дисертантом.

Як видно з табл. 1.5., у другій половині ХІХ–першій половині ХХ століття було чимало суспільно-економічних, політичних діячів та представників греко-католицького духовенства, котрі веденням освітньої, організаційної, практично-прикладної й видавничої діяльності впливали на поширення економічних знань. Утім, мірою впливу економічних знань на формування свідомості українця було не лише забезпечення якості фахової економічно-господарської освіти, але й максимальна її доступність для широких верств населення.

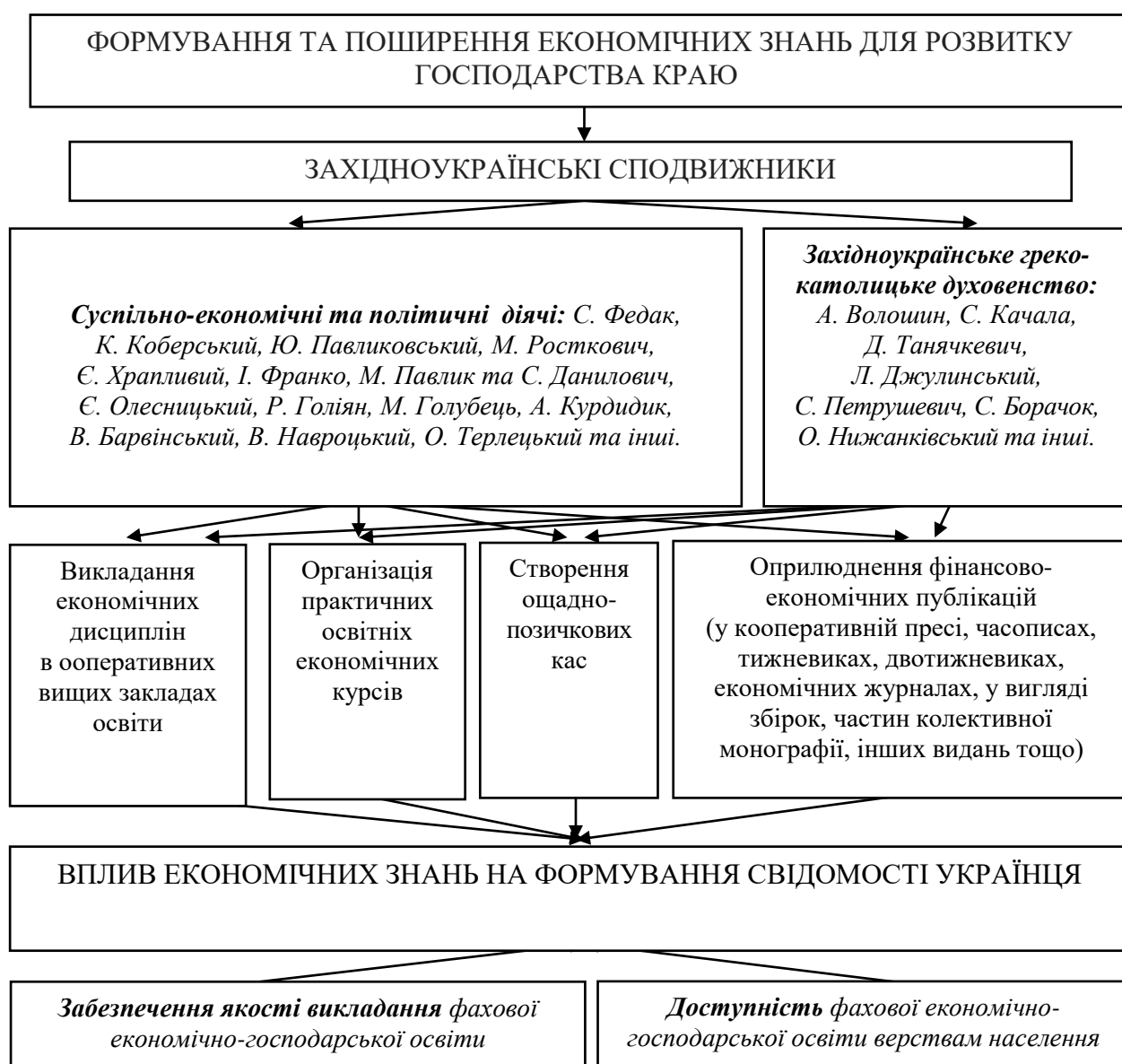

Рис. 1.5. Вплив західноукраїнського подвизництва на формування економічної свідомості населення*

*Авторська розробка.

Потрібно також зазначити, що основною метою західноукраїнських учених і сподвижників було намагання вплинути на формування свідомості українського населення. Реалізація цієї мети, насамперед, лежала у площині акумулювання знань (освіти, науки) та просвітництва. Зазначимо, що на формування економічної думки Західної України другої половини XIX – першої половини XX століття впливала низка факторів, серед яких чільне місце посідали діяльність із викладання економічних дисциплін, організація фахових практичних економічно спрямованих курсів тощо. Крім того, доступність отримання економічних знань можлива також завдяки популярності курсів з економіки, збільшенню друкованих видань і мережі освітньо-економічних закладів та освітніх закладів кооперації.

1.2. Економічні знання в системі факторів господарського розвитку

В умовах становлення індустріального типу економіки та збереження аграрних ознак розвиток системи економічних знань мав дуже важливе значення. Воно проявлялося не лише в стимулюванні підприємництва з підтримкою у формі кооперативних об'єднань, але й у більш продуманому підході до праці, розумінні трудових прав та обов'язків. На фоні цивілізованішої Європи це був значний поступ у формуванні економічної грамотності суспільства як передумови подальшого його розвитку в підневільних умовах.

Знання загалом є формою інформації [99]. Вони набувають різних особливостей залежно від сфери застосування (побутової, наукової, економічної, соціальної, політичної й ін.). Економічні знання є специфічним видом, адже вони відіграють дуже велику роль у прогресивних змінах сучасного суспільства. Це почали усвідомлювати фахівці з державного управління та науковці з середини XX століття. Видатний науковець П. Друкер указував: традиційні складові виробництва «земля, праця і капітал» стають радше обмежувальними факторами, ніж рушійною силою; натомість знання вважають основним компонентом виробничого процесу [100].

Як підтверджує історичний досвід, на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. економічні знання теж почали набувати особливого характеру. Після аграрної реформи 1848 року тут почали складатися сприятливіші передумови нагромадження й поширення економічних знань із максимальним охопленням населення, порівняно із східними українськими територіями. У табл. 1.2. відображено основні історичні передумови економічного зростання західноукраїнських земель із початку XIX століття, що розкривають трансформаційну важливість цього періоду для подальших реформаторських змін.

Таблиця 1.2.

Основні історичні передумови економічного зростання західноукраїнських земель XIX століття*

Подія	Наслідок впливу на економіку
Геополітичні трансформації на Європейському континенті з прямим стосунком України (ліквідація Речі Посполитої, утворення дуалістичної Австро-Угорщини)	Формування нових можливостей розвитку в умовах реалізації ліберальної політики Австро-Угорщини, прогресивних змін на інших її територіях
Початок українського національного відродження в умовах занепаду української мови, ліквідації обов'язкової шкільної освіти (1812 р.) з активізацією націоналістичних настроїв серед населення після «Весни народів» (1848–1849 рр.)	Формування націоналістичного світогляду, відповідальності за ефективність використання природних ресурсів краю, особливо землі; становлення української інтелігенції
Посилення ролі українського духовенства в суспільно-громадській діяльності	Створення товариств, які згодом стали інституційною основою розвитку кооперативного руху
Становлення української політичної еліти, що підтверджує діяльність Головної Руської Ради з 1848 р.	Відстоювання інтересів українського народу у владних імперських структурах
Скасування панщини в умовах кризи феодално-кріпосницької системи з остаточною її ліквідацією в 1848 р.	Розвиток особистісного господарництва, ефективнішого використання трудового потенціалу
Розвиток культурно-мистецького життя	Розвиток ремесел як одного з видів господарювання
Демографічне зростання на західноукраїнських землях – із 2,5 млн осіб у кінці XVIII століття до 5 млн осіб у 1860 р.	Формування демографічної основи реалізації трудового потенціалу населення з відображенням в економічних процесах
Розвиток товарно-грошових відносин у Європі	Поступове зародження ринкових відносин, можливостей кредитування різних форм господарювання
Розвиток машинно-фабричного заводського типу виробництва	Створення попиту на кваліфікованих робітників, популяризація ідей вільнонайманої праці

* Джерело: узагальнено дисертантом.

Отже, у цей період відбувалися дуже важливі зміни економічного, політичного, соціального, культурного характеру. Оскільки на західноукраїнських землях імперська політика була більш лояльною, а австро-угорська влада – прогресивніша в Європі, що розвивалася, то й можливості економічного зростання були кращими. Особливо це стосувалося Галичини, яка, як відомо, мала обмежену внутрішню автономію та свій Галицький крайовий сейм (із 1861 р.), а українці Галичини отримали конституційно гарантовану політичну рівноправність з іншими національностями. Але, що показово, вагомим фактором розвитку цього періоду були економічні знання, консолідовані в інтелігентних верствах населення українського походження, які поступово поширювалися серед інших соціальних груп. Однак результат такого поширення став проявлятися лише на початку ХХ століття. До цього часу соціально-економічний рівень розвитку був дуже низьким. Потрібно пам'ятати й про низький рівень освіти українців тих часів: лише 25 % галичан були письменними. Ці фактори суттєво гальмували прогресивні зміни в якнайшвидшому часі.

Період другої половини ХІХ – початку ХХ століття, хоч і був більш сприятливим для західної частини теперішньої України, порівняно зі східною, проте рівень життя населення залишався надто важким. Як наслідок, кінець ХІХ століття ознаменований початком міграційної хвилі з Галичини до Американського континенту. Просте населення змушене було в такий спосіб шукати кращі умови життя та хоча б якийсь заробіток.

Скасування кріпацтва 1848 р. було лише початком тривалого процесу відродження українського села, формування світогляду господарництва та відповідальності за рівень власного добробуту. Із середини ХІХ століття на західноукраїнських землях поступово впроваджувався фабричний тип виробництва, розвивалися нафтодобувна промисловість й соляні копальні, рівень життя населення залишався на дуже низькому рівні, особливо якщо порівнювати з показниками решти територій, які входили до складу Австро-Угорської імперії.

До згаданих важливих змін потрібно додати, що друга половина XIX століття для західноукраїнських земель ознаменована розвитком транспортної інфраструктури. Особливо значним було будівництво залізничної колії через Краків і Перемишль до Львова та Чернівців, а згодом через Стрий на Закарпаття. Це був дуже важливий момент для формування єдиної системи зв'язків не лише торговельного, а й особистісного комунікаційного характеру.

Для відчутних економічних результатів унаслідок зміни середовищних умов потрібен час. Друга половина XIX століття була важливим етапом усвідомлення української господарницької ідеї та розуміння необхідності формування економічної грамотності населення. Лише за таких умов можна було забезпечити поступовий вихід західноукраїнських земель зі складної соціально-економічної ситуації.

Дослідження ролі економічних знань у системі факторів економічного зростання західноукраїнських земель періоду другої половини XIX – першої половини XX століття можна здійснювати по різному:

1) інституційне забезпечення, зокрема в розрізі бізнес-середовища (кооперативний рух), некомерційних просвітницьких організацій (підтримка кооперації, професійного шкільництва);

2) розвиток науки, передусім з оглядом наукової, громадсько-просвітницької діяльності вчених, державних і суспільних діячів того часу;

3) управління, насамперед із вивченням організації господарської діяльності.

Форми впливу економічного знання при цьому потрібно розглядати за фактом наявності реальних, фізичних об'єктів – письмових документів, посібників, робочих інструкцій, електронних листів і ін., що містять експліцитні знання, виробництва товарів та послуг, а також результатів роботи [101, с. 250]. Усе це форми використання й нагромадження економічних знань того часу.

Інституційну основу нагромадження та поширення економічних знань представлено на рис. 1.6.

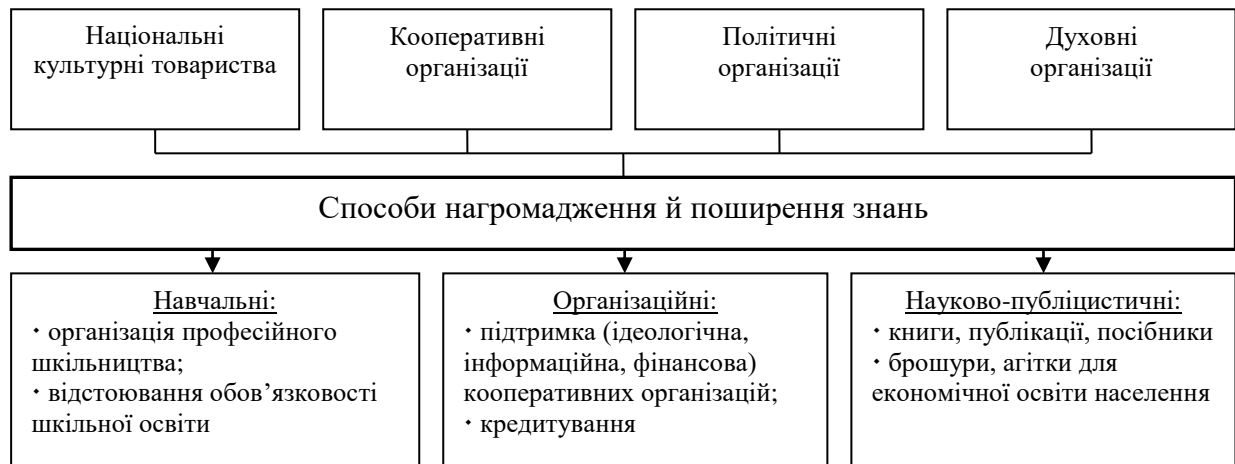

Рис. 1.6. *Інституційна основа нагромадження й поширення економічних знань на західноукраїнських землях другої половини XIX – початку XX століття**

*Джерело: побудовано дисертантом.

Зупиняючись більш детально на процесах економічного зростання західноукраїнських земель того періоду, потрібно проаналізувати показові процеси в розрізі факторів виробництва. Із теорії відомо, що від ефективності їх використання напряду залежить динаміка економічного зростання.

Особливо показовим у плані неефективного використання факторів виробництва був ресурс землі. Площа західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії орієнтовно складала 70 тис км² із населенням близько 2,5 млн осіб (до складу Російської імперії входило до 80 % українських етнічних земель загальною площею орієнтовно 618 тис км²). Західноукраїнські землі становили трохи більше 10 % від усіх територій Австро-Угорщини. Показово, що якби на той час українські етнічні землі об'єдналися, то за площею вони були б більші, аніж Австро-Угорщина й Німеччина. Однак політичні умови тих часів не дали змоги цього зробити й уже тоді утвердити Україну як значущу країну на політично-економічній мапі Європи.

Найбільшою із західноукраїнських земель була Галичина, яка поділялася на 50 повітів, у той час як Буковина – на 10, а Закарпаття – лише на чотири (так звані «комітати»).

Західноукраїнські землі, хоча й займали близько 10 % австро-угорських територій, однак залишалися на периферії економічних прогресивних змін. Це спричинено насамперед неефективним використанням земельних ресурсів. Підтвердження цього – статистика щодо обсягів ліцитацій (примусового відчуження земель за борги) селянських господарств Західної України: якщо в 1868 р. їх кількість становила 271, то в 1919-му – 4329 [102].

Залишалася дуже низькою врожайність сільськогосподарських культур. Ці дані наводить у дисертаційному дослідженні І. Шафранська. Якщо в Німеччині середня врожайність зернових упродовж 1898–1907 років становила 19,1 центнерів з 1 га, в Австрії – 13,9, у Чехії – 13,5, то на галицьких землях – лише 8,5 [40, с. 215]. Причиною цього був тривалий процес становлення продуктивного та мотивованого сільськогосподарського господарювання після ліквідації кріпосного права, а також дискримінаційна імперська політика. З історичних джерел відомо, що поміщицькі землеволодіння складали близько 40 % від усіх територій західноукраїнських земель. Важко досягнути, який великий суб'єктний інтерес стояв за тим, щоб зберегти такі умови. Потрібні були роки й послідовна державна політика, аби цей процес дав результати. Підтвердженням поступового послаблення позицій у землеволодінні поміщиками є такі статистичні дані: на початку 90-х років XIX століття лише в Галичині їх нараховувалося 4,5 тис., а вже на початку XX-го – 3 тис. Цікаво, що близько 15 % із цих поміщиків володіли майже 60 % поміщицьких земель. Церква також намагалася зберегти позиції в обсягах землеволодіння. Особливо це відчувалося на Буковині. Тобто загалом відбувався серйозний процес перерозподілу інституту власності на землю досліджуваного періоду. У результаті він відбувся не лише в правовій, а й у ринковій площині. Йдеться про неспроможність більшості поміщиків вести ефективно сільськогосподарське господарство в нових конкурентних умовах. Як наслідок, на зламі XIX і XX століть заборгованість поміщиків утричі переважала

борги селян щодо виплат податкових платежів, оплати праці й ін. Нерентабельне господарювання на поміщицьких землях примушувало власників до поступового їх продажу або хоча б оренди.

До нових умов важко адаптовувались як поміщики, так і селяни. Незважаючи на те, що вони отримали нові права та можливості, проте якість життя їхніх домогосподарств була ще на дуже низькому рівні. Це підтверджують історичні дані: лише 5 % селянських господарств на початку ХХ століття можна було вважати заможними. Основна їх частина 80 % були бідними. Отже, на тодішній середній клас припадало близько 15 %. Саме вони були основними рушіями й реалізаторами ідей кооперативного руху в сільськогосподарському виробництві та суміжних сферах господарювання [103].

Загалом цей період для західноукраїнських земель у плані використання фактора економічного зростання «земля» відзначався і проблемними, і позитивними зрушеннями. Їх узагальнення здійснено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Використання земельного ресурсу на західноукраїнських землях на зламі ХІХ–ХХ століть у фокусі позитивних і негативних змін*

Позитивні процеси	Негативні процеси
<ul style="list-style-type: none"> – Можливості приватного сільсько-господарського господарювання в умовах ліквідації кріпосного права та підтримки кооперативних форм співпраці – поступове формування ринкових конкурентних умов у сфері сільськогосподарського виробництва й збуту; – розвиток товарно-грошових відносин у системі збуту сільськогосподарської продукції; – становлення ринку вільнонайманої праці; – покращення умов праці в сільському господарстві за рахунок залучення нових знарядь; – використання нових способів планування вирощування в сільському господарстві через раціональні сівозміни, ефективніше використання добрив і ін. 	<ul style="list-style-type: none"> – дуже низька продуктивність у сільськогосподарському виробництві; – гальмування ліквідації великих поміщицьких землеволодінь через суб'єктний інтерес; – низький рівень економічної освіти населення, відсутність досвіду приватного господарювання; – збереження екстенсивних підходів у сільськогосподарському виробництві; – невідповідність темпів зростання обсягів сільськогосподарського виробництва темпам зростання населення (1,5 до 1,8).

* Джерело: побудовано дисертантом.

У табл. 1.3. серед позитивних зрушень у плані використання ресурсу землі відзначено дуже важливий процес, а саме становлення ринку вільнонайманої праці. Фактор праці нині є безумовним базовим чинником прогресивних змін. У цей період підневільне українське населення ще не усвідомлювало, що від продуктивності праці напряду залежить рівень його добробуту, адже тогочасні умови були зовсім інші. Однак саме в кінці XIX століття розпочався цей важливий процес розуміння цінності праці, у тому числі в колах української інтелігенції. Аналізуючи структуру зайнятості тих часів, потрібно зазначити, що частка зайнятих у сільському господарстві сягала до 75 % (на Закарпатті – 85 %), тоді як у промисловості – близько 10 %, у торгівлі й транспорті – 8 %. Домінування зайнятості в сільському господарстві зрозуміле з огляду на переважання сільського населення (близько 85 %) [103].

З аналізу впливу фактора праці на економічне зростання слід також відзначити чий рівень оплати праці для працівників західноукраїнських земель – на рівні 50 %, наприклад, у Відні. Цей факт яскраво ілюструє труднощі зростання рівня матеріального добробуту населення тих часів.

У табл. 1.4., як і для ресурсу землі, виокремлено основні переваги та недоліки впливу фактора праці на процеси економічного зростання західноукраїнських земель того періоду.

Таблиця 1.4.

**Використання ресурсу праці на західноукраїнських землях
на зламі XIX–XX століть у фокусі позитивних і негативних змін***

Позитивні процеси	Негативні процеси
<ul style="list-style-type: none"> – Поступовий розвиток різних форм самозайнятості; – незадовільні умови праці населення як чинник формування української інтелігенції з пошуком нових форм використання праці; – становлення мануфактурного виробництва (хоч і запізніле, у 40-х роках XX століття), що забезпечило поділ праці на ручну та з використанням машинізованих систем; – поступове покращення умов праці, способів її організації в умовах покращення освітньої підготовки працівників 	<ul style="list-style-type: none"> – Відсутність взаємозв'язку між рівнем продуктивності праці, її результатів і доходом працівника; – низький рівень оплати працівників українських земель порівняно з рештою імперських територій; – надмірна моноспеціалізація ринку праці на сільському господарстві; – незадовільні умови використання праці у сферах промисловості, зокрема добувної й транспортно-будівної; – незахищеність працівника, у тому числі внаслідок професійного травматизму

*Джерело: побудовано дисертантом.

Стосовно впливу на економічне зростання західноукраїнських земель інших факторів, таких як капітал, підприємницькі здібності, знання, то в плані розвитку господарювання, інвестиційної діяльності дуже важливим процесом, що докорінно змінював принципи використання, перерозподілу, нагромадження капіталу, було становлення товарно-грошових відносин і розвиток банківської системи. Цей період був етапом розвитку промисловості, однак, на жаль, за сировинно виснажливою моделлю. На західноукраїнські землі припадало понад 64 % видобутку солі в усій імперії.

До того ж продовжувалось екстенсивне добування нафти: якщо у 80-х роках XIX століття обсяги видобутку сягали 673,1 тис. т, то в 1912-му – 4120 тис. т. І до сьогодні негативно сприймається, те, що імперська влада всіляко стимулювала експорт нафтової сировини, зокрема через низькі ставки мита, коли на перероблену продукцію вони значно завищувалися [103].

Серед інших основних видів господарювання – лісова й борошномельна галузі промисловості, однак вони теж були екстенсивно орієнтованими. Проте існували також галузі, які розвивалися більш ефективно, як-от виробництво льону та тютюну. Такі виробничі традиції залишаються актуальними для відродження й нині.

Вагомим чинником, що гальмував розвиток підприємництва та збільшення капіталовкладень в економіку західноукраїнських земель, зокрема промисловість, вважаємо вищі податки, аніж у центральних австро-угорських землях. Ініціативи української інтелігенції були вибіркові й не підтримувались імперською владою. Як результат, українські території почали значно відставати від решти через брак інвестувань у промислові підприємства, які здебільшого були дрібними, без можливості машинізації виробництва. Архівні документи засвідчують: на початку XX століття близько 95 % підприємств Галичини нараховували менше п'яти працівників. Зрозуміло, що їхні можливості розвитку дуже обмежені й рятівним варіантом тут була хібащо кооперація.

Загалом активізація української інтелігенції в напрямі формування економічних знань населення відбувалася в умовах спротиву тодішній імперській політиці та прагнення покращення рівня добробуту людей. Українські території перебували на відсталих позиціях, із практично відсутньою практикою машинізації, що лише демотивувало до інвестицій у нові технології. Західноукраїнські землі залишались залежними від фінансування австро-угорської влади, яке перебувало на низькому рівні, порівняно з рештою територій.

Ще кращою була ситуація в Галичині. Однак решта західноукраїнських земель розвивалася в дуже скрутних умовах.

У табл. 1.5. узагальнено переваги й недоліки впливу факторів капіталу, підприємницьких здібностей, знань на економічне зростання західноукраїнських земель.

Таблиця 1.5.

Використання ресурсів капіталу, підприємницьких здібностей, знань на західноукраїнських землях на зламі XIX–XX століть у фокусі позитивних і негативних змін*

Позитивні процеси	Негативні процеси
<ul style="list-style-type: none"> – Становлення товарно-грошових відносин та розвиток банківської системи; – стимулювання самоорганізаційних форм підприємництва в умовах неефективного використання природних, матеріально-технічних, людських ресурсів; – поступовий розвиток інституційної основи формування знань населення, у тому числі економічних; – розвиток кооперативного руху в умовах потреби об'єднання зусиль, особливо з боку малих підприємств, які в цей час сягали близько 90 %; – поступове становлення українського підприємницького середовища. 	<ul style="list-style-type: none"> – Збереження власності заводів, мануфактур у поміщицьких руках; – домінування екстенсивних підходів до організації виробництва; – домінування в структурі економіки ресурсовиснажливого (нафтодобування, соледобування, лісова й борошномельна галузі) та соціально шкідливого (гуральництво) виробництв; – дискримінаційна податкова політика для суб'єктів господарювання українських земель.

*Джерело: побудовано дисертантом.

Якщо узагальнювати вищевикладені положення, то в системі факторів економічного зростання досліджуваного періоду можна виявити певний взаємозв'язок (рис. 1.7.). Мусимо визнати, що, порівняно з рештою імперських територій, західноукраїнські землі перебували в незадовільних умовах використання їхнього ресурсного потенціалу і забезпечення процесів економічного зростання, хоча ситуація була дещо кращою, аніж на українських землях, підпорядкованих Російській імперії. Однак такі дискримінаційні умови відіграли винятково важливу роль у консолідації зусиль українського суспільства. Це дало довгостроковий ефект і в економічному, і в соціальному та політичному аспектах.

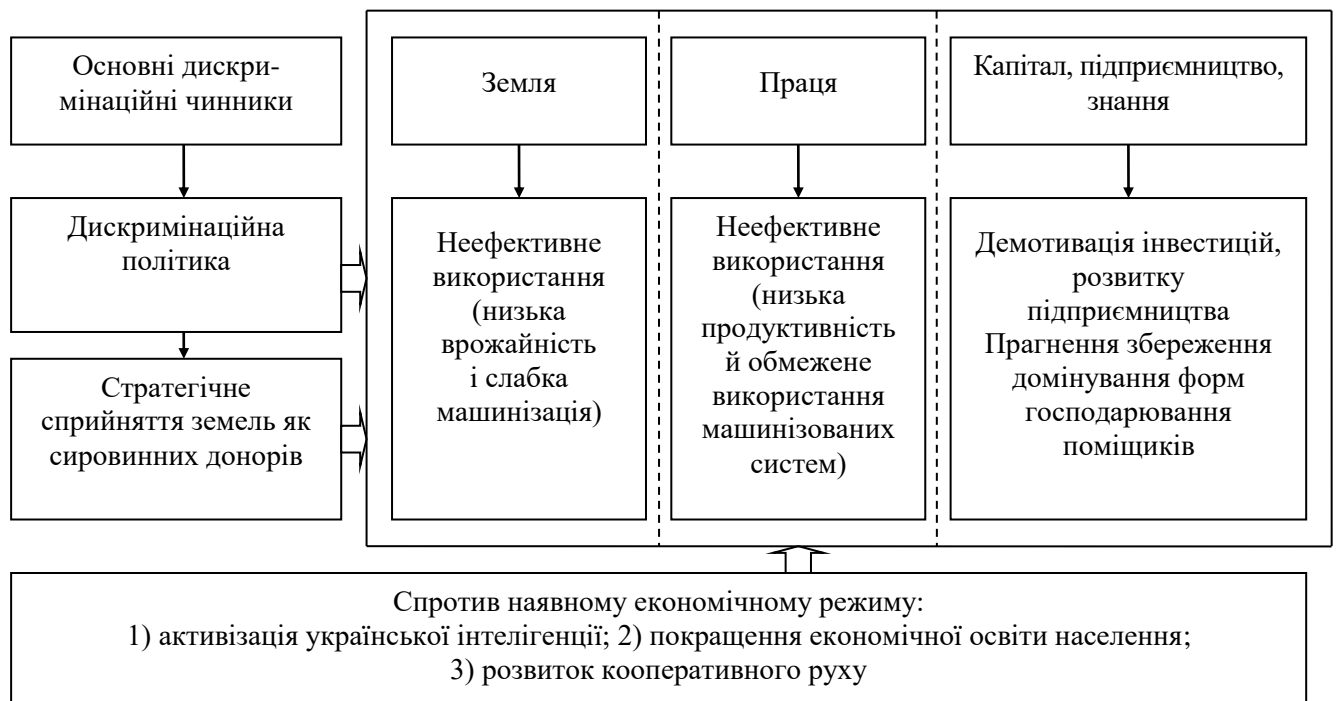

Рис. 1.7. Вплив імперської політики на ефективність використання факторів соціально - економічного зростання західноукраїнських земель другої половини XIX – початку XX століття*

*Джерело: побудовано дисертантом.

Отже, з одного боку, період кінця XIX – початку XX століття ознаменований значними зрушеннями в плані покращення рівня економічної освіти населення західноукраїнських земель. Це період формування української інтелектуальної еліти, яка взяла на себе відповідальність за функціональність нагромадження

й поширення економічних знань у формі публікацій, книг, періодичних видань, у яких господарницька тема займала основне місце. До сьогодні вітчизняних фахівців вражає феномен українського кооперативного руху, тому вони відстоюють необхідність адаптації цього досвіду до сучасних умов. Проте російська окупація не дала змоги тим змінам, які розпочались із кінця XIX століття, набути належної інертної форми з відображенням на рівні добробуту населення. З іншого боку, переконані, що цей досвід залишився в історичній пам'яті українського народу, зберіг і посилив традиції сільськогосподарської діяльності. Велике значення також мав процес українського національного відродження. У відгомоні майже століття ці події пришвидшили процес здобуття Україною державності та досі підтримують боротьбу за економічну незалежність.

1.3. Етапи формування та розвитку економічних знань на західноукраїнських землях

Упорядкованість у послідовне висвітлення процесу формування та розвитку економічного знання вносить періодизація, яка є однією з форм утілення історичного методу. Вона дає змогу виокремити характерні ознаки основних етапів розвитку економічних знань, що якісно відрізняються один від одного, осягнути об'єктивні закономірності соціально-господарських змін, що відбуваються в суспільстві. Зокрема, це уможливило вирішення розвитку економічного знання на західноукраїнських землях у 1848–1939 роках, що забезпечувався насамперед завдяки культурно-просвітнім і господарським товариствам, що створювали приватні школи й дошкільні освітні заклади, хати-читальні, проводили заочні курси для працевлаштованих українців. Відкриття українськомовних освітніх закладів кооперативно-освітніми діячами того часу сприймалося як засіб формування освіченої та конкурентоспроможної когорти українських підприємців, промисловців і господарників на ринку праці Австро-Угорщини [104, с. 11].

У процесі дослідження економічного знання на західноукраїнських землях упродовж другої половини XIX – першої половини XX ст. можна виокремили декілька основних періодів. При цьому обов’язково слід звернути увагу на початок XIX століття, а саме 1816 рік – заснування Реальної школи у Львові та 1817 рік – відновлення навчання у Львівському університеті. У зв’язку з цим хронологія поступального розвитку економічних знань на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX століття матиме такий вигляд (рис. 1.8.).

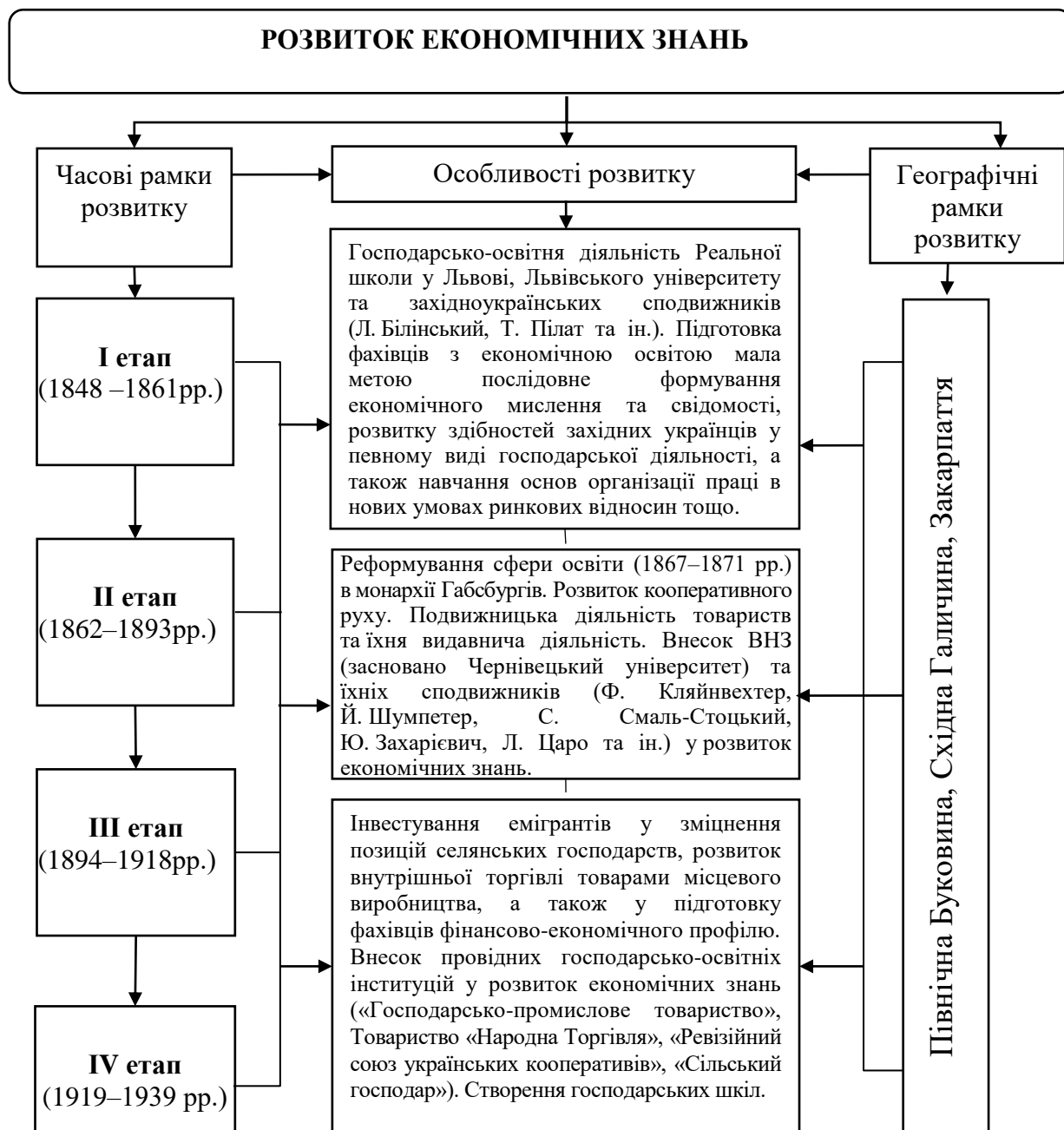

Рис. 1.8. *Етапи розвитку економічних знань на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX століття та їх характерні особливості**

*Авторська розробка.

Оскільки тема дослідження надзвичайно широка за змістом, то пропонуємо розглянути її більш структуровано, виходячи, передусім з історично-економічних хронологічних рамок започаткування та логічної послідовності становлення основних етапів впливу на розвиток економічних знань різними культурно-освітніми й освітньо-просвітницькими осередками в зазначений період (друга половина XIX – перша половина XX століття).

Детально схарактеризуємо особливості кожного з означених етапів.

Перший характеризується початком діяльності освітніх інституцій, зокрема в 1816 році задля задоволення навчальних потреб місцевого населення відкрито Реальну школу, яка утримувалася за кошти нововведеного місцевого промислового податку.

Це початок активного розвитку господарсько-освітньої діяльності на західноукраїнських землях: від збереження таємниць успіху ведення торговельних справ до напрацювання кооперативних традицій.

Заснування Державної торгівельної школи у м. Львові припадає на 1899 рік. Трохи згодом (1902 рік) її перейменовано на Торгівельну академію й вона стала основним центром у Галичині з підготовки висококваліфікованих фахівців у торговельній справі. Проте вже через 20 років академію реорганізовано. Вона постає як Вища школа закордонної торгівлі м. Львова. Реорганізація надала навчальному закладу привілейованого статусу в рамках організації та здійснення шкільного контролю, а також право на затвердження професорського складу, екзаменаційних і наукових правил. Випускники Вищої школи закордонної торгівлі мали глибокі економічні знання, що давали їм право займатися комерційною діяльністю не лише на теренах Польської держави, але й за її межами [105].

У другій половині XIX століття у Західному регіоні України функціонувало чотири навчальні заклади вищого рівня акредитації (Львівський та Чернівецький університети, Львівський політехнічний інститут та академія ветеринарної

медицини у м. Львові). Зокрема, система навчання в університетах була підконтрольна основним колонізаторським цілям Австро-Угорщини [106, с. 85].

На початку ХХ століття в ході революційно-визвольного руху розвиток науки був складним, проте поступальним і сприяв поліпшенню якості надання освітніх послуг. Усвідомили значення науки для себе й робітники в ході боротьби за політико-економічні права [107]. Наукова думка України функціонувала та розвивалася на основі загального політичного та економічного піднесення.

Передусім, у межах цієї хронології варто виокремити особливий внесок Львівського університету (1661 рік), навчання у якому відновлено в 1817 році при викладанні німецькою мовою (у 1817–1918 роках діяв як Францовий університет) із метою забезпечення розвитку освітніх і культурних послуг населення Східної Галичини [108].

Економічні дисципліни (навчання оподаткування, статистики, комерційного права та ін.) університетів Західної України були представлені різними науковцями німецького, польського й австрійського походження. На початку функціонування університету навчання економічних дисциплін приділяли увагу видатні вчені-економісти Л. Білінський (1846–1923), котрий викладав, зокрема, таку дисципліну, як «Виклад науки скарбової» [109]; професор статистики, доктор Тадеуш Зигмунт Пілат (був також ректором Львівського університету в 1886–1887 роках і викладав «Статистику австро-угорської монархії» [109]) та ін. Також варто згадати про Технічну академію у Львові (нині – Національний університет «Львівська Політехніка»), яку в 1844 році заснував австрійський уряд, реорганізувавши Реально-торговельну академію.

Для другого етапу характерне проведення Австро-Угорщиною реформ у сфері освіти, наслідком чого став розвиток економічного знання українців. У 1867 році створено шкільні ради в Галичині. Зокрема, на початку аналізованого періоду Галицьким сеймом прийнято закон про функціонування краєвої шкільної

ради. Також доцільно зазначити, що в 1873 році утворились окружні та місцеві шкільні ради. Вони брали участь в управлінні всіма освітніми установами, які їм були підвладні. Безперечно, що створення та розвиток шкільних рад різних рівнів значно сприяли демократизації освіти, проте очікувань від цих законодавчих новацій у розвитку економічної освіти саме для українських дітей вони не виправдали. Причина цього – те, що саме поляки представляли ці ради, тому українську мову придушували, водночас польську розвивали та впроваджували до шкільних програм.

Упродовж 1873 року прийнято декілька краєвих шкільних законів, відповідно до яких у Галичині запроваджувався обов'язковий і безкоштовний вид навчання дітей за віковими групами (6 – 12 років), паралельно формувалися й розвивалися віділові школи в містах, спеціалізацію яких спрямовано на підвищення рівня початкової освіти для учнів, які не відвідували середню школу. Ці закони прийнято відповідно до закону про шкільництво, затвердженого урядом Австрії в 1867 році.

Незважаючи на складну законодавчу та нормативно-правову ситуацію в першій половині XIX століття, на західноукраїнських землях створено та функціонувало дві торговельні школи (у містах Львів та Броди), тоді, як на кінець XIX століття рівень розвитку освітньої сфери підвищився, адже в Галичині почало працювати дві допоміжні школи у місті Львові й дві – у містах Коломиї та Самборі. Також розпочали свою діяльність три середні торгові школи (у Бродах, Станіславі, Львові) та лише одна торгова академія у Львові. Натомість, на Буковині освітні заклади не так удаło розвивалися: створено лише одну доповнюючу та одну середню торгові школи в Чернівцях, а на Закарпатті освіту надавали реальні та горожанські школи [110].

Потрібно відзначити той факт, що упродовж окресленого періоду проведено реформування освіти.

У 1871 році в Східній Галичині почали функціонувати учительські семінарії, які забезпечували, крім загальноосвітньої, професійну підготовку вчителів для народних (початкових) шкіл [111, с. 133].

Протягом другої половини XIX століття в реформуванні української освіти простежуємо несприятливу ситуацію, адже вітчизняні освітяни мусли підкорятись офіційним вимогам австрійської влади. Згідно з краєвим законом від 22 червня 1867 року про мову викладову, у середніх і народних школах вивчення польської мови стало обов'язковим у кожній освітній установі Галичини. Усі адміністративні будівлі Галичини та Львівський університет перебували під впливом польської еліти, а керівні посади тут займали поляки. Відзначимо, що впродовж указанного періоду на Галичині функціонувала лише одна гімназія українського спрямування, яка розміщена в місті Львові. Незважаючи на поступовий розвиток чисельності шкіл та учнів, у другій половині XIX століття ситуація на ринку надання освітніх послуг усе одно не покращувалася, а освітня сфера Галичини за часів Австрії залишалася найвідсталішою [112].

Знаменним для цього етапу було також зародження підґрунтя кооперативного руху як двигуна розвитку економічної освіти Західної України. На західноукраїнських землях України кооперативний рух (І. Франко саме його вважав найінтенсивнішим, наймасовішим і найглибшим в українській історії) був своєрідним інстинктом самозбереження та охоплював широкі маси селянства, молодих інтелігентів та частину міщан. У 1873 році в Австро-Угорщині з'явилась ідея кооперації, яка розпочала своє функціонування на основі законодавчого акта «Про заробково-господарські стоваришення», відповідно до якого здійснювалося забезпечення автономії кооперативів й обґрунтовувалася заборона впливу на діяльність кооперацій із боку чиновників і сторонніх осіб [113, с. 80; 114–115].

У розвитку економічного знання, зокрема становленні економічної освіти, особливу роль відіграли декілька інституцій, як-от: «Просвіта» й Українське

товариство педагогічне – Товариство «Рідна школа». У 1874 році Товариством «Просвіта» опубліковано статут для позичково-кредитних кас, а також «Поучення як закладати громадські штихліри» [116, с. 13].

Товариство «Просвіта» за 1868–1912 роки видало 69 книг (520 тис. примірників) господарсько-кооперативного змісту. Особливо популярними на той час були: «Практичний підручник для товариств задаткових» (Т. Кормош, 1895); «Спілки для ощадності і позичок (система Райффайзена)» (М. Новаковський, 1900); «Порадник торговельний» (К. Левицький, І. Петрушевич, 1905); «Поучення, як закладати спілки для торгівлі і промислу системи Рочдель» (І. Петрушевич, 1908) та ін. [39, с. 40–41; 117, с. 103].

У 1873 р. у м. Львові розпочало своє функціонування Товариство імені Т. Г. Шевченка (1873–1939 рр.), яке стало на той час визначальним науковим осередком до I-ї світової війни та брало активну участь у підготовці молодих українських науковців [107, с. 188], а також здійснювало видання власної періодики, якою цікавилися не лише науковці, але й громадські діячі. Надзвичайно важливою подією в розвитку економічних знань стало заснування 31 березня 1875 року імператорським указом Франца Йосифа I Чернівецького університету [118]. Класичний університет Північної Буковини розміщений у будівлі Теологічного інституту, де з 1827 року студенти вивчали німецьку, румунську та зокрема українську мову й літературу. Чернівецький університет мав усі необхідні для проведення занять приміщення. Утім, варто зазначити, що в університеті навчальні плани та програми були на початкових стадіях розробки й не охоплювали системного виміру суспільно-господарських проблем, також відчувався брак необхідних кафедр, спеціального матеріального оснащення та забезпечення. Безумовно, усі вищеназвані негативні моменти впливали на неефективність надання освітніх послуг, у тому числі й економічних знань. Однак особливо потрібно зауважити, що, зважаючи на політичну ситуацію в регіоні

на той час, при Чернівецькому університеті функціонували кафедри політичної економії та статистики. Проте вивчення предметів відбувалося лише німецькою мовою, що вносило свої корективи в навчальний процес, примушуючи слухачів особливу увагу приділяти її вивченню [119].

У контексті цього вкажемо, що в університеті викладали відомі вчені Фрідріх Кляйнвехтер (1838–1915) [120], Йозеф Алоїз Шумпетер (1883–1950) [121], С. Смаль-Стоцький (1859–1938) [122] та ін.

Фрідріх Кляйнвехтер (1838–1915) – перший викладач, професор кафедри політекономії. Учений займався вивченням особливостей організації промислового виробництва та зіставлення економічних систем. Видатний педагог і діяч Фрідріх Кляйнвехтер став автором кількох наукових праць: «Основи народної науки», «Правові та суспільно-політичні факультети в Австрії» (1876), «Основи та цілі так званого „наукового соціалізму“, «Карпати. Доповнення до питання по організації народного господарства» (1883), «Основи навчання сільського господарства» (1871) [119].

Упродовж 1909–1911 років Ф. Кляйнвехтер був професором університету у м. Чернівці. Він відзначився у сфері проведення економічних досліджень, а також сформував курси для студентської молоді «Аналіз Бем-Баверком економічних процесів», «Народно-економічна політика», «Про соціальне страхування з особливим зважанням на його зв'язок із торгівельною і фінансовою політикою», «Фінансове право». Із 1932 року Ф. Кляйнвехтер став викладачем Гарвардського університету в США [123], Йозеф Алоїз Шумпетер (1883–1950) – відомий австрійський економіст і соціолог, був одним із засновників теорій економічного зростання та розвитку. Науковець займався дослідженням економічної динаміки, великих і малих циклів кон'юнктури. Наукові здобутки за редакцією Й. А. Шумпетера завжди були надзвичайно актуальними [124; 125; 126; 127].

С. Смаль-Стоцький в економічній ділянці як голова «Руської Каси» та «Селянської Каси» (з 1903 р.) використовував свої економічні вміння для розвитку кооперативного руху на території України.

Зокрема, у 1912 році організація «Селянська каса» у своєму складі мала 174 кооперативи, а вже в 1913-му – 149 кредитових кооперативів, які нараховували 19 тис. членів. Також важливим аспектом забезпечення розвитку національності на території Буковини стала наукова діяльність С. Смаль-Стоцького, яка зосереджувалась у «Буковинській Русі» (1897), де автор досліджував історичні моменти взаємодії та взаємозв'язку Буковини й Галицько-Волинської держави. Також С. Смаль-Стоцький був відомим як співредактор газети «Буковина» та редактор газети «Руська Рада».

7 березня 1816 року імператор Австрії Франц І своїм цісарським указом ухвалив рішення про заснування у Львові цісарсько-королівської Реальної школи, що мала два відділення – торговельне й технічне, які згодом вирости у вищі навчальні заклади (нині – Національний університет «Львівська політехніка» та Львівський торговельно-економічний університет).

Значний внесок у розвиток Львівського політехнічного інституту (заснований у 1844 році як технічна академія, а з 1877-го – ВНЗ під керівництвом Ю. Захарієвича; новий навчальний рік розпочався в новому корпусі) зробив Л. Царо, який був професором права та економіки Львівського політехнічного інституту. Саме діяльність Л. Царо була особливо важливою в еволюції науки західноукраїнських земель, де він був редактором щоквартального видання «Przegląd economiczny» («Економічний огляд») [128, с. 109].

Неоцінений внесок провідних економічних товариств у розвиток економічних знань «Господарсько-промислове товариство», 1882, організоване С. Качалою, А. Ничаєм, Д. Танячкевичем та ін. в м. Станіславі (Івано-Франківськ) [115; 104; 39; 117, с. 103]. Діяльність цього товариства спрямувалася на поширення економічних знань серед українських громадян. Товариство сприяло заснуванню

в сільській місцевості ощадно-позичкових кас, стимулювало поширення господарських шкіл, оплачувало діяльність мандрівних учителів господарської справи, надавало свої кошти на видання літератури економічного спрямування, здійснювало випуск часопису «Господар і промишленник» (1879 рік) та сприяло створенню торговельних товариств. Однак варто зазначити, що «Господарсько-промислове товариство» не мало змоги розвивати свою діяльність.

Для економічного розвитку регіону та збільшення рівня ефективності функціонування господарської культури населення такі товариства створювали магазини, ощадні каси, земельні та промислові союзи, бібліотеки-читальні. Зокрема, маємо на увазі діяльність Товариства «Народна Торгівля», а також такі економічні товариства, як «Ревізійний союз українських кооперативів» (РСУК) і «Сільський господар», які сприяли формуванню кооперативних та економічних знань, а також виділяли грошові ресурси на різноманітну просвітницьку літературу.

Загалом, стан освіти, у тому числі й економічної на західноукраїнських землях упродовж другої половини XIX – початку XX століття був на досить низькому рівні. Зокрема, на початку XX століття в Галичині функціонували лише декілька українських гімназій у містах Львів, Перемишль і Тернопіль.

У 1908–1909 роках діяло шість приватних гімназій (у Копичинці, Яворові, Городенці, Рогатині, Бродах та Перемишлянах). Натомість у польських гімназіях почалось активне впровадження й розвиток полонізації молоді [112].

У цей час активну позицію зайняли кооперативні організації, які перетворилися на впливову політичну силу, що забезпечувала матеріальну підтримку процесів становлення національної самосвідомості українців, сприяла формуванню національно свідомої інтелігенції та, що не менш важливо, поширенню економічних знань. Потрібно зазначити, що кооперативний рух кожного народу, окрім основних суспільно-господарських засад усесвітнього кооперативізму, має характерні, притаманні лише йому риси.

Розпад Австро-Угорської імперії та зміна суспільно-господарського розвитку західноукраїнських земель призводить до виокремлення наступного етапу (четвертого) в розвитку економічного знання краю. Для нього характерний інтенсивний розвиток кооперативної освіти, особливо кооперативного та хліборобського шкільництва.

Насамперед, на нашу думку, потрібно зацентувати увагу на діяльності навчально-просвітницьких інституцій. Якщо в Східній Галичині вони розвивалися доволі інтенсивно, то на Закарпатті через недостатню свідомість інтелігенції національний кооперативний рух був слабким, а започатковані Е. Еганом кредитні кооперативи входили до загальноугорської кооперативної організації «Верховинська господарська акція», відомої в історії як «Акція Егана».

Під час Першої світової війни й воєнних дій 1918–1920 років стан кооперативних відносин у Галичині суттєво погіршився. Однак у міжвоєнний період, незважаючи на перепони з боку польської влади, кооперативний рух сприяв покращенню економічного становища українців.

Упродовж 1930 року на регіональному рівні розпочало свій розвиток хліборобське шкільництво, яке водночас уже набуло значного досвіду за кордоном. Зокрема, у Німеччині для отримання диплома агронома потрібно було пройти навчання в середній школі та закінчити «вищу агрономічну школу» [129, с. 25].

На думку Л. Кишакевича, Є. Храпливий, видатний науковець, професор, доктор економіки сільського господарства, захисник інтересів селянства на теренах Західної України, хліборобське шкільництво розглядав «як один з факторів всієї нашої громадської агрономії» [129], адже в регіоні на той час були лише: а) однорічна сільськогосподарська школа (садово-городня) товариства «Просвіта» в с. Милованні; б) школа «Сільського господаря» в с. Коршеві, яка проводила одно-чотиримісячні курси; в) спеціальна молочарська школа «Маслосоюзу» в Стрию, що проводила щорічно шестимісячний молочарський курс з «енциклопедією господарських предметів»; г) вищі агрономічні курси «Сільського господаря» в маєтку Мирона Луцького в с. Янчині [129, с. 27–28].

Особливо потрібно зазначити, що на той час на західноукраїнських землях не було жодної державної професійної школи. Культурно-просвітня діяльність товариства «Сільський господар» спрямовувала свою діяльність на професійну підготовку працівників кооперації, підвищення культури та добробуту українського селянства за рахунок використання інноваційних технологій. Станом на 1937 рік у товаристві працювало 12 професійних секцій, 60 філій, 1840 гуртків, а також на правах членства «Сільський господар» об'єднував 2216 кооперативів. Фахову працю в центральній установі у Львові вели 21, а у філіях – 127 фахівців, із них – 65 інженерів-агрономів [111].

Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що успішність розвитку кооперативного руху значно залежить від того, наскільки лібералізовано економіку, демократизовано політичне життя країни та сформовано основи громадянського суспільства. У таких умовах потрібно чітко виокремлювати державну кооперативну політику, розроблення та затвердження програм пропаганди кооперативних ідей і кооперативного способу господарювання, а також ведення підприємницької діяльності в цілому. Особливості поступального розвитку кооперативного руху західноукраїнських земель кінця XIX – початку XX століття такі: масового поширення набули споживчі й кредитно-позикові кооперативи; осередком управління кооперативного руху стало товариство РСУК («Ревізійний союз українських кооперативів»); значущість підтримки з боку кооперативів, а саме: важливість фінансово-матеріальної підтримки дрібних виробників з боку кооперативних об'єднань; сприяння зміцненню господарського становлення західноукраїнських селян; стримування процесів обезземелення селян, організація та забезпечення можливості збуту сільськогосподарської продукції, росту національної свідомості.

Необхідністю в цій справі виступає потреба домогтися того, щоб не лише більшість населення, а й провладні структури сприяли поступальному й успішному розвитку кооперативної освіти. На нашу думку, після сформованого

повноцінного кооперативного сектору економіки його розвиток повинен відбуватися на основі єдиної програми та скоординованих зусиль кооперації й державних органів влади. За інших умов кооперація матиме здебільшого короткочасний і локальний характер, що сьогодні й спостерігаємо, однак, з іншого боку, кооперативний рух є потужною силою соціально-економічного самовираження населення, який у жодному разі не може бути недооцінений.

Висновки до розділу 1

Наукову новизну розділу відображено в таких результатах.

1. Установлено, що економічний розвиток західноукраїнських земель відбувався в контексті європейських подій із відповідними наслідками для поступу краю. Зокрема, після реформи 1848 року та становлення індустріального типу економіки почався тривалий процес відродження українського села, формування світогляду господарництва та відповідальності за рівень власного добробуту. Це був значний поступ у формуванні економічної грамотності суспільства як передумови його подальшого розвитку й забезпечення поступового виходу західноукраїнських земель зі складної соціально-економічної ситуації.

2. Обґрунтовано, що процеси економічного зростання західноукраїнських земель цього періоду потрібно проаналізувати в розрізі факторів виробництва, адже від ефективності їх використання залежить динаміка економічного зростання. Дослідження ролі економічних знань у системі факторів економічного зростання західноукраїнських земель періоду другої половини XIX – першої половини XX століття, зокрема, здійснено з позицій інституційного забезпечення – у розрізі бізнес-середовища (кооперативний рух), некомерційних просвітницьких організацій (підтримка кооперації, професійного шкільництва) і наукового розвитку, зокрема з оглядом науково-освітньої та публіцистичної діяльності видатних учених, державних і суспільних діячів того часу.

3. Розкрито авторське бачення терміна «економічні знання», сутності якого, на відміну від наявних трактувань, визначено із застосуванням комплексного підходу за допомогою узагальнення системи теоретико-наукових ідей та суспільної практики, що дало змогу виокремити три рівні в структурі економічних знань: емпіричний (економічний досвід); нормативний (економічна освіта) і фундаментальний (економічна наука). Зазначене вище уможливило розширення методологічного апарату досліджень сучасної економічної теорії й сприяє розумінню співвідношення ключових вихідних понять у сфері історії економічної думки та практики.

4. Обґрунтовано, що економічна освіта та наука на західноукраїнських землях вирізняються своїми характерними особливостями, а всебічне дослідження економічної думки Західної України другої половини XIX – першої половини XX ст. постає крізь призму її основної рушійної сили, а саме – західноукраїнських учених, представників духовенства та кооперативних сподвижників. На основі результатів проведеного дослідження встановлено, що у вивченні соціально-господарського розвитку західноукраїнських земель на сьогодні не існує єдиної загальноновизнаної періодизації взагалі та розвитку економічного знання зокрема. В авторській періодизації для кожного періоду (1848–1861), (1862–1893), (1894–1918), (1919–1939), розвитку економічних знань, висвітлюються їхні характерні особливості.

5. Висвітлено наукові підходи до виявлення чинників соціально-економічного зростання, що, на відміну від наявних, ураховують саме ті з них, які вплинули на еволюцію економічних знань на західноукраїнських землях другої половини XIX – першої половини XX століття, а саме: економічні (розвиток ринкових відносин, зміна місця й ролі знань у господарському житті), політичні (залежне становище західноукраїнських земель від імперської влади) і соціальні (проведення аграрної реформи 1848 р. та поширення ідей економічної свободи й соціальної справедливості).

6. Здійснено періодизацію розвитку економічних знань із визначенням часових меж: перший етап (1848–1861 рр.), другий (1862–1893 рр.), третій (1894–1918 рр.), четвертий (1919–1939 рр.), що, на відміну від наявної, передбачає розкриття основних критеріїв, характерних ознак етапів розвитку економічних знань, визначення об'єктивних закономірностей соціально-господарських змін, що відбувались у досліджуваній період. Це дає змогу впорядкувати процес пізнання розвитку економічних знань у зазначений період, а також поглибити сприйняття основних засад економічної науки;

Основні положення першого розділу дисертаційного дослідження опубліковано у працях: [1; 4; 82].

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ НА ГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Взаємозалежність економічних знань та господарського розвитку західноукраїнських земель

Стан та розвиток економічних знань другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття характеризується окремими й різноманітними за своїми складниками економічними, політичними, соціальними аспектами та причинно-наслідковими зв'язками (рис. 2.1.).

Дослідження розвитку економічних знань, коли в Австрійській імперії настала так звана «Весна народів», унаслідок якої народ виступив проти панщини, феодалних повинностей і порушення прав людини, яскраво підкреслює безпосередню його взаємопов'язаність з іншими подіями. Зокрема, революційні настрої 1848 року в Австрійській імперії увійшли в історію західноукраїнських земель, оскільки сприяли пробудженню національно-політичної свідомості в місцевого населення [130, с. 24].

При цьому відмінності соціально-політичних умов розвитку економічних знань на західноукраїнських землях у 1848–1939 роках зумовлені тим, що Східна Галичина ще в 1772 році увійшла до складу Австрійської імперії в процесі першого поділу Речі Посполитої, а Північна Буковина була окупована пізніше (у 1775 році), тоді як Закарпаття, ще з ХІІІ ст. перебуваючи в складі Угорського королівства, у ХVІ ст. увійшло до складу Австрійської імперії [131, с. 72].

Точкою відліку дослідження розвитку економічних знань стали події Першої світової війни, які ознаменували крах Австро-Угорської імперії в 1918 році. Протягом цього періоду також двічі прийнято конституційне право, у якому

записано систему прав і свобод населення західноукраїнських земель, що де-юре дає підстави вважати демократичною саме правову систему Австро-Угорської імперії, порівняно з системою права Російської імперії того часу [113].

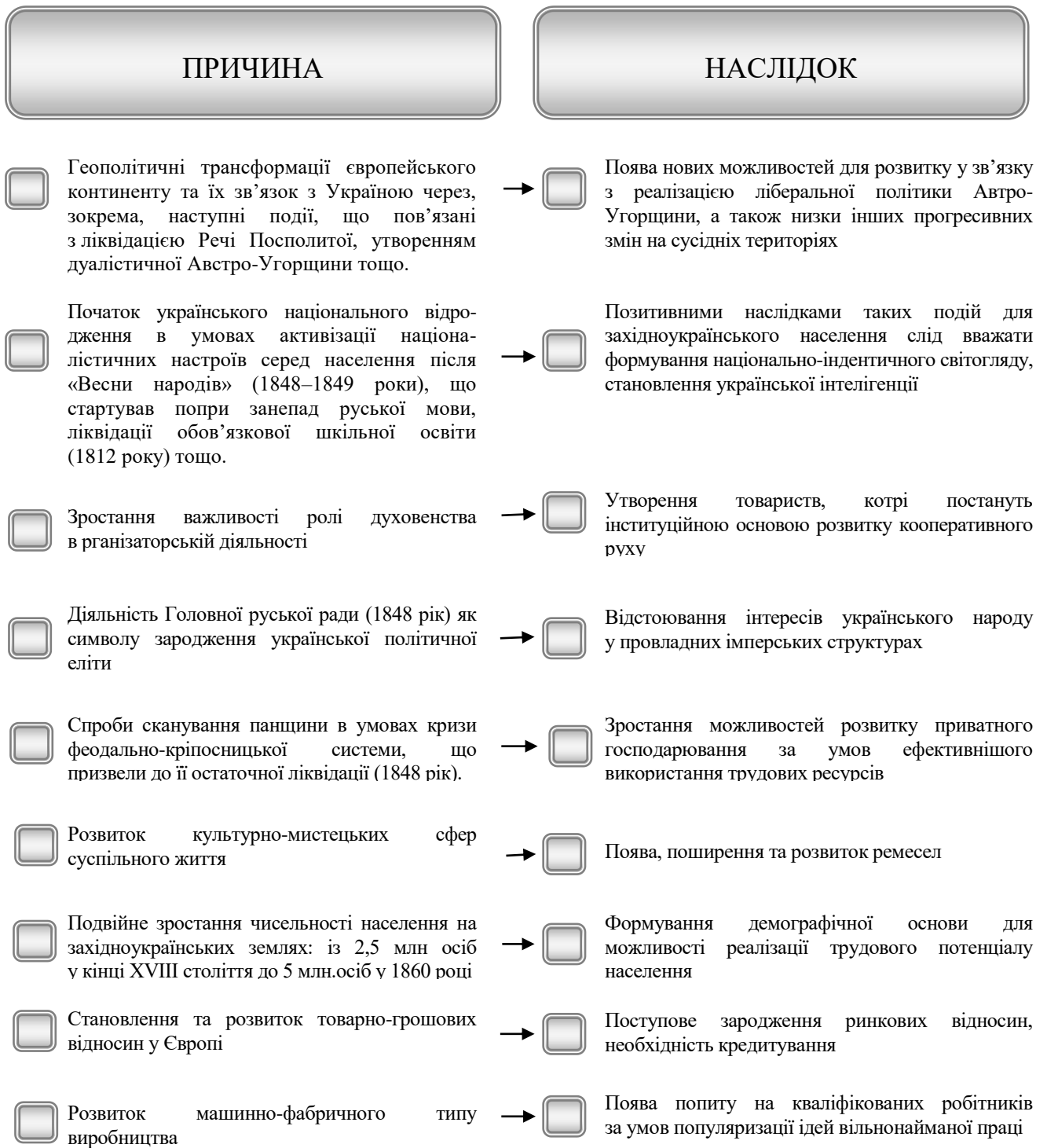

Рис. 2.1. Причинно-наслідковий характер історичних подій і їх вплив на господарський розвиток та економічні знання*

*Авторська розробка.

Соціально-політичні аспекти розвитку економічного знання на західноукраїнських землях часів монархії Габсбургів у другій половині XIX – початку XX століття відзначалися низькими темпами щодо процесів урбанізації [132, с. 657]. Потрібно зазначити, що, починаючи з 1848 року, Австрійська імперія пережила кардинальні зміни в державному устрої: розпочався процес її поступового перетворення в конституційно-парламентську монархію [132, с. 300].

Важливо наголосити на тому, що історичну долю Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття в цей період зумовили також тенденції формування поліетнічно-конфесійної структури західноукраїнського суспільства. Таке суспільство було конгломератом, де кожна окрема етнічна група чи національна спільнота займалася збереженням власних національних особливостей, а також розвитком власної духовної, матеріальної та політичної культури. Етнічні меншини західноукраїнських земель співіснували поряд з українцями, а також у тісному взаємозв'язку з політично-культурними здобутками інших етносів Австро-Угорської імперії [115].

Не зайве додати, що в межах Австро-Угорщини відбувся політико-адміністративний поділ підавстрійських територій: Східної Галичини на 52 політичні повіті; Північної Буковини на сім повітів; підугорського Закарпаття – на чотири комітати, що поділені на 26 округів, особливості планування яких залежали від політики правлячих кіл щодо західноукраїнських земель та історичних традицій зокрема [104].

Польський історик М. Мізгалска вважає, що терени Східної Галичини стали своєрідною лабораторією стрімких процесів формування національної свідомості в XIX ст., детермінантами цього всього були відповідні традиції, мови та релігії, накладені на соціально-економічні проблеми населення регіону. Однак зауважимо, що насамперед бідність у Східній Галичині стояла на заваді єдності місцевого населення, культурні відмінності якого чітко розділяли різні етнічні групи з поступовим перетворенням у політичні конфлікти, сприяючи виникненню

соціально-культурного націоналізму як фактора мобілізації, спрямованого на незалежність багатьох етносів монархії Габсбургів.

Саме тому основні зусилля української інтелігенції спрямовано на розвиток економічної та кооперативної освіти й культури господарювання в Східній Галичині, а також на формування державно-правового мислення в українців і їх заохочення до пізнання власної історії [133].

В історії Північної Буковини період від «Весни народів» і до першої половини ХХ століття виявився часом активного становлення політичної культури українців та інших народів, які проживали на західноукраїнських землях. Водночас ідеї збереження національної ідентичності етнічних груп Північної Буковини й підтримки зв'язку з етнічною батьківщиною українців і румунів стали елементами їхньої політичної культури зокрема [134, с. 10].

Що стосується соціально-політичних умов розвитку економічних знань у Північній Буковині, то варто зазначити, що політику монархії Габсбургів щодо цього регіону в 1848–1918 роках можемо розглядати як сприятливу, оскільки покращився рівень життя місцевого населення, а також підвищився рівень їхньої грамотності та освіченості. Так, частка українських студентів Чернівецького університету імені Франца-Йосифа під керівництвом ректорів К. Томащука, О. Калужняцького, Є. Козака (українців за походженням) упродовж 1875–1914 років зросла з 19,7 до 25,3 % [116].

Тому можна стверджувати про політичну толерантність Австро-Угорської імперії, за період правління якої українська громада мала можливість виховувати своє національно свідоме населення Північної Буковини, незважаючи на те, що на її території проживали також різноманітні етнічні групи, зокрема вірмени, євреї, німці, поляки, румуни та угорці, які будь-якими засобами намагалися зберегти свої національні традиції, мову та релігію [135, с. 245].

«Весна народів» зрушила й Закарпаття, де існували різні суспільно-політичні та національно-ідентифікаційні течії, зокрема мадярофільська та народовська,

русинофільська й русофільська (москвофільська). Р. І. Майор зауважує, що серед указаних вище суспільно-політичних течій Закарпаття найбільш негативно на український рух щодо розвитку освіти та економічної думки в 1848–1918 роках вплинула мадярофільська течія, представники якої в рамках співпраці з угорською владою Закарпаття всіляко сприяли політиці мадяризації закарпатських українців, а також знищенню їхньої національної ідентичності. Водночас не лише мадярофіли стали специфічною рисою тогочасного суспільно-політичного руху на Закарпатті, оскільки народовці, русофіли (москвофіли) та русинофіли також були причетними до політичного руху Східної Галичини та Північної Буковини [107, с. 14], що впливало на розвиток економічної думки в контексті пошуку нових форм економічного розвитку.

Історія економічної освіти на західноукраїнських землях у кінці ХІХ – на початку ХХ століття, як зазначають Л. Потапюк та І. Потапюк, характеризувалася зародженням і традиціями громадівської самопомоги в побуті українського народу, а також виникненням перших споживчих товариств, кредитових спілок та кооперативного руху і їх боротьбою з лихварством та темнотою [34, с. 6].

Економічна наука часто декларувалася як господарська культура, що підкреслювало її суспільну основу з урахуванням інтересів інших людей. Слід розуміти, що на цей час лише близько 25 % галичан були письменними. Населення, особливо міщани, піддавалися жорсткій системі збору податків, які стягувалися так званими екзекуторами. Потрібно зазначити, що на той час не всі платники податків до кінця розуміли необхідність сплати зборів і платежів, не отримуючи натомість належних суспільних вигод та можливостей для свого власного розвитку. Крім того, кінець ХІХ століття ознаменувався адаптацією населення на західноукраїнських землях до скасування кріпосного права та фактичною побудовою нової системи відносин, що все більшою мірою ґрунтувалася на принципах взаємоузгодженості й мінімізації примусу. Досліджуваний період був важливим прогресивним етапом для всебічного розвитку промисловості,

машинобудування, нафто- та вугледобування. Тобто західноукраїнське суспільство отримало шанс реагувати на локальні й глобальні прогресивні виклики, розвиваючи інтелектуальне середовище краю.

Еволюція економічних знань на західноукраїнських землях у 1848–1939 роках здійснювалася в умовах специфічних суспільно-економічних трансформацій. Власне, це був період розвитку кооперативного руху, що є важливим індикатором рівня господарської культури населення, зокрема селян. Передумовою еволюції кооперацій було прийняття Австро-Угорщиною закону про заробітково-господарські спілки 1873 року. Його метою було запобігання банкрутству дрібних товаровиробників. Фактично цей закон регламентував обов'язковість розвитку кооперацій на території всієї імперії. Такими діями уряд прагнув стимулювати податкові надходження до крайового бюджету.

Серед характерних ознак формування економічних знань на західноукраїнських землях досліджуваного періоду важливо зацентувати увагу на розвитку фахового шкільництва з поширенням так званих бурс.

Поштовхом до цього стало прийняття галицьким сеймом закону про організації 1872 року краєвої шкільної ради, а в 1873 р. створено окружні й місцеві шкільні ради. Вони брали на себе управління всіма навчальними закладами на їхній території. Л. Потапюк та І. Потапюк наголошують, що цим документом дозволялося заснування приватних шкіл, а також професійного шкільництва, якому сприяли різні українські економічні й культурно-освітні установи та товариства, що пробуджували в народі розуміння необхідності створення фахових шкіл як одного з дієвих засобів порятунку від злиднів [34, с. 8]. Визначимо, що на той час були поширені торговельні школи, покликані надавати учням базові економічні знання з торгівлі в різних сферах. Особливо потрібно підкреслити позитивний момент того, що в цей же період швидкими темпами почала розвиватися система позашкільної торговельної практики, завдяки чому чимало молодих фахівців змогли визначитися зі своїми задатками до торговельно-економічної справи.

Соціально-економічні та політичні зрушення в Австро-Угорській імперії й західноукраїнському суспільстві в другій половині XIX – першій половині XX ст. висунули нові вимоги до молоді щодо її вміння співіснувати та гармонійно розвиватись у тогочасному суспільстві, а також здійснювати самостійний вибір свого життєвого шляху й реалізації власних здібностей. Від його правильності залежало майбутнє західних українців, тому більшість тогочасної молоді обирала економічну науку, слухаючи лекції видатних особистостей того часу, зокрема Т. Бжеського, Л. Білінського, С. Гломбінського, В. Охенковського, Т. Пілата, Л. Царо, Й. Шумпетера та ін.

Зазначимо, що на вибір майбутньої професійної діяльності західноукраїнської молоді впливало місце проживання. Промисловий бум привів до зростання й розвитку інфраструктури великих міст в Австро-Угорській імперії, які відігравали важливу роль як торгово-промислові, політико-адміністративні та культурні центри, тоді як сільськогосподарське виробництво, дрібні промисли й торгівля домінували в західноукраїнських містечках [104].

Історія підготовки фахівців з економічною освітою в Австро-Угорщині пов'язана з капіталізацією великих міст, зародженням і розвитком ринкових відносин, а також з індустріалізацією Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття. У 1848–1939 роках розгорталася соціально-політична боротьба щодо національного визволення українців на західноукраїнських теренах, оскільки на той час уже сформувалися відповідні настрої в передовій гілці населення щодо відтворення власної інтелігенції з метою служіння інтересам українському народу, а також забезпечення фахової освіти незаможних верств населення західноукраїнських земель, які були під владою монархії Габсбургів. Державне регулювання підготовки фахівців з економічною освітою в Австро-Угорщині здійснювалося завдяки ратифікації Законів «Про торгівельну освіту» від 1873-го та «Про доповнююче навчання» від 1885 року. Водночас в Австро-Угорщині

запроваджено виділові, горожанські й допоміжні школи, де молодь отримувала початкову економічну освіту; дво - та трирічні школи, у яких молоді люди здобували середню економічну освіту, а також торговельні академії, де була можливість отримувати вищу фінансово-економічну освіту для займання вакантних посад керівників торговельних підприємств, банківських службовців вищих рангів, касових службовців, працівників транспортних установ, експортерів і комівояжерів. І. Монолатій доводить, що в Східній Галичині переважно сільське населення формувало дві групи, що конкурували між собою, – поляки та українці, зокрема в Північній Буковині – румуни й українці, на Закарпатті – угорці та українці. Третю етнічну групу завжди формували євреї, які були посередниками між указаними вище домінантними етнічними групами й переважно були корчмарями, торговцями, орендарями, фінансистами та промисловцями [115].

Водночас, як стверджує О. Мазурок, у цей період існували відмінності в етнічному складі міського й сільського населення Австро-Угорщини. Західноукраїнські міста – тогочасні історичні центри ремесел та промисловості, зовнішньої й внутрішньої торгівлі, політико-адміністративні, культурні та освітні центри, помережані важливими залізничними вузлами, – були магнітом для сільських мешканців Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття, а також іноземців, які прибували з-за кордонів Австро-Угорщини. Водночас міське населення західноукраїнських земель формувало дві групи, що конкурували між собою, – це поляки і євреї, зокрема в Північній Буковині – німці та євреї; на Закарпатті – угорці і євреї. Насправді частка освічених українців у деревообробній, лісовій, озокеритній, солеварній та солевидобувній промисловості західноукраїнських міст була набагато вищою в досліджуваній період, незважаючи на те, що ключові позиції були за євреями, німцями, поляками, румунами та угорцями [104].

Упродовж 1848–1939 років на західноукраїнських землях культурно-просвітні й господарські товариства публікували посібники та підручники для економічної, кооперативної науки, а також для фахового навчання західноукраїнської молоді з метою сприяння ефективності господарської діяльності українців, незважаючи на несприятливі економічні, геополітичні, політико-історичні й соціокультурні умови. Друкована фахова література була спрямована на боротьбу з неписьменністю українців, насамперед серед молоді [110, с. 182]. У зв'язку з цим тогочасна молодь у Східній Галичині, Північній Буковині та на Закарпатті мала можливість вивчати такі предмети професійного циклу, як касове й купецьке діловодство, основи науки про торгівлю та купецькі звичаї Австро-Угорщини, торговельне право, а також купецькі рахунки, товарознавство, торговельне ділове письмо, торговельну географію й т. [129, с. 68].

Отже, розвиток економічних знань у другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття на західноукраїнських землях відбувався за складних соціально-економічних і політичних умов, які досить потужно впливали на життєві процеси українського населення в Австро-Угорській імперії під централізованою та бюрократизованою владою монархії Габсбургів, а потім Румунії, Чехо-Словаччини й Польщі. Так, серед основних соціально-політичних особливостей розвитку економічної освіти в 1848–1918 рр. доцільно виділити територіальне положення Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття; юридичну наявність конституційних прав і свобод українців в Австро-Угорській імперії; формування національно-політичної свідомості українського народу; державницькі зусилля мадярофільських та народовських, русинофільських і русофільських (москвофільських) політичних партій; залежність українського населення від місцевої влади, яка проводила полонізаційну, румунізаційну чи мадяризаційну політику у певному регіоні [39, с. 9], придушуючи в західних українців будь-які прояви самоврядування та зумовлюючи особливості розвитку ринкового господарства того часу.

Водночас тогочасні можливості розвитку економічних знань у Східній Галичині зумовлені насамперед ефективно продуманою системою прав Австрійської імперії, а також успішною еволюцією нафтової промисловості, соляної та деревообробної галузей, функціонуванням потужної борошномельної системи, інтенсивним розвитком міжнародних торговельних зв'язків, а також дрібної торгівлі на ринках і ярмарках [136].

Окрім того, скасування кріпосного права 1848 року (зокрема в Галичині, на Буковині й Закарпатті) сприяло розвитку підприємницької ініціативи в сільському господарстві, де все ще застосовувались екстенсивні технології з малими обсягами інвестицій, що призводило до недостатнього та неефективного використання сільськогосподарської техніки й визначало низьку продуктивність праці [132, с. 667].

Український середній клас, який зароджувався в Східній Галичині, конкуруючи з польськими та єврейськими підприємцями у сфері промисловості, організації будівництва, мобілізації капіталу, а також у торгівлі, почав приєднуватися до процесу «вливання» інвестицій в економіку регіону [117, с. 88].

Зокрема, місто Борислав стало відомим промисловим центром видобутку й переробки нафти, озокериту та газу не лише Східної Галичини, але й усієї Західної Європи. Завдяки мільйонним прибуткам нафтопромисловці проживали в сусідньому місті Дрогобичі, віддаленому місті Львові та місті Відні – столиці Австрійської імперії. Проте наймані робітники «Галицької Каліфорнії», перебуваючи у вкрай жахливих соціально-економічних і побутових умовах, не могли протестувати й організовувати робітничі страйки [109, с. 42], [137, с. 275–276].

Економічний розвиток Північної Буковини характеризується неоднорідністю розселення населення, більшість якого проживала в сільській місцевості. У другій половині XIX – на початку XX століття землеробство та тваринництво становили основні види занять населення Північної Буковини. Однак у містах варто відзначити розвиток ремесел і мануфактурної промисловості, у якій найбільший попит мали професії коваля, кравця, кушніра, тесляра, ткача, шевця [138, с. 88].

У другій половині XIX століття Північну Буковину визнано найвідсталішою колонією Австрійської імперії, оскільки рівень життя був надзвичайно низьким серед населення. Для покращення економічного становища Північної Буковини уряд відкривав школи, створював нові робочі місця в промисловості, які потребували висококваліфікованих працівників [135, с. 245].

Потрібно зазначити, що особливості економічного розвитку Закарпаття зумовлені тим, що воно ще з XIII ст. перебувало під юрисдикцією Угорського королівства, яке з XVI ст. увійшло до Австрійської імперії. Принагідно відзначимо, що Східна Галичина в 1772 році увійшла до складу Австрійської імперії внаслідок першого поділу Польщі, а Північну Буковину окуповано в 1775 році [106]. Економічна політика землевласників у другій половині XIX ст. щодо міст мала двоїстий характер. Так, закарпатські міста втратили право на самоврядування, а через обмеження феодалами та казенними чиновниками прав міщан, розвиток цехових ремесел був слабким. Землевласники заохочували проведення міських ярмарків, де жваву торгівлю вели купці, будуючи крамниці та винні погреби [139, с. 49].

На розвиток економіки Закарпаття суттєво вплинули реформи щодо скасування кріпацтва в 1848 році й упровадження принципів оподаткування, характерних для ринкового господарства країн Європи. На початку XX століття Закарпаття було бідним сільськогосподарським регіоном в Австро-Угорській імперії. У горах через відсутність орної землі селяни випасали худобу на плоскогір'ях, а також вирубували ліс [140, с. 37].

Українців в Австрійській імперії вважали найчисельнішою етнічною групою Галичини, Закарпаття, Буковини, проте вони поступалися євреям, німцям, полякам і румунам за своїм впливом на економічні процеси. Однак зауважимо, що масова трудова еміграція, важке соціально-економічне становище, а також політика денаціоналізації й колонізації Східної Галичини та Північної Буковини деякою мірою стали тими чинниками, які посприяли розвитку й поширенню

економічної науки серед українців [115]. При цьому юридичне звільнення селянства західноукраїнських земель від кріпосного права, хоч і відкрило перспективи для індустріального розвитку на нових ринкових засадах, проте малоземелля селян та відсутність розвинутої промисловості в Австро-Угорській імперії спричинили надлишок робочої сили. Одними з основних країн масової еміграції селян стали Канада, США, Бразилія й Аргентина, де ще були неосвоєні території та існувала сприятлива міграційна політика. Крім того, люди виїжджали на сезонні заробітки до Німеччини, Чехії, Румунії та Данії, де влаштовувалися чорноробами на промислові фабрики, шахти й будівництво [103]. Еміграція полегшила становище західноукраїнських селян через деяке пом'якшення проблеми перенаселення в сільській місцевості. Важливо відзначити той факт, що емігранти більшість своїх заробітків в інших країнах переказували додому. Саме тому в населення міст і сіл з'явилися можливості для скуповування земель із метою ведення власного господарства, а також отримання освіти.

Потрібно зазначити, що українці в другій половині XIX – першій половині XX століття усвідомлювали, що для ефективного інвестування власних коштів у підприємництво необхідне створення власних банків, ощадних і позичкових спілок, а також кредитних товариств. Такі підходи в системі господарювання стали поштовхом для розвитку фінансових знань за допомогою організації навчання фахівців економічного профілю [129, с. 67–68].

Зростання обсягів торгівлі в Австро-Угорській імперії вимагало суттєвого покращення транспортування сировинних та промислових товарів, що стало можливим завдяки будівництву залізниці, яка суттєво посприяла виникненню нових промислових осередків в імперії через зниження залежності від мережі водного транспорту. При цьому розвиток залізничного транспорту, хоча й стимулював економічний прогрес на західноукраїнських землях, проте був тісно пов'язаний зі станом продуктивних сил у регіонах, у яких розміщувалася залізнична

інфраструктура [132, с. 672], оскільки «залізниці будувались силами галицьких, буковинських, закарпатських ... українців, які використовувались як дешева робоча сила [141].

Розвиток економічних кооперативних знань в Австро-Угорщині зумовлений потребами капіталізації сільського господарства, оскільки більшість земель Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття мали, насамперед, сільськогосподарське призначення. Водночас у процесі зростання обсягів торгівлі в Австро-Угорській імперії почали функціонувати акціонерні торговельні компанії, що зумовили на ринку прояв монополізму. З огляду на ці обставини українці протиставляли кооперативні форми торгівлі організації збуту своєї товарної продукції, а також створення внутрішнього ринку для західноукраїнської промисловості. Окрім того, для успішної конкуренції з багатшими регіонами Австро-Угорської імперії, селянські господарства Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття почали активно користуватися послугами кредитування [132; 129; 103].

Загальний стан і рівень розвитку економічних знань у другій половині XIX – першій половині XX століття зумовлені тим, що землі Східної Галичини, Північної Буковини й Закарпаття мали колоніальний статус. Скасування кріпосного права, активний видобуток корисних копалин із надр західноукраїнських земель на експорт, розвиток залізничної інфраструктури в межах Австро-Угорщини сприяли масовій еміграції малоземельних селян і робітників у далекі країни, які згодом стали інвесторами кооперативного руху та розбудови західноукраїнської економіки за рахунок зміцнення позицій селянських господарств, розвитку внутрішньої торгівлі товарами місцевого виробництва, а також підготовки фахівців економічного профілю.

У другій половині XIX століття розвиток економічних знань проявлявся на рівні шкіл, а вища студія не була ще достатньо потужною.

Початок функціонування реальної школи у м. Львові припадає на 1811 рік, але фактично школу відкрили лише в 1817-му. Потрібно зазначити, що вона спеціалізувалася на розвитку торговельної справи. Для організації школи

використано досвід Віденської трирічної реальної школи, до якої приймали учнів після закінчення 4-го класу. Також стало можливим отримати сертифікат реальної школи для тих, хто вже працював практикантом у міських господарських службах за результатами іспитів з обов'язкових предметів, не відвідуючи навчання. Але привілеї для практикантів діють упродовж обмеженого терміну. Після припинення терміну дії привілеїв жодній особі не дозволялося займатися веденням торгівлі або промислом без закінчення цього навчального закладу.

Аналізуючи умови й середовище розвитку економічного знання на західноукраїнських землях, можна виділити характерні особливості (рис. 2.2.).

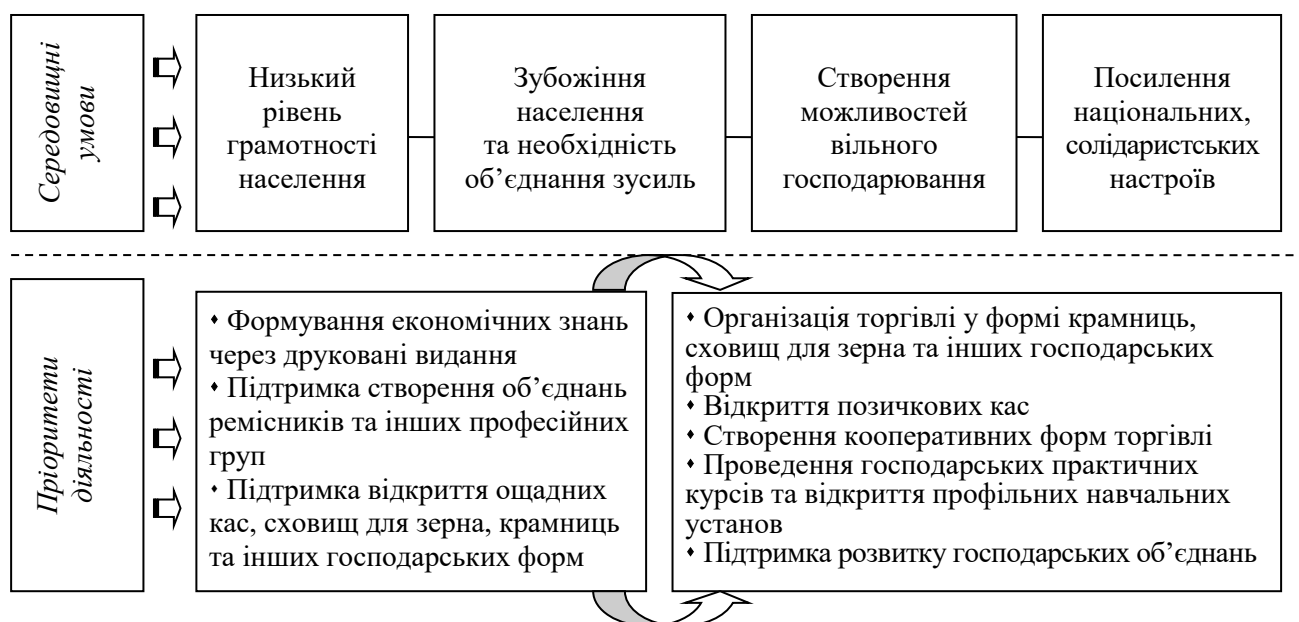

Рис. 2.2. Характерні особливості розвитку економічних знань на західноукраїнських землях*

* Авторська розробка.

Водночас потрібно зауважити, що економічна освіта та наука на західноукраїнських землях вирізняються своїми характерними особливостями. Як приклад можна взяти хоча б те, що Галичина перебувала під австрійським і польським гнітом. Незважаючи на руйнування Польщі, усе ж влада шляхти продовжувала зберігатися на цих українських землях.

Характерною рисою розвитку економічних знань того часу були національні засади. Безумовно, цей досвід доцільно адаптовувати до сучасних умов, посилюючи національно-патріотичні настрої сучасних фахівців економічного профілю. Повчально й те, що професійне шкільництво, кооперативний рух за підтримки громадських структур, беззаперечно, спричинили поштовх до становлення вищої економічної та кооперативної освіти в Галичині й на інших західноукраїнських землях.

Українське суспільство на західноукраїнських землях, перебуваючи в умовах відсутності державної підтримки освітньої підготовки населення в другій половині XIX – першій половині XX століття та залишаючись підневільним різним країнам, продемонструвало надзвичайно важливу рису – прагнення до самоорганізації й самоідентифікації. Діяльність «Просвіти», інших громадських товариств засвідчила існування української інтелігенції, здатної до об'єднання та поширення національної ідеології.

2.2. Оцінка впливу кооперативних інститутів на розвиток економічних знань та господарства

Ретроспективні дослідження економічних інституцій у контексті соціально-господарського розвитку західноукраїнських земель у другій половині XIX – першій половині XX століття є дуже значимими. Зазвичай до вивчення особливостей розвитку вищезгаданого просторово-часового періоду вдаються вчені на міждисциплінарному стику економіки та історії. Однак дуже мало науковців, котрі розвивають теоретико-методологічні вчення за напрямками освіти, культури й економіки, порівнюючи сучасні процеси з досліджуваним періодом, що заклав підвалини нинішнього соціокультурного та економічно-освітнянського розвитку. Більше того, досвід розвитку економічного знання

на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX століття дає змогу поглибити історичну пам'ять, національні традиції й підсилити соціоєднальну ідентичність українців.

Особливо значний у цей період досвід самоорганізації людей, який багато дослідників називають справжнім феноменом. Український народ неодноразово демонстрував таку властивість в обмежуючих умовах, хоча досі до кінця не зумів її проявити для того, щоб усе це виразилось у формуванні розвинутого та демократичного суспільства. Перша половина XX століття на західноукраїнських землях ознаменована потужним впливом і результативною діяльністю громадських структур, які формували економічне мислення населення навколо ідеї кооперативного руху. Оскільки нинішні якісні характеристики економічної діяльності населення залишаються недостатніми, що проявляється вже на рівні формування економічних знань, вивчення досвіду самоорганізації людей на західноукраїнських землях у першій половині XX століття неодмінно буде корисним також і для нинішніх поколінь економістів-фінансистів та кооператорів.

Прямими або опосередкованими напрямками роботи західноукраїнських осередків кооперативного руху була реалізація можливості надання практичних фахових знань задля забезпечення економічного просвітництва українського населення, активізації політичного життя, сприяння формуванню громадянської позиції й, що найголовніше, досягненню незалежності України [142].

Саме тому дослідження впливів на становлення та розвиток освітньо-економічного питання було важливим етапом національно-культурного відродження української нації на Західній Україні другої половини XIX – першої половини XX століття.

Процес розвитку вітчизняного кооперативного руху зумовлений зростанням потреб капіталізації сільського господарства, адже відомо, що більшість земель регіону мала переважно сільськогосподарське призначення. Селяни частіше

почали організовуватись у товариства для організації збуту своєї продукції. Насамперед, одним із першочергових завдань, які постали перед коопераціями на західноукраїнських землях, стало створення внутрішнього розвиненого ринку для вітчизняної промисловості. Саме заснування кооперацій мало стати одним із важливих важелів створення української індустрії. Так, із появою австро-угорського закону «Про заробітково-господарські спілки» в 1873 році в Галичині функціонувало декілька десятків кооперативів, заснованих поляками. Зокрема, у 1874 році кооперативи, які були підвладні полякам, створили Союз заробіткових і господарських товариств, що нараховував сім промислово-торгових кооперативів (до нього входило 17 175 членів) та 51 кредитний кооператив. Серед членів кооперативів було багато українців. Через деякий час певні кооперативи, створені поляками, перейшли до рук українців. До перших таких українських кооперативів належала кредитна спілка «Віра» (створена в 1873 році у Тлумацькому повіті) [143, с.7–8].

В австрійській імперії були сформовані закони для розвитку об'єднань, побудованих на добровільних засадах, організацій і товариств. Зокрема, у законах ішлося про підвищення ефективності кредитування, зменшення обсягу наданих грошей у борг з умовою сплати відсотків при погашенні боргу та формування стабільних господарств у сільській місцевості.

Українське населення задля збільшення свого достатку формувало власні банківські установи, ощадні та кредитні спілки й товариства. Документи з архіву, які засвідчують тогочасні умови життя українців, указують, що в різних населених пунктах Західної України створювалися кредитні заклади [144].

Наприкінці XIX – на початку XX століття на західноукраїнських землях простежено активізацію уваги до економічного розвитку та формування національної свідомості громадян. Найбільш активно взяли участь в економічних

процесах правники, які стимулювали формування й розвиток інституцій таких секторів, як кредитування, стимулювання кооперацій та економічних систем.

Відомі політичні лідери та адвокати Є. Олесницький, К. Левицький, С. Федак й інші. сприяли становленню фінансових інституцій та усвідомлювали взаємозв'язок політичного, національно-культурного й економічного секторів.

Історія становлення та розвитку кооперації в Східній Галичині розпочалась в 1873 р. з прийняттям Закону «Про заробітково-торговельні спілки». Також формування кооперацій кредитного спрямування на території Східної Галичини виникло у зв'язку з відсутністю малого кредитування для сільського населення й ремісників.

Перше об'єднання споживчого кооперування в Україні припало на 1883 рік (м. Львів, товариство «Народна торгівля»). Співзасновником та автором статуту товариства став К. Левицький, а його членами – і фізичні, і юридичні особи. Існували також товариства, об'єднані навколо «Народної торгівлі». Вони розпочали своє функціонування, ґрунтуючись на досвіді вітчизняних громадських крамниць, і користувалися послугами гуртівень.

У 1884 р. у Львові галицькі правники (на чолі з К. Левицьким) та архітектор В. Нагірний створили Товариство українських ремісників і промисловців «Зоря». Також у цей період почали функціонувати ремісничо-промислові бурси.

Важливу роль у розвитку економічного знання на території Східної Галичини відіграла «Просвіта», яка створила значну кількість позичкових кас, торгових лавок, що стало ключовою основою у формуванні організацій кооперативного типу. «Просвіта» сприяла розвитку економічної системи, відновленню шкіл господарського спрямування та підвищенню рівня кваліфікації фахівців, адже поширення економічних знань виступало певним важелем у подоланні соціальної відсталості серед сільського населення й у розвитку кооперативного руху. Крім того, школи господарського спрямування не завжди були загальнодоступними для

селянства: там навчалися лише особи із заможних верств населення. Однак теоретико-методологічні засади їх функціонування мали принципове значення, оскільки вони не лише готували фахівців, а й були націлені на підвищення національної свідомості та суспільної організованості населення.

Засновані за рахунок функціонування «Просвіти» тодішні установи трансформувались у провідні вітчизняні економічні об'єднання. Так, за сприянням «Просвіти» створено товариство з надання страхових послуг «Дністер» та банк з аналогічною назвою, який став єдиним банком на території Галичини, що мав лише український капітал у своєму статуті. Послугами банківської установи користувалися сільське населення та громадяни, які мешкали на території м. Львів [145].

Значну частину коштів товариство перераховувало на добродійність і підтримку українського патріотичного настрою. Також проведено просвітницькі роботи, які впливали на піднесення національної свідомості громадян.

«Просвіта» за час свого функціонування видала 69 підручників господарського спрямування для народу, здійснювала утримування урядників, які брали участь у формуванні звітів, порад і вказівок. Товариство брало участь у створенні 540 крамниць та 257 кас взаємодопомоги. Також «Просвіта» утримувала три школи – господарську й торговельну, жіночу та чоловічу [146]. Значну увагу «Просвіта» приділяла навчанню професій економічного напрямку. Тому Товариство створило торговельні курси з такими спрямуваннями, як «купецьке книговодство, торговельне законодавство, наука про торгівлю та купецькі звичаї, купецькі рахунки, товарознавство, торговельна переписка, касове діловодство, торговельна географія, спілництво, торговельні справи та ін.» [147, с. 65].

У подальшій своїй роботі активісти «Просвіти» сприяли підготовці й навчанню професіоналів фінансово-економічного профілю.

У 1896 році у Львові створено інституцію «Крайовий союз Кредитовий», який сприяв створенню нових кооперативів та був головним над ними, що допомагало в розвитку кооперативного руху [148], і займався безпосередньо й опосередковано розвитком економічних знань.

«Крайовий союз кредитовий» здійснював розвиток спілок та товариств кооперативного спрямування, які проводили перевірку фінансового стану й діловодства, перевірку та публікації статистичних даних про функціонування кооперативних спілок, а також випускали власну газету й літературу економічного напрямку. Союз видавав кооперативний журнал «Економіст» і газету «Самопоміч», а також випускав безліч брошур економічного спрямування.

За матеріалами Центрального державного історичного архіву у Львові «Крайовий союз кредитовий» надавав підтримку значній частині громадських інституцій на території України. Зокрема, кредитні ресурси від «Крайового союзу кредитового» отримали такі інституції, як «Просвіта», «Українське товариство педагогічне», «Рідна школа», а також деяким новоствореним інституціям, зокрема «Сільському господарю», «Соколу» тощо, яким надавалися кредитні кошти на пільгових умовах.

У 1899 році головним органом кооперації став «Сільський господар» – товариство, яке згодом перетворено на спілку фінансово-економічного спрямування. У 1909 році його реорганізовано в Крайове товариство «Сільського господаря» – потужну хлібопекарську організацію Австрії, яка відіграла тоді важливу роль у розвитку українського села Галичини [149, с.144–145].

Тодішня складна обстановка в сільській місцевості вимагала створення різних інституцій, завданням яких стало підвищення добробуту селян за рахунок поліпшення засобів і способів рільничого та відгодівельного господарювання, удосконалення процесу садівництва й пасічництва [150].

Активісти товариства «Сільський господар», як і «Просвіти», сприяли розвитку села, оскільки розуміли його значення для фінансово-економічного розвитку західноукраїнських земель.

Так, упродовж 1909–1912 років товариство «Сільський господар» сприяло проведенню 91 господарського курсу та 3529 занять. Його учасники й члени сприяли поширенню показових ділянок, господарських знарядь і машин, брали участь в організації спілки для продажу насіння, штучних товарів господарського спрямування, а також сформували спілку для збуту худоби [151, с. 210].

Варто зазначити, що в другій половині XIX – першій половині XX століття на західноукраїнських землях нараховувалося більше 1000 різноманітних фінансових установ (серед них – ощадні каси, кредитні товариства, страхові компанії й ін.) [152].

Загалом на території Східної Галичини до Першої світової війни сформовано близько 7000 громадських організацій різноманітного спрямування, які здебільшого мали кооперативний характер та об'єднували 500 тис. осіб [153].

У 1911 р. розпочала свою діяльність важлива економічна інституція Галичини – Львівська страхова компанія «Карпатія» [154]; [155].

У кінці I-ї світової війни на території України розпочалося активне реформування кооперативного страхування. Крім того, стимулювання розвитку кредитної та банківської сфер сприяло формуванню нових підприємницьких структур і вплинуло на зменшення рівня безробіття на території Галичини [156].

Поряд із розвитком кооперативного руху на Галичині розпочався процес функціонування подібного руху на Буковині. Зокрема, у 1889 році в Чернівецькій області (с. Раранчі) утворено «Перший український кредитний кооператив системи Райффайзена» (для кредитування селян-фермерів). Найбільший розвиток отримали сільські ощадні (позичкові) каси системи «Райффайзена» [157, с. 63].

Селяни Закарпаття в той час мали найгірше фінансове становище, порівняно з іншими українськими селянами. Тому для українських селян Закарпаття був

притаманний процес трудової еміграції. Так, у період 1880–1914 років до США на роботу відправилося 225 тис. селян із Закарпаття [158] які знаходили собі робочі місця на заводах і фабриках різних штатів.

Кооперативний рух Закарпаття був недостатньо розвинений, що пов'язано з відсутністю власної інтелігенції, яка свідомо брала б на себе обов'язки щодо розвитку кооперації [159].

Зазначимо, що кредитні кооперативи під керівництвом Едмунда Егана – угорського економіста, фахівця з організації сільського господарства Закарпаття – входили до складу загальноугорської кооперативної організації («Верховинська господарська акція», яка увійшла до історії як «Акція Егана») [160].

«Акція Егана» була спрямована на покращення становища селян Закарпаття, що було вигідно Угорщині та стимулювало зростання величини ВВП країни [161].

Особливе значення для розвитку закарпатоукраїнського краю мала «Верховинська господарська акція» – це програма соціально-економічної політики, запроваджена Австро-Угорщиною на Закарпатті в другій половині XIX – на початку XX століття. Ця програма націлена на підвищення ефективності економіки шляхом зростання інтенсифікації землеробства, тваринницької галузі, кооперативного руху, розвитку кредитних та споживчих спілок, банківської діяльності й ремісничих промислів [162].

Формуванням «Верховинської господарської акції» був зайнятий орган влади, що безпосередньо виконував завдання «акції» [163].

На покращення роботи полонинського господарювання було виділено кошти з державного бюджету, зокрема на функціонування Нижньовережанської господарської дослідної станції, розвиток садів, тваринницької й виноградарської галузей, птахівництво та бджільництво, вирощування технічних культур й організацію так званих узірцевих господарств у селах Арданово та Хмільник (нині – Іршавський район), Дийда (нині – Берегівський район), Бадалово,

Пийтерфолво (нині – Виноградівський район), які належать до Закарпатської області, а також для різних господарських гуртків у сільській місцевості, що створювалися для пропаганди сільськогосподарських знань і підвищення ефективності ведення господарства [164].

Ще однією кооперативною інституцією, пов'язаною зі зростанням економічних знань, була «Рідна школа».

Окрім шкільної та позашкільної освіти, при «Рідній школі» діяли відокремлені структурні одиниці, до яких входили поради для вибору життєвого призначення, видавнича комісія та бурсовий гурток. Ці структури прямого стосунку до освіти не мали, проте забезпечували освітню діяльність. Так, видавнича комісія здійснювала підбірку й друк творів українських і зарубіжних класиків, а розповсюдженням уже друкованих видань займалося кооперативне товариство. Функціями поради, насамперед, було поширення інформації щодо умов і наявних вакансій на ринку праці. Її організаційна структура охоплювала кілька секцій, а саме: педагогічну, економічно-статистичну, медичну, фахового шкільництва [165].

Особливий внесок у систему поширення економічних знань зробив Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК), утворений у період активного розвитку кооперативного руху [166; 167; 168; 169; 170].

На той час він був найвищою ревізійною та провідною організацією української кооперації на західноукраїнських землях, заснованою на підставі статуту від 24 грудня 1903 року, затвердженого рескриптом Галицького намісництва від 19.01.1904 року під назвою «Крайовий союз ревізійний» [13;14, с. 365].

В. Вісин відзначає: існування єдиного українського кооперативного центру РСУК давало значні переваги українцям, зокрема робочі місця інтелігенції, зниження цін на промислові товари й забезпечення економічної самостійності [171, с. 183].

Основну мету діяльності РСУК сфокусовано на комерційних кооперативних проектах, які виконували важливі соціальні функції. Водночас слід розуміти

значимість цієї організації. Можна сказати, що на той час лише українська кооперація, завдяки своєму ревізійному союзу, об'єднувала практично все українське суспільство в Другій Речі Посполитій, яке було диференційованим не тільки політично чи релігійно, але також із погляду стану народної свідомості [171, с. 205]. Отже, РСУК відіграв надзвичайно важливу роль в українському національному єднанні. Навіть в умовах, коли ліквідовувалися структурні одиниці «Просвіти», він зберігав свою організаційну присутність.

У перші п'ять років діяльності РСУК нараховував близько 560 кооперативів, більшість з яких були кредитовими (близько 60 %). Окрім того, організація охоплювала кооперативи іншої спеціалізації: молочарські, міські споживчі, сільськогосподарські для заготівлі, закупівлі, збуту та іншого типу. РСУК справедливо вважався найбільш потужним кооперативним об'єднанням із центром у місті Львові, яке мало мережу Повітових союзів кооперативних (ПСК), що контролювали понад 80 % українських кооперативів [172, с. 43].

На рис. 2.3. подано основні трансформації в діяльності РСУК, що супроводжувались і організаційними, і функціональними змінами. Варто зазначити, що вагомість діяльності організації дала змогу відновити її існування в «міжokuпаційні» періоди. Натомість українізований кооперативний рух після 1944 року різко втратив свій потенціал. З іншого боку, залишився потужний ідеологічний і знанневий ресурс з орієнтацією на проєвропейські цілі, що досі залишається в історичній пам'яті українського народу, зберігаючи пріоритет західного вектора інтеграції.

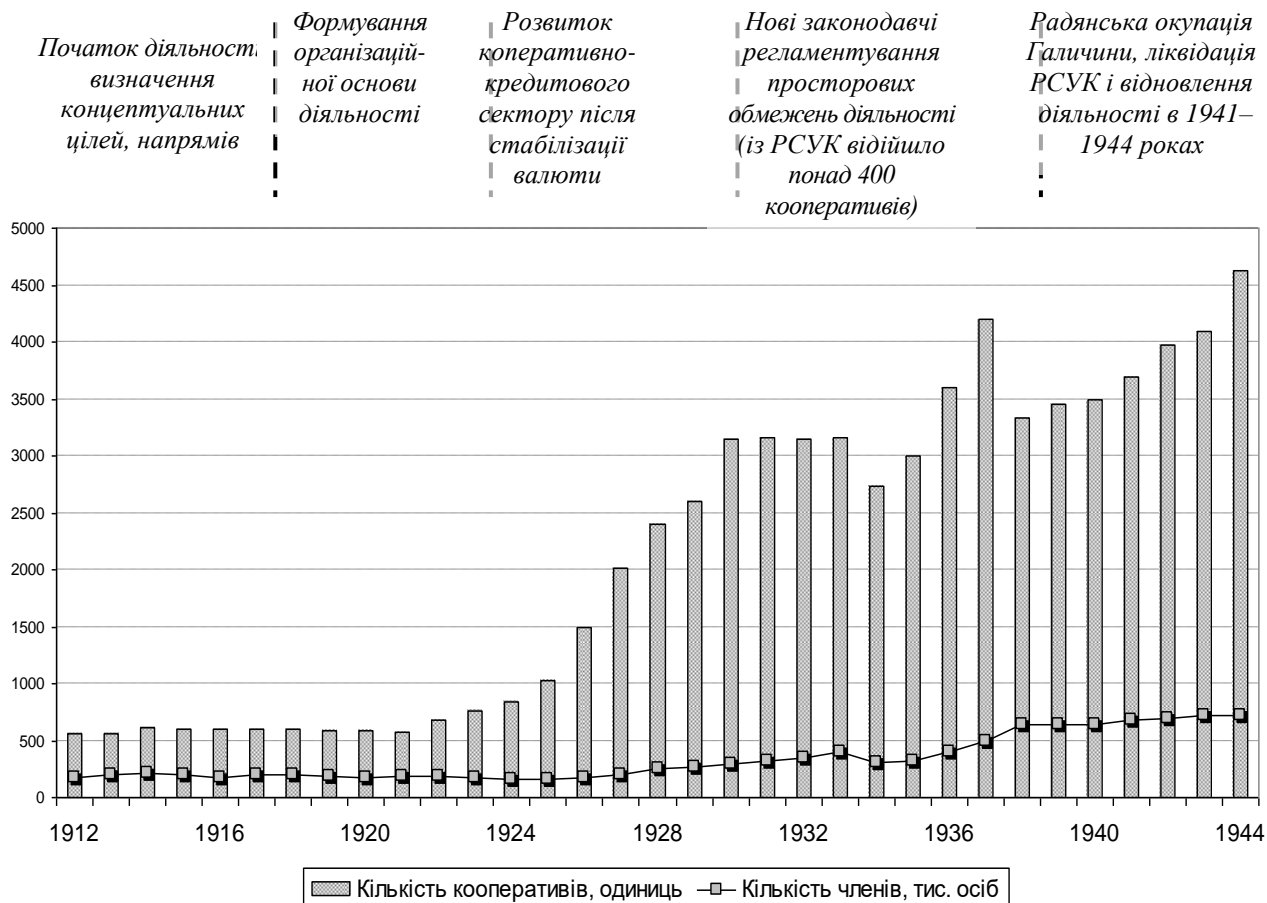

Рис. 2.3. Динаміка господарсько-освітньої діяльності РСУК*

* Складено дисертантом за: [6;166; 170].

РСУК, виходячи зі складної функціональної й територіальної організації, мав специфічну керівну структуру. Основні її ланки відображено на рис. 2.4.

Провідними керманічами цієї інституції (А. Жук, О. Луцький, К. Левицький, К. Панівський та ін.) були добре знані громадсько-політичні діячі, підприємці, котрі формували економічну еліту на західноукраїнських землях досліджуваного періоду. Ці постаті донині залишаються взірцем позиції домінування національних інтересів над особистими, а управлінський хист – уроком для молодих спеціалістів.

Територіальна охопленість і різна функціональність РСУК вимагала розподілу повноважень та відповідальності. Зрозуміло, що ресурс організації потребував постійного наповнення у зв'язку з прагненням керівництва виконати високе завдання – популяризувати кооперативний рух на західноукраїнських територіях

як спосіб створення можливостей підвищення добробуту українського населення й формування націоєднаної господарської ідеї. Висока мета вимагала діяльності в різних напрямках, які тісно переплітались, однак відігравали свою специфічну роль:

- організаційна діяльність зі створенням кооперативів різної спеціалізації;
- ревізійна діяльність, що передбачала систематичні, законодавчо регламентовані перевірки діяльності кооперативів з організаційним забезпеченням в особі інспекторатів;
- координаційна діяльність, яка передбачала співпрацю з громадськими, у тому числі кооперативними, об'єднаннями інших українських земель, що входили до складу Польщі, а також міжнародними кооперативними організаціями (наприклад голова ради РСУК як делегат входив до Державної кооперативної ради у Варшаві) [6; 15, с. 180];

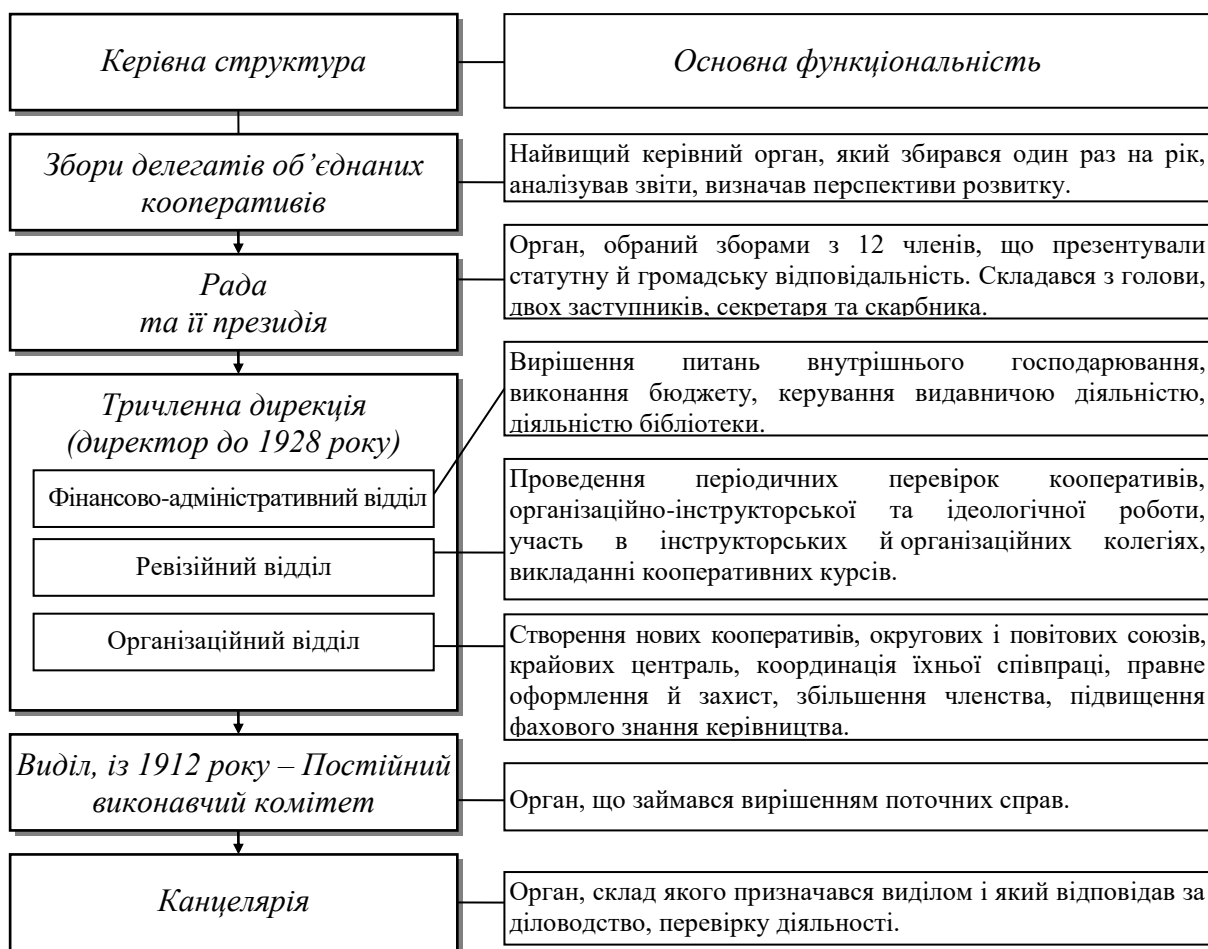

Рис. 2.4. Економічно-просвітні питання в організаційно-функціональній структурі РСУК*

* Складено дисертантом за: [6; 170].

– видавнича діяльність, зокрема видання журналу «Економіст» (1909–1914 рр.) та при ньому – місячників «Самопоміч», «Кооперативна Республіка», тижневика «Господарсько-кооперативний часопис», різних книжкових видань;

– науково-інформаційна діяльність, що передбачала організацію й проведення конференцій, зокрема територіальних певного округу за участі представників різних видів кооперативів, розміщених у межах цієї території;

– освітньо-просвітницька діяльність, яка включала організацію та проведення кооперативних курсів, професійного вишколу й шкільництва.

Основним напрямом діяльності, безперечно, був організаційний. У першій половині ХХ століття РСУК став настільки потужним, що підпорядковував понад 4 тис. кооперативних одиниць (див. рис. 2.3). Це зумовило необхідність створення крайових централей, відповідальних за кооперативну діяльність у визначеній сфері. Наприклад, кооперативи для загального заupu й збуту входили в структуру «Центросоюз»; сільськогосподарські – «Сільський господар»; молочарські – «Маслосоюз»; кредитові, касові – «Центробанк»; споживчі міського типу – «Народна Торгівля»; жіночі – «Українське народне мистецтво».

Із ретроспективного погляду, вивчення діяльності кооперативного руху та його самоорганізації, зокрема організації й удосконалення знання, дуже важливе для сьогодення щодо виявлення його наслідкової значимості. По-перше, кооперативи забезпечували реалізацію тогочасної європейської стратегії розвитку малого та середнього бізнесу. Його домінантність продиктована особливостями цього періоду, коли відбувалися революційні переміни в організації виробництва, транспорту з поступовою машинізацією всіх процесів. Очевидно, суб'єкти малого й середнього бізнесу були мобільнішими з пристосуванням до нових викликів, а кооперативна форма об'єднання додавала важелів впливу на владні структури та суб'єктів великого бізнесу. По-друге, дуже вагомим наслідковим аспектом об'єднання кооперативів була можливість соціальних ліфтів для ширшої когорти населення. Звичайні громадяни, набуваючи достатній людський капітал, могли

реалізовувати свої бізнес-проекти в привабливих для них сферах. Отже, освітньо-просвітницька діяльність кооперативних об'єднань, у тому числі РСУК, мала неоціненне і соціальне, і економічне та культурне значення.

Щоб зрозуміти таку значимість глибше, потрібно розглянути окремі приклади реалізованих через структури РСУК проектів щодо розвитку економічних знань. На нашу думку, дуже показовим прикладом освітньо-просвітницької діяльності з орієнтацією не лише на підвищення рівня професійних знань у суспільстві, але й використання прогресивних її форм була практика одного з основних централей РСУК – «Сільського господаря» [173; 174].

Вона на конкурсній основі організовувала стажування за кордоном. Ті особи, котрі відчували достатній потенціал, могли взяти участь у конкурсі на обмежене число місць, які передбачали європейські студії з економіки, кооперативної діяльності. На той час це була неоціненна можливість особистісного розвитку, яка, крім того, підсилювала інтеграційні взаємодії з європейським економічним простором і соціумом. «Сільський господар» провадив також активну діяльність щодо більш традиційних форм освітньо-просвітницького характеру. Основну увагу приділяли професійному шкільництву осіб, котрі займалися сільським господарством. До інших поширених заходів цієї організації потрібно віднести пропаганду сільськогосподарських знань серед населення, заснування читалень, бібліотек, проведення з'їздів, курсів і виставок, видання тижневика «Господарська часопись», брошур із серії «Бібліотека сільського господаря» [34, с. 10].

Іншим прикладом освітньо-просвітницької діяльності кооперативних централей, що входили в структуру РСУК, була діяльність першого українського кооперативу «Народна торгівля». Ця структура посідала провідне місце в галицькому купецькому світі [175]. Її проекти з розвитку економічної освіти передбачали «українізацію» кооперативного руху. Організація багато уваги приділяла навчанню українського населення вмінь і навиків ведення власного бізнесу, зокрема у сфері торгівлі. С. Гелей відзначає: «Народна торгівля» відіграла

важливу роль у справі розвитку українського «третього стану», провідною ідеєю діяльності якого було створення індивідуального крамарства; вона поставила собі за мету навчити українську молодь купецькому промислу і таким способом зміцнити кадри українського купецтва [15, с. 182].

РСУК підтримував майже всі освітні проекти того часу, що стосувалися формування професійних знань українського населення. Наприклад, починаючи з 1925 року, щорічно на базі школи в Милуванні (Івано-Франківська область) за підтримки РСУК проводилися курси кооперативного книгознавства й діловодства. Зазвичай курс тривав близько 10 тижнів і включав фахові кооперативні предмети, історію й теорію кооперації, товарознавство, вивчення основ годівлі тварин, організації контролю за молочністю, ветеринарію, пасічництво, математику, українознавство [67, с. 82].

Основним здобутком РСУК в освітньо-просвітницькій діяльності було впровадження нового типу кооперативного навчання – вищого кооперативного курсу. Його започатковано в 1929 році. Це передбачало поділ навчального процесу на три триместри: перший – загальноосвітні предмети; другий – фахові з галузевою спеціалізацією (споживчо-господарсько-кредитна та молочарська), а третій – проходження обов’язкової практики; викладацько-педагогічний склад формувався з кооператорів-практиків львівських центральних господарських установ на кшталт європейських вищих кооперативних шкіл, курс охоплював економіко-кооперативний семінар [168, с. 145; 38, с. 324].

Показово, що здобуття документа по закінченні цього курсу прирівнювалося до проходження навчання в державному закладі. Одним із напрямів діяльності Товариства була організація фахових кооперативно-освітніх курсів із різним нахилом (так, упродовж 1921–1930 рр. проведено 217 фахових освітніх курсів, які відвідало 5834 особи [176, с. 5]).

Навчання відбувалося за попередньо складеними програмами та навчальними планами. Потрібно наголосити, що натхненниками під час підготовки програм

і планів були праці М. Барановського, І. Витановича, І. Стернюка, що застосовувалися в процесі вивчення ідеології та історії кооперації й книговедення, а також роботи, зокрема, таких дослідників і громадських діячів, як Ю. Танчаковський («Як зберігати товари»); П. Мигович («Торгівля шкірою»); П. Панченко («Кооперативний крамар»), що здебільшого використовувалися для формування економічного мислення курсантів (оскільки включали в програму навчання рахунків та процесу листування, базових засад ведення кредитних кооперативів, досліджували соціальне значення професії торговця (тоді – крамаря) й ін. При цьому в окремих повітових союзах курсанти проходили практику, що, на нашу думку, свідчить про економічну спрямованість діяльності РСУК, оскільки вони включали такі заняття: крамарі навчалися пакування товарів, правильної розкладки товарів, ознайомлювались із загальними правилами й етикою обслуговування покупців, товарним асортиментом та замовленням товарів, а також вправлялись у клінінгу (училися правильно чистити й прибирати). Загальний огляд РСУК щодо організації фахових освітніх курсів дає нам змогу виокремити такі аспекти економічної та кооперативної спрямованості їхньої освітньої діяльності (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

**Організація фахових освітніх курсів органами РСУК
за 1921–1929 рр.***

Період проведення курсів	Місце проведення курсів	Освітня спрямованість курсів	Особливості проведення
1	2	3	4
05.04.1921– 05.06.1921	Львів	Загальнокооперативна спрямованість першого одномісячного курсу РСУК	Цей курс дав поштовх майбутній організації до чималої кількості курсів у другій половині 20-х років ХХ століття, зокрема фахових освітніх сільськогосподарських (діяли загальнокооперативні курси та спеціальні курси для кваліфікації книговодів і торговців (крамарів), а з 1927 року – для вишколу працівників господарсько-споживчої кооперації на території Східної Галичини

1	2	3	4
1928	Тлусте, Калуш, Косів, Сянок	Організування кооперативних, загальноосвітніх, а також кооперативно-господарських фахово-освітніх курсів	Слухачами курсів було українське населення, а саме ті особи, котрі працювали кооперативними книговодами, а також крамарями.
	Товмач, Стрий, Станіслав, Бібрка, Борщів, Жовква, Тернопіль	Здебільшого це курси для книговодів (вивчення книговедення), а також спеціальні курси для крамарів	У цій групі були курси різної тривалості, проте чільне місце серед них посідають тижневі (тривалістю 7–10 днів), а також спеціальні курси, котрі засвідчили підвищену ефективність їх проведення, очевидно, із тієї причини, що ці короткотривалі курси здійснювали радше довші практиків-торгівців (крамарів) та їхніх підсобників і здебільшого не включали комплексного загального навчання.
01.11.1928–28.02.1929	Дрогобич, Стрий, Самбір, а під кінець 1929 року – ще й Тернопіль та Станіслав	Господарсько-кооперативні курси (Дрогобич, Стрий, Самбір); загальноосвітні кооперативно-господарсько-освітні (Станіслав та Тернопіль)	Ці курси включали три освітньо-економічні напрями слухачів: книговоди, торговці (крамарі), а також підготовка торговельних помічників. Підхід до організації курсів сучасні науковці-дослідники вважають найуспішнішою спробою професійної підготовки робітників 1-го ступеня сільської кооперації.
Листопад, 1929	Західний регіон	Загальноосвітня, економічно-господарська спеціалізація, а також обов'язкова практика для засвоєння програми навчання	Започатковано органами Р.С.У.К. вищу Кооперативну школу (вищий кооперативний курс), котру очолював директор торговельної школи товариства «Просвіта» Д. Коренець. Цикл навчання тривав три триместри: перший – загальноосвітній, другий – вивчення практичних дисциплін (багато уваги приділяли економічному напрямку, зокрема семестр включав споживчо-господарсько-кредитну та молочарську спеціалізацію), на третьому започатковувалась обов'язкова практика. На курсі відбувався семінар студіювання економіки та кооперації, у ході якого велось обговорення економічних та кооперативних проблем.

*Джерело: систематизовано дисертантом на основі даних за: [84, с. 293–297; 177].

Про спроби західноукраїнської інтелігенції впливати на свідомість українського населення свідчить проведення відомих історії «вакансійних курсів», організованих РСУК, що відбувались у теплі пори роки в гірських місцевостях тривалістю до чотирьох тижнів і кількістю в межах до 60 слухачів. Лекції проводили переважно з метою розширення кругозору в контексті кооперативної ідеології, а також стосовно питання організації промислу, особливостей ведення торгівлі й кредиту; вони охоплювали сферу економічної географії Західного регіону України, а також уключали історію та теорію кооперації [177, с. 50]. Викладанням займалися такі відомі діячі, як К. Коберський, І. Витанович, І. Гладка, А. Жук й ін. Наприклад, «вакансійні курси» проведені, зокрема, у селах Косів (1935 рік), Ямне (1936 рік), Гребенів (1937 рік), Ворохта (1938 рік).

Значний внесок К. Коберського можемо спостерігати також і в організації заочних курсів РСУК, що включали навчання за такими напрямками, як діловодство, крамарська справа, підготовка фахівців Надзірних рад і контрольних комісій.

Апогеєм освітньої діяльності РСУК стало відкриття 1 жовтня 1936 року трирічного Коедукаційного кооперативного ліцею в місті Львові [178, с. 192], який надавав фахову освіту працівникам та управлінському персоналу середніх і великих кооперативних підприємств, а також готував здібних та заможних учнів до вступу до ВНЗ. Навчальна програма перших двох років ліцею включала фахові предмети (книговедення, рахунки, товарознавство, економічну географію, науку про народне господарство, право, стенографію й машинопис), які були базою економічної освіти, та загальноосвітні предмети. На третьому році навчання проводилася кооперативна спеціалізація, що передбачала практичні заняття на кооперативних підприємствах, що поглиблювало усвідомлення суспільного значення кооперації [178, с. 192–193].

Потрібно зазначити, що в процесі дослідження виявлено і глибокий, і суто формалізований досвід формування економічної та кооперативної освіти населення західноукраїнських земель на зламі XIX і XX століть [179].

На наше переконання, окрім значних практичних наслідкових ефектів, роль РСУК є дуже високою в ідеологічній соціоєднавчій площині. Окремо заслуговують на увагу слова з доповіді Ю. Павликовського 1934 року, який на той час очолював РСУК: «оконечну мету українського національного кооперативного руху витягує ідея визволення людини; український кооператизм змагає до освободження людини з оков духовної темноти й злиденного отупіння через освободження її з кліщів нужди; український кооператизм виводить сірі народні маси безіменних з'їдачів сухого хліба у ряди повновартних і повноправних громадян; у дружній співпраці зі собою стають вони не тільки ковалями власної долі, а й будівничими долі народу» [180, с. 48].

Такі міркування підкреслюють глибину цілей діяльності організації, її турботу за добробут українського народу й прагнення надати йому можливості (знання, досвід) забезпечувати гідний рівень життя собі та своїм близьким. У цьому полягає надзвичайна концептуально-засаднича вагомість діяльності РСУК, орієнтована на формування економічних знань в українського суспільства з орієнтиром на самодостатність, відповідальність і реалізацію.

Потрібно виокремити ще одну інституцію, що відіграла значну роль, будучи важливим осередком науки та освіти в період до Першої світової війни, систематично готуючи молодих українських науковців, – це Товариство ім. Т. Г. Шевченка (1873 р.), засноване у Львові. За своє існування воно пройшло кілька етапів розвитку. Утворення Товариства ім. Шевченка було наслідком культурницької діяльності народовців, які, продовжуючи традиції «Руської Трійці» («Русалка Дністрова», 1837) та «Галицько-руської матиці» (1848 рік), виступили проти москвофільського руху в Галичині, що почався вже в 50-х роках

XIX століття й зростав у наступних десятиріччях. Народовці гуртувалися довкола недовготривалих журналів, таких як «Мета», «Вечерниці», «Правда», і в товариствах «Руська Бесіда» (1864), «Просвіта» (1868). Товариство також друкувало власну періодику та до кінця свого існування (до 1939 року) випустило у світ понад 1,1 тис. різних праць, не лише наукових, а й літературних [181, с. 188].

Активісти НТШ представляли Україну на різних міжнародних конгресах. Наукове Товариство ім. Шевченка довгий час було єдиною академічною науковою інституцією Західної України.

Теоретичне розв'язання економічних проблем убачаємо в організації діяльності в 1881 році «Господарсько-промислового товариства» в місті Станіславі, яке свою діяльність спрямовувало на покращення стану економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях, а також здійснювало випуск необхідної для цього наукової літератури й випускало відомий часопис «Господар і промисловець», займалося створенням ощадно-позичкових кас та торговельних товариств [40, с.73].

Як бачимо, активізація економічної діяльності осередків кооперативного руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX століття суттєво впливала на формування й розвиток економічних знань у регіоні.

2.3. Основи економічних знань та їх практичне застосування у світлі періодичних видань

Досліджуваний період щодо формування економічних знань на західноукраїнських землях став особливо цінним в історичному плані, адже це був час діяльності різних інституцій і діячів. Їхній потенціал дав змогу організувати потужні громадські структури, які відігравали провідну роль у видавничій діяльності задля формування економічних знань у населення. Г. Білавич стверджує: це період створення «національного фронту українських

товариств, який забезпечив розвиток ефективної позашкільної громадської (альтернативної державній) системи масового господарсько-економічного просвітництва учнів і дорослих у Західній Україні, створивши фактично «державу в державі», де функції урядових структур узяли на себе провідні українські інституції «Сільський господар», РСУК, УПТ «Рідна школа», «Просвіта», Союз українок та ін. Є підстави говорити про формування понад півмільйонного прошарку національної еліти селянства в особі «поступових господарів», молоді модерної генерації фермерів і кооператорів: 160 тис. членів «Сільського господаря» (1944 рік – 250 тис. осіб), 700 тис. українців-членів кооперативного руху, 500 тис. «просвітян», 105 тис. членів УПТ «Рідна школа» та ін. [182, с. 21].

Із цього очевидно, наскільки колосальним був і кількісний, і якісний масштаб інтелектуального зростання українців, порівнюючи з масовою безграмотністю попередніх років.

Засоби масової інформації, у тому числі й друковані видання економічного та кооперативного спрямування, а особливо періодичні, мали найбільший вплив на громадськість українців: у широкому розумінні – підвищуючи свідомість українців та наповнюючи базу їхніх знань, а у вузькому – на рівні економічних досліджень, наукових видань і преси. Такі господарсько-просвітницькі видання відігравали важливу роль, а саме: 1) інформативно забезпечували можливість здобувати фінансово-економічну освіченість не лише молодим дорослим громадянам, але й дітям; 2) пропагували, а часто й прямо всіляко рекламували зацікавленість населення економічною діяльністю, реагували на новинки сільськогосподарської спрямованості тощо. Цими діями західноукраїнська інтелігенція підвищувала фінансову, економічну та кооперативну освіченість серед широких мас населення [183].

Дослідження конкретних економічних видань і їх впливу на розвиток економічних знань доцільно, на наш погляд, розпочати з таких двох позицій:

1) періодики кооперативних громадських осередків; 2) підручників, посібників, збірок, брошур та інших спеціалізованих видань. Оскільки перша позиція охоплювала найширші верстви українського населення, то друга впливала виключно на цільову аудиторію (якою були видання спеціально для здобувачів середньої й вищої освіти, а також для шкільництва).

Передусім, варто зазначити, що перші часописи господарсько-економічного наповнення, які публікувались у другій половині XIX століття на теренах Галичини, виділяються своєю незначною кількістю (близько десяти) та короткотривалим періодом їх існування. Однак слід відзначити, що це були перші ознаки розуміння західноукраїнською інтелігенцією значущості таких видань як вагомого фактора формування економічної свідомості, з одного боку, а з іншого, – піднесення господарської культури й добробуту українського населення краю.

Ретроспектива вивчення розвитку західноукраїнських земель, починаючи з другої половини XIX століття, є дуже важливою. Причина цього – приклад високого рівня самоорганізації населення з активізацією становлення ідеї українства. Інтелігенція того часу вдало зорієнтувалась у тому, що однією з основ розвитку українських земель у єдності та соборності має бути економічний складник, адже, незважаючи на глибокі історико-культурні традиції, матеріальні потреби залишаються домінантою єднання людей із метою пошуку засобів їх задоволення. Тому в цей період значно активізувалася самоорганізаційна діяльність зі створенням громадських інституцій, які в умовах поширення кооперативного руху часто переорієнтовувалися на комерційний сектор. Споглядаючи зубожілий рівень життя на західноукраїнських землях, громадські структури створювали та підтримували розвиток мережі кооперативів, а також реалізовували різні заходи з формування економічних знань населення. Такими заходами були професійні школи, курсове навчання, організація мандрівних бібліотек і наукових досліджень. Вагомий напрям формування економічної та

кооперативної освіти займала видавнича діяльність, яка ідейно й технічно підтримувалася провідними діячами того часу з метою формування економічних знань у населення в умовах підлеглості іншим державам.

Друга половина XIX століття на західноукраїнських землях ознаменувалася помітними інституційними трансформаціями в плані пріоритетності щодо рушійних суспільних змін. Аналіз джерельної бази свідчить, що на західноукраїнських землях на початку XIX століття провідну роль щодо захисту й розвитку народного шкільництва, педагогічної думки, розробки підручників, зростання освіченості та соціальної свідомості населення краю відіграла церква [184, с. 45].

Це була доба гегемонії греко-католицького духовенства, яке творило тоді єдину репрезентативну верству, що в перших декадах XIX століття започаткувала «відродженецьку» добу [185, с. 212].

Одним із доказів переважання представників церкви серед інтелігенції було те, що із 43 книжок, написаних між 1837 і 1850 роками українською мовою, 40 належало перу священників [110].

Друга половина XIX століття на Галичині, Волині, Буковині й Закарпатті ознаменувалася важливими змінами, серед яких особливо вирізнялися скасування кріпацтва, поступова машинізація виробництва та поширення кооперативного руху. Останній чинник вимагав достатнього рівня грамотності населення, зокрема й економічних знань.

Формування економічних знань у населення потребувало належного друкованого супроводу. Із досліджень З. Гіптерс до 1848 року в Галичині були відомі лише дві книжки, які можна було б віднести до господарської літератури: «Руководство ко умноженію і годованію садовини по селах і місточках» І. Гавришкевича, видане в Перемишлі, та «Наука о управі тютюну для Галиціянов, іждевенієм правительства издадесея», опублікована у Відні 1847 року [110]. Цей

факт яскраво засвідчує незатребуваність господарської літератури на українських землях серед неписьменного населення, яке було зубожілим і виживало в умовах кріпацтва.

Із другої половини ХІХ століття видання літератури господарського змісту значно активізувалося. Початком цьому стала практика, коли в популярних на той час виданнях усе частіше можна було побачити статті економічного та кооперативного характеру. З одного боку, це зумовлено свідомим прагненням провідних діячів того часу поширювати економічні знання серед населення, а з іншого – такі тенденції детермінувалися зростаючим попитом самого населення на відповідну інформацію. Наприклад, у наступних згаданих виданнях можна було знайти економічні статті:

– у першій газеті українською мовою «Зоря Галицка» за підтримки відомого громадського діяча, журналіста й правника того часу А. Павенцького періодично друкувались економічні статті різного авторства (це видання до посилення москвофільських настроїв було доволі популярним серед галичан у 1848–1857 роках);

– у часописі «Діло» (1880–1939), який був найвпливовішою українською газетою Галичини, виданням із тривалою традицією й поважною репутацією та яке читала українська публіка дуже різних переконань і партійних уподобань, періодично з'являлись інформаційні повідомлення на актуальні суспільні теми, що розкривали успіхи кооперативної діяльності [186, с. 47];

– в урядовому часописі «Галичо-Рускій Вестникъ» (1849–1850 роки, згодом – «Вестникъ для Русиновъ Австрійскои державы» (до 1866 року)) у рубриках «Розговори» та «Дневникъ краєвой» розкривалися проблеми господарювання, народної освіти, урядових рішень щодо розвитку економіки;

– у часописі «Письмо до Громады» (перемінно з 1863 до 1868 року) періодично друкували статті на господарську тематику, орієнтовані на сільського читача;

– у політичних виданнях: «Хлібороб», «Народ», «Громадський Голос» та ін., фінансованих Українською радикальною партією, містилися публікації стосовно

суспільно-економічних справ, селянсько-робітничого життя в Європі й на західноукраїнських землях;

– у журналі «Громада», який видавався за ініціативи І. Павлика, М. Драгоманова та С. Подолинського, виняткова цінність якого, окрім обґрунтувань цілісності українського народу по обидва боки австро-російського кордону, полягала в апелюванні до необхідності народного шкільництва, долання «здирства», «начальства» й «темноти».

Економічні публікації популяризувалися також у «москвофільських» виданнях того часу: газеті «Слово», журналах «Семейная библиотека», «Галичанин», «Лада» та ін. Зазвичай, у них публікувались інформаційні повідомлення про важливі події на західноукраїнських землях, серед яких усе частішими ставали практики створення кооперативних інституцій, позитивний досвід господарювання українського селянина, крамаря та ін. Усе більшої уваги економічній тематиці приділяли в «народовських» (українофільських) періодичних виданнях, серед яких – журнали «Русалка», «Мета», «Нива», «Правда», «Вечорниці», а також газети «Батьківщина», «Буковина», «Діло» й ін.

Періодика, оперативно реагуючи на тогочасні виклики, усталила попит на економічну інформацію. Популяризація ідей кооперації все більше охоплювала господарюючі суб'єкти та населення в різні кооперативні торговельні, фінансові й трудові відносини. Почав формуватися науковий напрям економіки з ідеєю кооперативного руху як можливістю національного відродження, що дало змогу мобілізувати інтелектуально-науковий потенціал тогочасної інтелігенції. Відтак, зважаючи на такі суспільно-економічні зміни в системі господарювання, видавнича справа активно розвивалась.

Окрім публікацій у пресі, почали з'являтися окремі видання на економічну тематику, а також книги й брошури. Зазвичай це була спеціалізована література, яка мала профільний характер. Наприклад, А. Випасняк зауважував, що

капіталізація економіки та зміни в аграрному секторі, зокрема й у скотарстві, спонукали в другій половині XIX століття на території Східної Галичини до виходу відповідної спеціальної літератури, а першими українськими книжками на сільськогосподарську тематику були «Рільництво» (Перемишль, 1862 рік) і «Порадник для любителів скотарства» (Коломия, 1864) [187, с. 197].

Так само поширювалися видання в інших основних видах діяльності. У рільництві званою була книга С. Кузика, де підсумовувалися результати роботи на експериментальних ділянках товариства на основі звітів 121 дослідника, які апробували новітні методи й засоби агрокультури у 83 місцевостях. Безумовно, таке видання розраховувалося на широке коло читачів, особливо на селянство, адже було добре ілюстроване та містило довідковий матеріал, рекомендації й висновки, одержані на основі спостережень за вирощуванням рослин і тварин у певних місцевостях [188, с. 5].

Це видання можна відзначити як узірець практичної значимості економічної та кооперативної освіти того часу. Окрім того, це приклад аналітичної методики проведення наукових досліджень із прагненням максимального наближення до реальних умов і практичної цінності отриманих результатів. З інших профільних видань можна відзначити книгу М. Михалевича «Пасіка, що треба знати, чого постаратися, та як що коли робити, щоби пасіка все добре велася» (1910 р.), яка перевидавалася чотири рази. Також були виданні із садівничої справи, торгівлі, банківської справи тощо. Потрібно відзначити, що частими були книги й брошури з питань діловодства.

У 1890 році опубліковано працю Е. Егана «Економічне становище русинського селянина в Угорщині» («Hospodářský stav Rusínských Venkovanů v Uhráh»), що стосувалася сільського господарства Карпатського регіону [161].

Саме в цій праці викладено способи подолання бідності. Також серед проектів Е. Егана – масове ввезення тірольських корів до Карпатського регіону, формування та розвиток кооперативних молочарень, сприяння державному

кредитуванню селян на Закарпатті й ін. Потрібно зазначити, що уряд Угорщини провів оцінку становища, яке сформувалося на території Закарпаття, та скерував розв'язання проблем Е. Егана, який і запровадив функціонування «Верховинської господарської акції» («Акція Егана»).

У 1897 році опубліковано працю єпископа Ю. Фірцака «Меморандум про розвиток і підвищення рівня духовного й матеріального життя руськомовного народу північно-східних Карпат і Рутенії». У ньому обґрунтовано важке становище українців на закарпатських землях [189].

Провідну роль у національному фронті українських товариств, безумовно, відіграла «Просвіта», яка після переорієнтації із суто просвітницько-духовної діяльності почала активно пропагувати ідеї кооперативного руху. Знаною є серія «Просвіти» – «Господарська бібліотека», що почала видаватися з 1908 року та охоплювала видання, написані в доступному для сільського жителя стилі (загальний тираж – близько 34 тис. примірників). Першою книгою цієї серії став підручник «Взірцевий господар», другою – «Плеканє овочевих дерев і овочевих корчів». Також у цій серії видано два томи авторства І. Кулішера «Наука про народне господарство» (1912–1913 роки). Ідучи назустріч запитам сільських господарів, «Просвіта» постійно розширювала видання економічної літератури, зокрема так звані метелики, «просвітні листки», а також публікувала профільний часопис «Економіст». Одним із перших підручників в Україні, який був спрямований на вирішення торговельних питань, став посібник «Наука о товарах» (1906 рік).

У першій половині ХХ століття, незважаючи на появу самостійних кооперативних союзів зі своїми виданнями, діяльність «Просвіти» в проведенні економічних досліджень ґрунтується на випуску програмних підручників і публікацій, а також літератури з питань організації кооперативних спілок. Серед видань товариства заслуговують на увагу книжки М. Новаковського: «Спілки для ощадності й позичок (система Райффазена)» (1900 рік); К. Гукевича «Про лучбу

грунтів або комасацію» (1902 рік); К. Левицького «Про шпихлірі і крамниці» (1893 рік), «Про сільські каси позичкові і щадниці» (1894 рік), «Порадник для крамниць» (1894 рік), «Про нові спілки господарські» (1904 рік), «Про каси позичкові» (1910 рік); К. Левицького та І. Петрушевича «Порадник торговельний» (1905 рік). Саме ці видання надавали важливу допомогу підприємцям у роботі.

Загалом, видавнича діяльність «Просвіти» була настільки широкою, що стосовно цього питання варто проводити цілі дослідження з адаптаційним аналізом здійснених напрацювань, порівняно із сучасними умовами. Фахівці нараховують близько 80 книг господарського змісту, що видавалися за підтримки чи безпосередньої участі товариства. Опираючись на опрацювання Г. Білавич щодо видавничої діяльності товариства «Просвіта», економічна складова друкованого слова значно послабилася. На рис. 2.5. відображено основні освітньо-тематичні напрями формування економічних знань серед населення.

Окрім «Просвіти», не слід применшувати значення видавничої діяльності щодо формування економічних знань серед населення інших товариств. Особливо потрібно відзначити українське педагогічне товариство «Рідна школа». Хоч напрями його діяльності охоплювали розв'язання проблем навчання різних вікових груп, однак серед них виділялося також і доросле населення. До завершення свого існування в 1939 році, в підпорядкуванні цього товариства перебувало 15 фахових шкіл, у яких навчалася близько 1,5 тис. учнів. Безумовно, їхній навчальний процес потрібно було забезпечувати належним чином, тому видавничий складник діяльності «Рідної школи» особливо значимий у плані розробки науково-методичного супроводу навчального процесу за фаховим напрямом.

Рис. 2.5. Освітньо-тематичні напрями видавничої діяльності «Просвіти»
на західноукраїнських землях*

* Розроблено автором за даними [147;189; 199; 216].

Також потужною науково-методичною складовою частиною у видавничій діяльності характеризувалося культурно-освітнє товариство «Галицько-Руська матиця». Товариство, будучи особливо активним у другій половині XIX століття, підтримувало видання, орієнтовані на поширення знань господарювання в сільському господарстві та ремісництві.

Фаховий сільськогосподарський профіль підтримувало у своїй видавничій діяльності товариство «Сільський господар». Найбільша значимість товариства полягала в масовій просвітницькій діяльності, яка з допомогою друкованого слова мала форму «летючок», афіш, картинок і стінних газет. Товариство видавало двотижневик «Сільський господар», а також чотири місячники на профільну

тематику. За ініціативи Є. Храпливого в 1939 році видано перший зшиток «Сільськогосподарської енциклопедії». Планувалося, що вона складатиметься з трьох томів (близько 1300 сторінок), а матеріали подаватимуться в алфавітному порядку, щоб кожен бажаючий знайшов усе, що йому потрібно. Були сформовані такі розділи: аграрна політика, споріднені науки й відомості; хліборобські організації, сільськогосподарська кооперація та суспільна агрономія; організація сільського господарства, економіка, агротехніка й рослинництво, тваринництво; зоогієна й ветеринарія, садівництво та городництво, лісівництво, сільськогосподарські будівництво й промисли, пасічництво, рибальство, шовківництво, сільськогосподарська інженерія [190, с. 68].

Над енциклопедією працювало 80 фахівців з усіх галузей сільського господарства, кооперації та споріднених наук, що були відомі своєю науковою або практичною діяльністю [191, с. 4–5].

Загалом потрібно відзначити видавничу діяльність Є. Храпливого, авторству якого належить чимало праць, серед яких – «За хліборобську справу», «Молочарське книговодство», «Як працювати у Хліборобському вишколі молоді» та ін.

Потужною була видавнича діяльність Ревізійного союзу українських кооперативів, якому підпорядковувалася найбільша кількість кооперативних структур того часу. Найбільш потужними виданнями були «Господарсько-кооперативний часопис» і місячники «Кооперативна республіка», «Кооперативна родина», «Календарець українського кооператора». Основна тематика видань була орієнтованою на кооперативну ідею. Наприклад, у часописі «Кооперативна родина» можна було знайти публікації на таку тематику: популярні статті з питань кооперації в Україні, кооперативного руху в інших країнах, фахові вказівки й рекомендації з практичної організації кооперативного господарства, огляди загальних зборів кооперативних установ та їхні постанови, описи діяльності провідних кооператорів Західної України й ін., а також матеріали про розвиток кооперативного життя усього краю та висвітлення питання жіночого руху

в кооперації. У матеріалах також містилась інформація про кооперативні свята й відзначення важливих подій у житті українського народу, подавалися книжкові огляди, оголошення, багато місця на шпальтах часопису відводилося рекламі [192, с. 396].

У цьому контексті варто наголосити на важливості популярного додатку до часопису «Економіст», який називався «Самопоміч». Зазначимо, що в період із 1909 до 1914 року цей вісник фактично пропагував важливість здобуття кооперативної, шкільної, а також отримання фахової, у тому числі економічної освіти, щоб забезпечити можливість піднесення добробуту українського народу, а також використовував певним чином рекламу для цілей посилення ролі кооперативного товариства «Просвіта» й низки інших громадських організацій [193, с. 65].

На сторінках часопису «Економіст» у частині господарсько-економічного спрямування також з'являлися дуже корисні та практичні статті для сільських виробників молочарів. Окремо слід наголосити на статтях К. Паньківського, котрий намагався всіляко зацікавити галицьке селянство до освоєння молочарської справи, відзначаючи при цьому, що паралельно до теоретичної пропаганди молочарства також розпочалися заходи щодо його практичної реалізації.

Одним зі шляхів реалізації економічного просвітництва було пропагування новітніх технологій і низки способів удосконалення та підвищення ефективності ведення сільського господарства. Так, у 1870 році на сторінках часопису Галичини «Господарь» [193, с. 65–66] селяни мали змогу ознайомитися (описово та побачити в ілюстраціях) з новітніми сільськогосподарськими знаряддями (плугом, сіножаткою, бороною й ін.), якими вже давно користувалося сільське населення європейських країн.

Також важливе місце в роботі тодішніх підприємців зайняли думки просвітянських активістів К. Левицького та І. Петрушевича, які були авторами підручника «Порадник торговельний» (виданий у 1905 р. у м. Львів за рахунок

коштів товариства «Просвіта»). Автори надавали важливі загальні відомості про торговельні відносини, особливості функціонування торговельних підприємств, створення торговельних залів і забезпечення збереження запасів у торгівлі. У «Пораднику торговельному» наведено вимоги щодо проведення розрахунків, також сформовано правила складання документації та подано зразки «купецького діловодства». «Просвіта» завжди дбала про соціальний добробут сільського господарства українців на Галичині.

Події, що свідчили про завершення Першої світової війни, а також виникнення світової кризи 1929–1932 років, значною мірою впливали на поширення основ економічно-освітніх знань та економічного просвітництва. Сюди варто віднести публікації статей щодо стану економіки й роздумів над причинами світових економічних криз та їх вияву локально, на рівні сім'ї чи домогосподарства, а також у них описувалися способи боротьби з такими негативними проявами як кризи, особливо в дописах таких відомих економістів і громадських активістів, як М. Каплистий, М. Твордило, Ю. Павликовський, М. Хом'як та багато інших на сторінках часопису «Сільський господар» [193, с. 70]. Подібні дописи економістів і громадських активістів із різних економічних питань, у тому числі щодо ведення торгівлі та сільського господарства, друкувалися в частинах тематичних рубрик на сторінках українського щоденника «Діло» («Господарство і торгівля», «Економічний вісник» й ін.). Важливе місце в українській кооперативній періодиці господарсько-економічного наповнення відведено «Сільському господарю» [193, с. 65].

На сторінках газети «Діло» розміщували свої економічно спрямовані статті такі західноукраїнські сподвижники, як С. Качала й К. Паньківський, а також І. Франко [194–198].

Незаперечно, основними напрямками діяльності «Просвіти» були книгодрукування та видавництво літератури найрізноманітніших напрямів,

створення народних бібліотек і читалень. Головні проблеми, над якими клопітливо працювали члени товариства, – це тематика, правопис та стиль викладу матеріалу. Спочатку розповсюдження книжок відбувалося безпосередньо членами товариства за допомогою продажу й безкоштовного надання лікарням, тюрмам, церковним братствам і закладам освіти. Пізніше діяльність «Просвіти» активізувалась у напрямі налагодження постійного книгообміну з регіонами за межами галицьких земель та створення впорядкованої бібліографії у вигляді «Ілюстрованого каталогу видань товариства „Просвіта”».

Література господарсько-економічного змісту постійно була предметом неабиякої уваги. Це, передусім, зумовлено низьким рівнем освіченості та непростими соціально-економічними умовами життя селянства. У 1908 році товариство вперше починає видавати серію «Господарська бібліотека», яка була переважно наповнена дослідженнями прикладного характеру.

До популярної літератури на господарсько-економічну тематику слід віднести окремі серії «Руська письменність»; «Господарська бібліотека»; «Науково-популярна бібліотека»; часопис «Економіст»; підручник «Взірцевий господар»; книги товариства «Зоря»; «Рільничі досвіди і проби, роблені заходом Товариства „Просвіта” у Львові на селянських господарствах в літах 1908–1910 рр.»; «Наука о товарах»; економічні газети «Порадниця домашня»; «Секретар»; «Господар», а також книжечки: «Рільництво», «Порадник господарський і лікарський», «Порадник для любителів скотарства», «Порадник для крамниць», «Практична наука сільського господарства», «Пастка», «Льон і конопля», «Рогата худоба» й публікації «Що нас вигубить, а що помочи зможе», «Про шпихліри і крамниці», «Про сільські каси позичкові і щадничі», «Про спілки ощадности і позичок», «Про нові спілки господарські», «Дещо про письменство», «Дещо про бульбу», «О касах позичкових (Письмо до руських громад)», «Народний календар на рік звичайний 1870» (1869 рік) [17; 199; 200].

Створена на початку ХХ століття в структурі товариства «Просвіта» «видавничча комісія» виконувала специфічні організаційно-аналітичні функції, а саме: спланованого й інтенсивного підвищення освіченості українського народу; проведення збору та аналізу відомостей про рівень освіти на різних територіях Галичини, читацького попиту на літературу; з'ясування потреб і побажань читачів щодо тематики літератури за допомогою анкетування; підготовки органу, який би забезпечував навчання та просвітницько-організаційне інформування населення; проведення драматичних вистав, літературних вечорів і заснування шкіл для неписьменних; організація продажу й розповсюдження власних видань тощо.

Значну практичну цінність становлять перші видання товариства «Просвіта» на соціально-економічну й господарську тематику, які безпосередньо стосується ведення раціонального сільськогосподарського виробництва та догляду за свійськими тваринами (агрономія, ветеринарія), а також зміцнення фінансового стану селянства заснуванням громадських шпихлірів і позичкових кас, пропагандою вивчення української мови, освіченості, працьовитості, ощадливості та тверезості.

Особливо популярним став журнал «Учитель» (перший його номер вийшов у червні 1889 р.). За двадцять п'ять років існування цей журнал піднімав і висвітлював на своїх сторінках важливі питання щодо підтримання та збереження інтересів українського шкільництва, допомагав в об'єднанні зусиль «родини-школи» для зростання національного виховання дітей та молоді [201, с. 15].

У становленні й розвитку багатьох видань загальнонаціонального призначення чималу роль відіграло Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, зокрема у виданні газети «Діло» (1880 р.), яка чимало разів змінювала свою назву. Будучи першим, провідним, а також у довгі часі єдиним часописом на теренах Галичини, вона впливала на формування національно-демократичної позиції громадян (газета «Діло» спершу виходила у світ двічі на тиждень, трохи згодом – тричі, а ще

пізніше – щодня). Доцільно зазначити, що, попри національно-демократичну спрямованість газети, у ній окремі діячі також публікували свої праці економічного спрямування.

Наприклад, редактор В. Барвінський друкував на сторінках газети свої праці з роздумами та обговоренням економічної проблематики [202–207].

У 1879–1880 роках відомі діячі М. Павлик, М. Драгоманов, а також С. Подолинський у місті Женеві видавали збірку «Громада», де поміж економічних питань відстоювали спільну власність землі та фабрик, а також спільну працю й способи поділу її результатів [208; 209, с. 2–3], тобто здійснювали підтримку ідей соціалізму.

Не лише громадсько-політичні, а й економічні проблеми на селі піднімав на своїх сторінках двотижневик «Хлібороб» (видавався в період із квітня 1891 до вересня 1895 року) за редакцією І. Франка, М. Павлика, а також С. Даниловича. Відзначимо, що в 1892 році надруковано перший том «Записок НТШ». При цьому журнал «Часопись правнича» мав економічний відділ, за який відповідав Є. Олесницький [30].

На початку ХХ століття в Західному регіоні України почали виходити такі економічно спрямовані видання, як «Економіст» (1904 рік), «Народне Богатство» (1904), «Самопоміч» (1908) тощо.

Важливо наголосити на фахових освітньо-просвітницьких часописах Ревізійного союзу українських кооперативів, які намагались із сторінок преси «достукатися» до зубожілих сердець пересічного українця, ведучи боротьбу з економічною неграмотністю, зокрема через:

1) періодичні видання, до яких слід віднести фахово-освітній «Господарсько-кооперативний часопис», науково-теоретичний економічно-кооперативний місячник «Календар українського кооператора», «Кооперативний вісник», «Кооперативна

республіка». Особливу увагу, на наше переконання, слід зосередити на часописі «Кооперативна родина» (січень 1928 р.), основна мета якого полягала в інформуванні читачів через огляд економічних новин із Європи та Наддніпрянщини, де особливе місце посідали завдання щодо розвитку місцевої кооперації, про новації кооперативної практики й теорії у світі. Упродовж 1929–1932 років на сторінках часопису розміщено низку статей, що висвітлювали проблеми боротьби з виявами економічної кризи загалом і, зокрема, конкретно в кооперації [210, с. 17];

2) спеціалізовану фахову літературу на кооперативну та загальноекономічну тематику. Зокрема, серед праць економічного спрямування потрібно виокремити дослідження А. Гаврилка («Коли повстає недостача товару?», 1927 рік); К. Коберського – особливо такі його праці, як «Всі до нас!» (1927 рік), «Організація і ведення господарсько-споживчої кооперації (з евентуальним молочарським відділом), Збірник правил та інструкцій» (1928 рік); Е. Шахновича («Поучення як засновувати господарсько-споживчі та інші кооперації І. ст., Повітові Союзи Кооператив і як лучити кооперації, враз зі зразками подань», 1928 рік). Із 1933 року розвитку та поширенню економічних знань сприяли такі праці І. Стерника, як «Практичні вказівки для продавців» та «Підручник Книговодства». У цьому підручнику вміщено багато напрацювань із роз'яснення практичних основ торговельної науки, а також її взаємозв'язку з іншими галузями [211].

Потрібно, на нашу думку, висвітлити роботу бібліотеки РСУК, яка охоплювала величезну кількість різних напрацювань для набуття різнофахових освітніх знань: від загальних до вузькоспеціалізованих [210]. Структуру бібліотечної бази відображено на рис. 2.6.

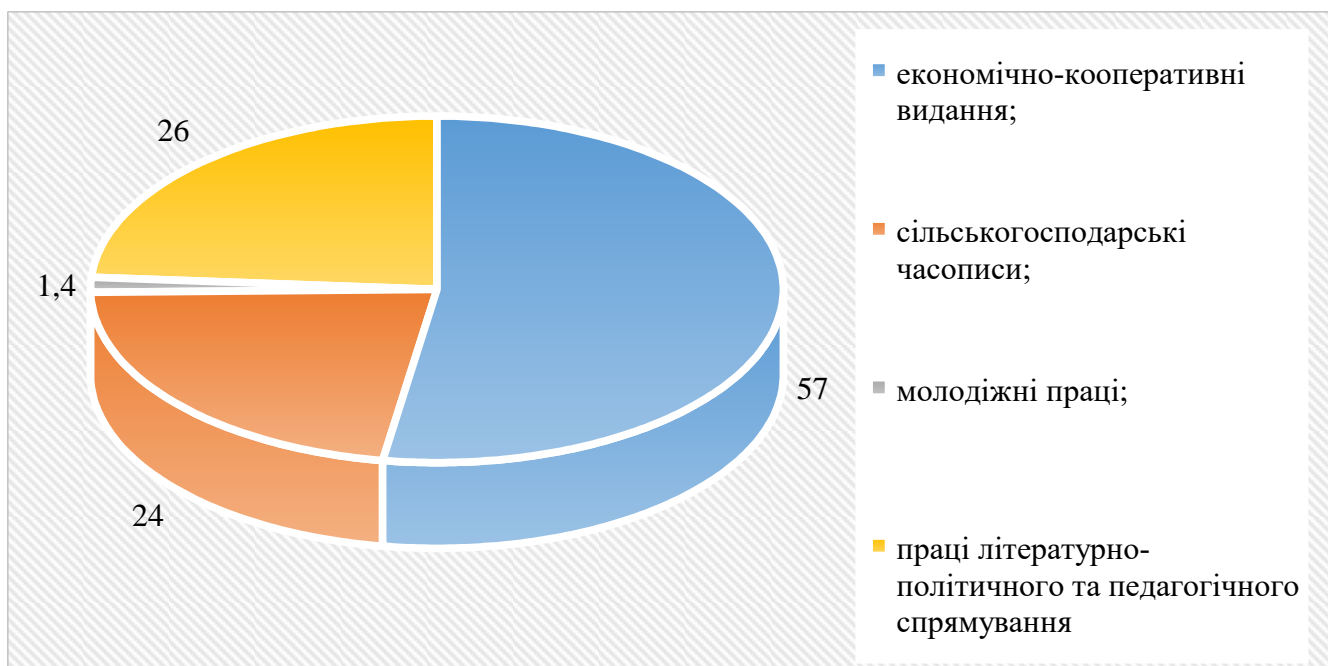

Рис. 2.6. *Економічно-кооперативні праці в системі економічного знання**

*Складено дисертантом: джерело [11; 210; 230].

Як бачимо, популяризація економічно-кооперативних видань (оскільки частка цих праць займає 47,8 % від загальної кількості всіх праць) є важливим чинником саме економічної освітньо-просвітньої діяльності РСУК. У цей час також започатковано дуже цікавий проект щодо організації трьох мандрівних кооперативних бібліотек у комплектації 60, 62 та 63 книги в кожній групі. Так, серед періодики економічної спрямованості чільне місце відводимо тижневику «Господарсько-кооперативний часопис» (виходив у 1922–1939 роках тиражем понад 4 тис. примірників) [11], який видавався РСУК. На сторінках цього тижневика здебільшого поширювалися кооперативні ідеї, публікувалися різні матеріали на кооперативні теми, тезисно здійснювались економічні обговорення. Нерідко редколегія цього тижневика проводила анкетування здебільшого з питань кооперації. Проте наявні теми, що прямо («Домашній промисел у моїй економіці») або опосередковано («Вплив кооперації на наше село») [11] стосувались економічної та національної самосвідомості. Цей тижневик був дуже

популярним, що засвідчують факти постійного зростання обсягів його передплатників і продажів (див. рис. 2.7.).

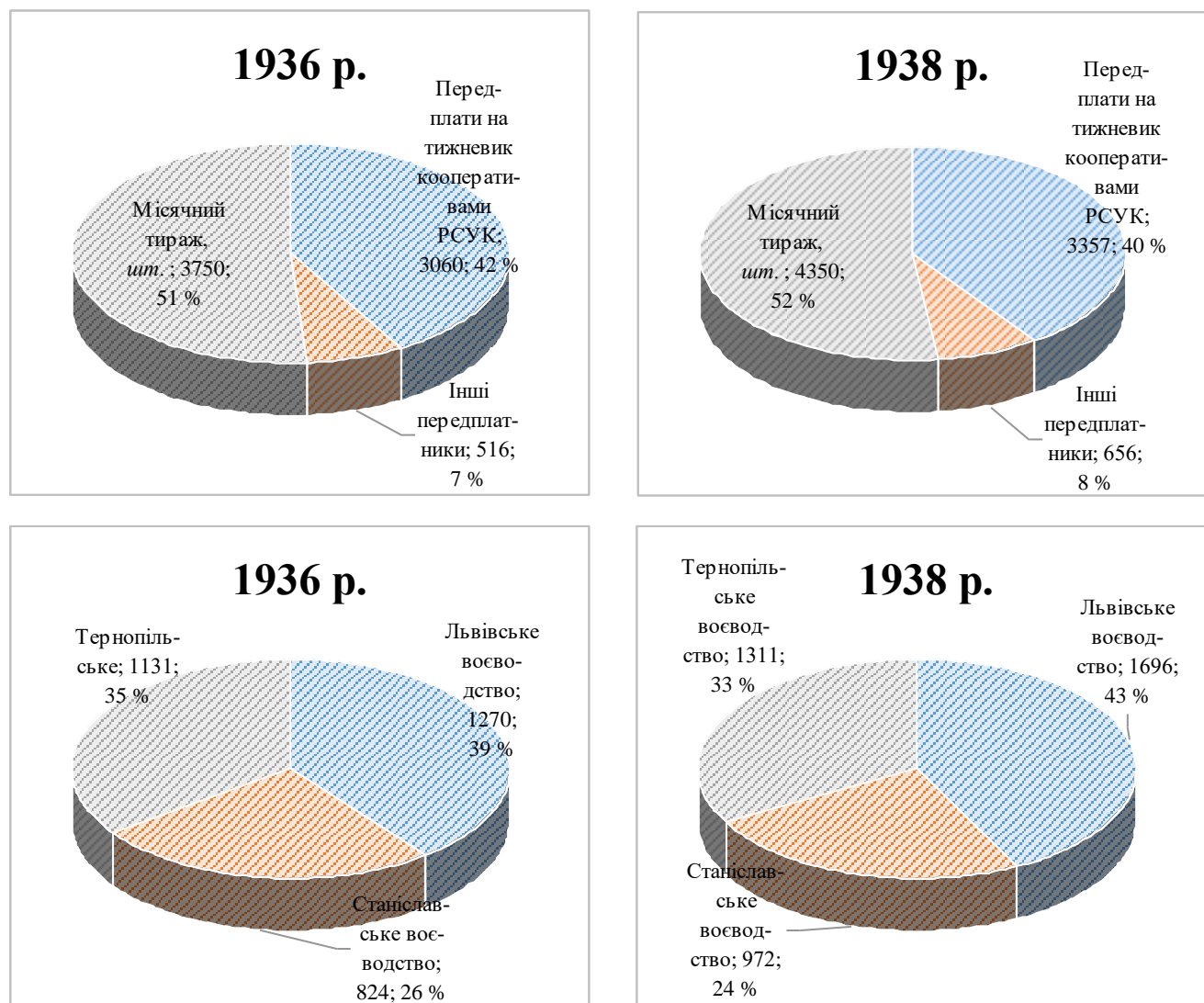

Рис.2.7. Динаміка передплат тижневика «Господарсько-кооперативний часопис» у 1936–1938 роках*

*Складено дисертантом: джерело [11; 210; 212].

Цілком можливо, що цим обсягам передплат також передувала політика РСУК щодо організації місячників «дешевої української книжки» [212], коли видання роздавалися безкоштовно або за заниженою вартістю. До слова, такі місячники проводили й інші товариства («Просвіта», «Рідна школа») [213].

Зауважимо, що РСУК щорічно здійснювало видавництво серії підручників для тих, хто здобуває вищу освіту. Ці посібники стосувались економічного та кооперативного навчання, а також впливали на виховання організаторів кооперативів та торговельних референтів.

Дуже важливим для поширення економічного знання було ілюстроване щомісячне видання РСУК «Кооперативна республіка» (видавався впродовж 1928–1939 років, тираж – 850 примірників) за редакцією відомого економіста К. Коберського [11, с. 163].

На сторінках місячника публікувалися дослідження в частині економічної діяльності кооперативів (зокрема багато напрацювань стосувалися внутрішньоорганізаційних та економічних труднощів вітчизняної кооперації), також подавалося багато матеріалів, що відображали різні історико-теоретичні та практичні аспекти кооперативного руху. Крім того, у книгах економічно-освітньої спрямованості подавалася реклама й публікувалися звіти РСУК. Наприклад, на сторінках місячника «Кооперативна республіка», датованого липнем-серпнем 1928 року, ішлося про таке: «Західноукраїнська кооперація в 1926 році. Огляд, систематика і звіт РСУК». При цьому зазначалося, що книгу можна знайти та замовити при товаристві РСУК у місті Львові по вул. Словацького, 14 (3-й поверх) [214].

Зазначимо, що звіти діяльності РСУК, котрі наявно відображали успішність українського підприємництва, мали на меті зацікавити до ведення економічно-підприємницької діяльності інших учасників.

У межах фінансово-економічної спрямованості та видавничої діяльності товариство «Просвіта» в 1908 році розпочало видання серії книг для дорослого населення під назвою «Господарська бібліотека». Ця серія була здебільшого орієнтована саме на практичні та економічні особливості сільського господарства. У частині серії для масового читача під назвою «Взірцевий господар» (1908–

1909 роки) опубліковано підручник із рільництва, книгу М. Михалевича під назвою «Пасіка, що треба знати, чого постаратися та як що коли робити, щоби пасіка все добре велася» (1910 рік), працю І. Кулішера «Наука про народне господарство» (1912–1913 рр.) у двох томах. Заслуговує на увагу книга науково-практично-дослідницького характеру мандрівного вчителя С. Кузика під назвою «Рільничі досвідки і проби, роблені заходом товариства „Просвіта” у Львові на селянських господарствах в літах 1908–1910» [215].

Ще однією кооперативною інституцією, яка відома своїми роботами щодо економічної освіченості українського населення, є товариство «Сільський господар», яке видавало журнал під однойменною назвою. «Сільський господар» – це своєрідний порадник в організаційних справах для гуртків і філій цього товариства, що «говорить» зі сторінок методичного посібника, «програма фахової агрокультурної праці ...сільгосптовариств». Маємо на увазі праці Є. Храпливого: «За хліборобську справу», «Як працювати у Хліборобському Вишколі Молоді» та ін [216– 227].

На сторінках журналу публікували свої наукові праці інші вчені-економісти й не лише сільськогосподарського спрямування, а й на іншу тематику, що сприяло підвищенню економічних знань. Так, викладач Львівського університету Т. Бжеський, займаючись здебільшого проблематикою політичної економіки, згодом написав такі праці, як «Парцеляція іпотечної власності Галіції» (про розв’язання аграрних проблем) [128, с. 187]; «Психологічна теорія господарювання» (автор впливав на економічну грамотність, зокрема, студентів, наголошуючи на необхідності дослідження економічного життя з позиції психологічних факторів впливу, аналізу соціально-психологічних складових) [228, с. 23–24], а також низку інших, написаних у 1936–1938 роках, зокрема: «Економіка. Вступ в економіку, написаний на основі лекцій», «Про метод економіки», «Економіка» (остання праця була ніби підсумом двох попередніх).

Національна свідомість являє собою сукупність складників різноманітних поглядів на норми поведінки, національні звичаї й інтереси, а також певні життєві цінності громадян. Культура економічної думки – важливий чинник модернізації економічної системи загалом. Значна роль у створенні економічного добробуту громадян належала друкованим виданням фахово-господарських товариств. Саме вони відповідали за розвиток виховання та просвітництва.

У складних політичних й економічних обставинах, що склалися на території Західної України, перед суспільно-громадськими діячами та представниками просвітницьких інституцій постало питання не лише щодо навчання громадськості ефективно працювати, але й виховання в неї самоповаги та забезпечення виховного процесу в напрямі розвитку національної свідомості громадян й ознайомлення української молоді з культурними звичаями та національними традиціями [229].

Для подолання проблемних аспектів у вихованні людини нового типу з європейським мисленням у фахових виданнях основний акцент, на думку економіста С. Злупка, робили на формування в людини національної свідомості й гідності [60].

Публікації залучали і доказову, і аргументаційну базу для розкриття теми ролі української економічної культури та вітчизняних народних традицій і норм та сприяли вихованню української молоді, здебільшого – хліборобської. Задля підвищення ефективності виховного процесу рекомендовано публікувати праці про історичні та економічні події й засади побратимства. Автори того часу друкували свої праці таким чином, що це було звернення до конкретної особистості, а не до широкого кола читачів. Такий стиль написання можна спостерігати на сторінках газети «Хліборобська молодь», а прикладом цього є кореспонденція Михайла Дяченка «Особиста честь».

Розпочинається «Особиста честь» зі слів автора до потенційного читача. М. Дяченко закликає людей до чесності, адже, на його думку, без людської чесності жодна особа не може називатися людиною та й економіка не зможе розвиватись. Ця кореспонденція не містить конкретних фактів або розлогих коментарів. Її основу становлять загальнолюдські й християнські постулати. М. Дяченко у своїй статті «Бережи чести своєї нації!» зазначає, що особисту честь варто ототожнювати з честю нації. Метою написання публікацій М. Дяченка стало піднесення національної гідності кожного громадянина, розвиток економічного, європейського майбутнього краю та підвищення ролі окремої особи.

На противагу попереднім публікаціям, у редакції «Господарсько-кооперативного часопису», окрім висвітлення поняття честі й гідності, здійснювалося дослідження реальних прикладів із життя та підтримання засади взаємодопомоги між усіма українськими громадянами (про це зазначено в кореспонденції «Село і місто» автора М. Демкович).

Моральні аспекти й розвиток сільської місцевості на території України розглянуто в статті «Господарський патріотизм» за редакцією «Господарсько-кооперативного часопису»; ця теза підписана криптонімом В. П., де автор зазначає, що села України не можуть повноцінно розвиватися без духу патріотизму. Село, на думку авторів фахово-господарських часописів, є основою формування нового типу людини, бо люди в селі більш згуртовані, чого боялися допустити більшовики. Тому влаштовували голодомори та «розкуркулення», а також найліпших господарів вивозили до Сибіру. Більшовики намагалися позбавити українську націю сільських мешканців як носіїв вітчизняних традицій, ідей та економічної культури. Також варто відзначити, що в редакції не проводилась ідеалізація українського села й категорично виступали проти консолідації селян. Автор Є. Храпливий у статті «Гуртуймося – не

роз'єднуймося!» закликав до консолідації українських селян. Саме Є. Храпливий у своїх працях стимулював до консолідації загальних зусиль культурних націй у Європі. Важливість мирного врегулювання конфліктних ситуацій на території України розглядав Семен Нечай у статті «Для загального добра», яка мала позитивне сприйняття серед читачів, адже допомагала їм зосередитися на ключових аспектах розвитку української економічної та громадської думки.

Але іноді навіть перед українськими селянами були непорозуміння й неприємні суперечності. Тому редакція висвітлювала й такі негативні моменти. Зокрема, у статті «Сільського господаря» Богдана Волинця «Досить вже сварок по наших селах» відзначемо, що іноді навіть у спокійних та мирних людей можуть траплятися непорозуміння. На думку автора, поведінка селянина залежить від економічного добробуту в родині. Через злидні по селах трапляється найчастіше найбільше непорозумінь, сварок, бійок, не за межу, а за дрібницю – за пусте слово. Автор статті радив насамперед порозумітися між собою. Тому в статті докладно описується, як організовувати суди для вирішення конфліктних ситуацій.

Значну роль у розв'язанні конфліктів відігравало товариство «Сільський господар», при якому, за рекомендацією редакції, доцільно створювати відповідні правничі осередки. Але, закликаючи селян до консолідації, у редакції пояснювали, що національні пріоритети не мають нічого спільного з егоїзмом. Редакція закликала до взаємодопомоги, адже саме ті люди, які мають змогу допомогти один одному, можуть викликати повагу. У працях «Господарсько-кооперативного часопису», «Сільського господаря» та інших друкованих видань того часу було багато публікацій про важливість економічної взаємодопомоги. Зокрема, у випадку пожеж, повеней тощо. Про збір пожертв ішлося в інформаційних замітках та аналітичних кореспонденціях часописів.

Також варто зазначити, що, починаючи з 1927 року, були відомі публікації «На поміч жертвам повені», «До українського громадянства «Брат братові» тощо.

Висвітлювали теми про страшні події 30-х років ХХ ст., про голодомор і тяжкі факти життя українських селян. Безумовно, що такі публікації не лише збільшували обізнаність населення, але й стимулювали розвиток економічних знань, виховного процесу, зокрема відчувалося намагання виховати дітей відповідно до соціальних норм і загальнонаціональних цінностей.

Значне місце на сторінках видань посідали публікації стосовно здорового способу життя. Це, зокрема, «Оповідання старого Гната» та публіцистична стаття «Святкуймо без алкоголю». Здорова людина – здорова економіка.

У центр уваги більшість діячів, просвітницьких товариств, друкованих видань фахово-господарських товариств поставили питання, які сприяли формуванню економічних знань серед широких верств населення, національної гідності та консолідації нації, розвитку європейських стереотипів в українських громадян. Водночас у пресі здійснювалося дослідження особливостей формування та розвитку національної свідомості в громадян. Багато публікацій стосувалось історичних нарисів та досліджень вчинків українських героїв [230]. Значну роль у створенні економічного добробуту громадян відігравали друковані видання фахово-господарських товариств, також саме вони відповідали за розвиток виховання й просвітництва. Більшість населення краю була неграмотною, що пов'язано із занепадом шкіл і браком українських підручників.

Після досягнення значних зрушень у ліквідації неграмотності редакція часописів зосередила увагу на вихованні людини з новими національними цінностями. Завершальним етапом цього процесу мало стати усвідомлення кожною особою, що вона є європейцем.

Просвітницькі інституції та видавництва виступали як представники у сфері забезпечення економічної, кооперативної, освітньої, виховної й просвітницької

функцій на західноукраїнських землях, тому що стратегічний розвиток економічної культури залежить від свідомості й поведінки людей та від інституціональних умов (розвитку політичної системи, формування нормативно-правового регулювання, соціального захисту, морального оздоровлення населення й забезпечення глибоких економічних знань).

Цікаво, що багато вітчизняних і зарубіжних філософів, педагогів, економістів убачали в духовно-моральних аспектах ринкових відносин засоби не лише підвищення ефективності виробництва, а й морального вдосконалення людей [231]. Відтак поширення літератури стосовно господарської діяльності провідними інституціями того часу забезпечило формування видавничої культури. Вона проявлялась у змінах у структурі книжок з появою передмов, коментарів, бібліографічних списків, допоміжних покажчиків і словників, уживанням популярного стилю в тексті, ілюстрованого матеріалу, світлин, віньєток (прикраси в книзі), репродукцій. Зазначимо, що з кінця 90-х років XIX століття почався відхід від брошурного формату видань [188, с. 5].

Загалом, аналіз змістовності наукового спадку економістів, кооператорів, які займалися впровадженням основ економічних знань за допомогою видавничої та освітньої діяльності на західноукраїнських землях у період другої половини XIX – першої половини XX століття, дав змогу відзначити, що саме їхній творчий підхід до заснування видавничої справи того часу суттєво підвищив якісний рівень освіченості, зокрема щодо економічних знань населення на теренах Західної України. Активізація видавничої діяльності була й детермінантою поширення кооперативного руху, і реакцією на зростаючий попит малограмотного населення на економічні знання. Наукова й публіцистична спадщина досліджуваного періоду засвідчує формування інтелектуальної еліти, а також середнього класу кооператорів, який орієнтований на неперервне навчання та розвиток.

Затребуваними також, на нашу думку, у дослідженнях є фокуси вивчення змісту опублікованих праць у розрізі основних видів господарювання.

Отже, проведене дослідження економічної спрямованості освітньо-просвітницьких публікацій у межах окремих статей, серій кооперативної преси, часописів, економічних журналів, збірок, підручників й ін. свідчить про їхню цілеспрямованість і вплив на поступальний розвиток економічних знань серед широких верств населення західноукраїнських земель.

Висновки до розділу 2

Наукову новизну розділу відображено в таких результатах.

1. Аналіз суспільно-господарського розвитку західноукраїнських земель дав підставу стверджувати, що цілісний розвиток освітньої системи повинен орієнтуватися на історичні особливості формування її економічної складової, поглиблюючи позитивні аспекти та нівелюючи негативні. Одночасно виявлено, що основні зусилля української інтелігенції були спрямовані на розвиток економічних знань, господарської культури в Східній Галичині, а також формування державно-правового мислення в українців і заохочення їх до пізнання власної історії та національної ідентичності. Особливу роль при цьому відіграв кооперативний рух, який став важливим індикатором рівня господарської культури населення, зокрема селян.

2. Характерною рисою досліджень західноукраїнських учених був аналіз суспільно-економічного становища, суспільно-громадських інституцій, зокрема діяльність споживчих товариств, кредитових спілок, і їхнього внеску в розвиток економічних знань. Проведено аналіз діяльності кооперативних організацій на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX ст. і їх значення щодо становлення й розвитку економічних знань і системи

господарювання населення, що може стати основою для формування сучасної кооперативної культури.

3. Обґрунтування діяльності однієї з найпотужніших структур на західноукраїнських землях – Ревізійного союзу українських кооператив – засвідчує прикладні аспекти його освітньо-просвітницької роботи з обґрунтуванням ідеологічної та практичної значимості для формування економічної освіти українського населення. Указано також на досягнення підпорядкованих союзу інституцій, зокрема таких, як «Сільський господар» (організація стажування за кордоном) і «Народна торгівля» (навчання українського населення з формуванням у нього вмінь і навиків ведення власного бізнесу, зокрема у сфері торгівлі). На основі аналізу освітньо-просвітницької діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів систематизовано її основні форми, а саме: практично-навчальні, практично-наукові та практично-організаційні, а також зосереджено увагу на значимості діяльності союзу не лише в контексті формування економічної освіти українського населення, але й прищеплення йому розуміння можливостей забезпечення власного добробуту, орієнту на саморозвиток і реалізацію.

4. Аргументовано, що значну роль у поширенні економічного знання відігравали періодичні видання, серед яких – «Зоря Галицка», «Діло», «Письмо до Громады», «Хлібороб», «Громада» та ін., які були зорієнтовані на формування економічних знань в основних сферах господарювання. Серед провідних тематичних напрямів публікацій були практичні науки сільського господарства, розвиток тваринного господарства, зокрема з догляду за свійськими тваринами; із ветеринарної медицини; про розвиток промислів і садівництва з частими перекладами іноземних праць; про створення економічних установ типу крамниць, кредитних спілок і т. ін.; видання з реалізації фінансово-економічної політики, спрямованої на боротьбу з лихварством.

5. Проведено наукову оцінку впливу господарсько-просвітницьких видань на становлення економічних знань у другій половині XIX – першій половині XX століття та виявлення основних тенденцій їхнього розвитку (національний характер освіти, визначальна роль громадських організацій, їх поширення, розвиток мережі економічних навчальних закладів у регіоні, вплив економічних знань на еволюцію національної самосвідомості й економічної культури), що сприяє глибшому розумінню їхнього внеску в економічну теорію та історію економічної думки.

Основні положення другого розділу дисертаційного дослідження опубліковано у працях: [133; 142; 183; 231].

РОЗДІЛ 3.

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ ТА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ТОВАРНО-РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Інституціональні засади розвитку економічних знань у процесі становлення підприємницького товарного виробництва

Економічний розвиток західноукраїнських земель відбувався в контексті європейських подій із відповідними наслідками для поступу краю. Політичні та соціальні умови, накладені на сформований націоідентичний світогляд, дали змогу створити особливе інституціональне середовище, здатне впливати на рівень економічних знань суспільства. Цей феномен заслуговує на більшу увагу українських учених істориків-економістів, адже донині західноукраїнські землі зберігають певні інституціональні особливості господарювання, інтелектуальної діяльності на ментальному рівні, де домінують приватновласницька ідеологія, орієнтація на індивідуальні інтереси та відповідальність за власний рівень добробуту [232].

Чималий внесок у розвиток економічно-просвітницького питання зроблено через інститут церкви, успішну господарську діяльність західноукраїнських греко-католицьких священиків [233].

Особливо потрібно виокремити постать Августина Волошина (1874–1945 роки) [234], котрий, займаючи важливу позицію щодо відродження економічної сфери Закарпаття, ініціював створення кредитових і сільськогосподарських кооперативів. Отець також був головою Крайового кооперативного союзу, Підкарпатського банку, товариства «Бескид» та активно займався іншими видами господарської діяльності

Рис. 3.1. *Окремі аспекти розвитку економічних знань в інституціональному середовищі на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX століття**

* Авторська розробка.

Ще одним представником духовенства був священик Степан Качала (1815–1888 роки). За його ініціативи в селах організовано товариства тверезості, що, на наше переконання, є не лише потужним соціальним аспектом, але й підґрунтям для досягнення економічної освіченості та свідомості. У праці отця С. Качали «Що нас губить а що нам помочи може: Письмо для руських селян» (1869 р.) у формі діалогів наголошено на причинах деградації українського населення, що негативно впливають на формування національної свідомості. Зокрема, до них сподвижником віднесено пияцтво, «темноту», невміння заробляти гроші, ощадливо, «розумно» їх витрачати. У праці наведемо приклад для наслідування, а саме: уміння євреїв, котрі не зловживають алкоголем, уміють торгувати, навчають своїх дітей [18–20].

Теоретичне розв'язання економічних проблем парохом С. Качалою підкріплено також і його практичною діяльністю. Розглядаючи саме освітньо-економічний внесок, доцільно наголосити на ще одній із його заслуг у розвитку української економічної кооперації, а саме кредитного кооперативу «Народна торгівля». Також при читальні кооперативного товариства «Просвіта» в місті Збараж отець організував кредитну спілку «Надія» [36, с. 57–58].

Потрібно відзначити той факт, що С. Качала в спілці з А. Ничаєм і парохом Д. Танячкевичем у 1881 році заснували «Господарсько-промислове товариство» у м. Станіславі, яке свою діяльність спрямовувало на покращення стану економічної освіти на західноукраїнських землях, здійснювало випуск необхідної для цього наукової літератури та випускало відомий часопис «Господар і промисловець», а також займався створенням ощадно-позичкових кас та торговельних товариств [40, с.73].

Говорячи про економічні знання на території Галичини, не можна оминати увагою ще одного греко-католицького священика Данила Танячкевича (1842–1906 роки) [235], значні результати діяльності якого спостерігаємо в піднесенні національного та господарського життя населення Галичини [236]. Зокрема, отець підтримував створення підпільних гуртків у гімназіях Галичини, метою в яких було займатися просвітницькою діяльністю, прищеплювати молоді бажання працювати для власного народу, для економічного піднесення краю.

Вагомим вектором господарсько-економічної діяльності о. Д. Танячкевича був його внесок і підтримка розвитку та поширення кредитних кооперативних кас Східної Галичини («Дністер», «Надія» та «Труд») [36, с. 58].

У другій половині XIX століття серед сподвижників українського кооперативного руху все більше поширюється ідея гуртової самопомоги, до якої, окрім вищезначених ідей парохів з організації кас, варто віднести діяльність

отця Б. Сілецького – засновника «кас Сілецького» та отця Л. Джулинського, котрий розвивав можливість реалізації ідеї створення громадських крамниць [13, с. 110].

Розуміючи особливості організації й діяльності економічних кредитних кооперативів, отець Д. Танячевич засуджував несправедливість збагачення іноземних капіталістів на західноукраїнських землях, які використовували території, сировину та дешеву робочу силу. Економічна думка отця відображала його прагнення досягти самостійності в розпорядженні сировиною, природними ресурсами й працівниками на землях Західної України, а також перестати бути сировинним додатком для розвитку промисловості інших країн. Отець Д. Танячевич пропонував вихід із «підлеглої ситуації», знайшовши рішення саме в економічній площині, закликаючи до будівництва фабрик, використання поділу праці та фахової освітньої кваліфікації, а також наголошував на необхідності розвитку власної промисловості, що спонукатиме до створення нових робочих місць і покращення матеріального становища населення Західних територій України. Проте, розуміючи неможливість моментального впровадження в дію своїх пропозицій, він погоджувався з розвитком дрібного ремесла та нагромадженням грошей як із найлегшими завданнями розвитку економіки, з одного боку, а з іншого – висловлював невдоволення переважаючою тягою саме до торгівлі, а не до виробництва, а також продажем іноземних товарів. Таке зауваження актуальне і в умовах сьогодення, коли спостерігаємо ситуацію, з одного боку, із припиненням виробництва на більшості фабрик та заводів, що призводить до зростання безробіття на цьому фоні (у тому числі й серед фахового персоналу), а з іншого – широкий розвиток торгівлі, розширення ринків, магазинів, супермаркетів, величезних торговельних площ із чималою часткою імпортованих товарів поряд із вітчизняними [40, с. 77].

Ще одна праця під назвою «Самоубійство! Страшні skutки нашого народно-економічного запускання», яку варто виокремити – дослідження отця

Д. Танячкевича (1842–1906 роки). Роботу надруковано на сторінках церковної газети «Руський Сіон». Отець описує складне політичне та господарсько-економічне становище українського населення, яке перебувало в складі Австрійської держави, коли політики практично не займалися розв'язанням регіональних соціально-економічних проблем. Д. Танячкевич виступав проти такого управління країною, пишучи у своїй праці: «Як можна говорити о немочи народній..., коли нас, Русинів у самій Галичині 2,5 мільйони? Як можна говорити про неспроможність інтелектуальну, коли народ наш надзвичайні таланти виказує?!» [36, с. 58]. Потрібно відзначити соціально-економічні праці пароха «Наші просвітні починки» [23]; «Справи церковно-економічні» [24]; «Найлекші задачі з народної економії» [25] та ін.

Необхідно також виокремити постать отця Остапа Нижанківського (перший директор Союзу та керівник молочарського напрямку) і його внесок у молочну справу. Завдяки йому як західноукраїнському сподвижнику відбулось енергійне розширення молочарської організації, створення освітніх курсів за фахом, показів, ветеринарної опіки та ін. Про успішність плідної праці пароха та його однодумців свідчить такий статистичний факт, датований 1911-м роком, коли торгівлю із Молочарським союзом здійснювали 79 молочарень, 75 із яких зареєстровано як молочарські кооперативи. Відзначимо, що означений Союз у 1913 році створив молочарську школу в місті Стрий, що свідчить про розвиток освітньо-економічної й господарської діяльності [6, с. 151].

На наше переконання, доцільно виокремити ще одного представника греко-католицького духовенства Східної Галичини – отця Степана Петрушевича, який брав активну участь у поширенні ідей кооперативного руху та економічної освіченості населення. Насамперед зазначимо, що отець мав значний авторитет серед односельчан села Холоєва завдяки своїй плідній праці щодо поширення патріотичної думки про самостійну та незалежну Україну на фоні активної

пропаганди москвофільських ідей. За сприянням та допомогою отця С. Петрушевича засновано Повітову щадничо-позичкову касу (був одним із її директорів), котра успішно проводила свою діяльність. Відповідальне ставлення пароха до своєї громадсько-економічної роботи та бажання сприяти кращому розвитку економіки краю привело до того, що отець виїхав до міста Відня в 1914 році для того, щоб прослухати кооперативний курс [36, с. 59].

Ще одним вектором національної економічно-господарської діяльності західноукраїнської інтелігенції виступає створення товариств, які займались організацією й навчанням ведення сільського господарства, а також сприянням збуту худоби. На нашу думку, такі товариства можна назвати «товариствами практичної господарсько-економічної освіти», оскільки процес навчання був практично невіддільним від ведення економічно-господарської діяльності на практиці. Потрібно наголосити на тому, що краще зрозуміти мету й завдання цих організацій допоміг реферат, який виголосив о. Северин Борачок – голова Жидачівської філії «Сільського господаря» та Спілки для збуту худоби в селі Яйківцях на загальних зборах крайового товариства «Сільський господар» 1–2 лютого 1911 року. У матеріалах опублікованого реферату наявні цікаві свідчення господарсько-економічної спрямованості щодо діяльності вищезначеного типу товариств, а саме: «Побіч збіжжевої господарки найбільш продуктивним джерелом доходу є годівля худоби, звірят домашніх, садівництво, пчільництво; всі відчували, що коби наш народ зміг якимось способом збути тих продуктів увільнившись раз від рук тих легіонів п'явок і павуків, що за півдарма купують ті продукти і коштом мільонів робочого в поті чола люду самі збагачуються, а в замість хіба дають тим бідним людям слова погорди на ярмарках і т. д., то певно би стало легше і він прийшов би до сили і значіння, яке єму належить ся» [46, с. 4]. Для того, щоб «увільнившись раз від рук тих легіонів п'явок і павуків», о. Северин Борачок пропонує створити мережу відповідних організацій, які б займалися

збутом худоби, тим самим звільняючи українського селянина від перекупників. Саме тому основним завданням товариства була допомога населенню у збуті худоби, за допомогою створення централізованих пунктів прийому, працівники яких повинні були надавати усю необхідну допомогу щодо виготовлення ветеринарного паспорта та супровідних документів для тварин [32, с. 6].

Економічне визначення цінової політики товариства було дуже ліберальним через те, що до його лав намагалися залучити велику кількість учасників та сприяти фінансово-незалежному зростанню селянина (оскільки наголошувалося, що за однакової ціни можна зменшити собівартість ведення господарства через «розложення втрат одиниць на масу» [33, с. 3].

Потрібно відзначити також, що найбільшу частку у фінансових ресурсах товариства «Дністер» займало представництво греко-католицького духовенства та інтелігенції (понад 42 % у загальній структурі учасників товариства). У червні 1892 року відбулися збори товариства, де обрано представників його керівних органів: наглядової ради, ревізійної комісії та виконавчої дирекції. Т. Бережницький став першим директором товариства, а Сильвестрові Сембратовичу дісталася роль почесного президента.

Сембратович С. (1836–1898 роки) був відомим митрополитом Галицьким, архієпископом Львівським, кардиналом, професором, деканом університету у Львові. Із 1879 року С. Сембратович розпочав видання першого молитовника українською народною мовою. У 1901 році почесним президентом став митрополит А. Шептицький [237]. Українська наукова думка не повинна упускати приклад його життєдіяльності. Освітньо-економічна робота митрополита, підтримка кооперативного руху як феномену економічного розвитку українських земель першої половини ХХ століття потребують детального вивчення не лише з історичного, економічного, історично-культурного, педагогічного погляду, але й формування сучасної української еліти та розуміння значення українства в розбудові світової економічної науки.

Непересічна постать А. Шептицького вимагає всебічної уваги з глибшим вивченням різних напрямів його діяльності. Окрім духовно-релігійної роботи, що була основною його сферою, А. Шептицький мав звання доктора права, був депутатом Віденського парламенту й Галицького сейму, авторитетним громадським діячем і підприємцем. Його проукраїнські позиції, які відображались у підтримці ЗУНР, прихильності до кооперативного руху, активній меценатській і комерційній діяльності, спричинили утиски з боку більшовиків (сім'я А. Шептицького була розстріляна в родинному маєтку). Період життєдіяльності митрополита (1865–1944 роки) супроводжувався важливими соціально-економічними й політичними трансформаціями на українських (зокрема західноукраїнських) землях, що, безумовно, серйозно вплинуло на його погляди та підвищило значення його вчення в наслідковому контексті.

Хоча сучасними ученими й висвітлювались економічні погляди митрополита, проте його економічно-освітня концепція заслуговує на значно більшу увагу в науково-публіцистичній літературі сучасності.

Перед розкриттям особливостей економічних поглядів А. Шептицького потрібно підкреслити моральну основу їх формування та чітко виражену суспільно орієнтовану позицію митрополита. Він писав: «Як у кожній праці і в кожному слові, так і в тому моєму письмі я шукаю лише добра народу, що до якого я почуваюся до важких і святих для мене обов'язків. Ті обов'язки накладає на мене не лише моє становище Митрополита, але і торжественна присяга, зложена в день вступлення в монастир, що буду відповідно до моїх сил працювати для добра суспільности, а найбільше саме переконання, що ставить мене в ряді громадян-патріотів із яких хотів би я бути найліпшим» [238]. Цим висловлюванням А. Шептицький підкреслює пріоритет інтересів народу у процесах державотворення та економічного розвитку.

Економічні погляди Андрея Шептицького можна вивчати і на основі фактів його діяльності, і за результатами ознайомлення з його численними посланнями, листами, зверненнями. Потрібно розуміти, що вони формувались у період важливих трансформацій. Т. Івашків та Л. Федик зазначають, що діяльність митрополита припала на період важливих змін як у світовій економіці, так і краю – від зародження капіталістичних відносин у Галичині до світової економічної кризи кінця 1920-х років та економічної розрухи, зумовленої світовими війнами [239, с. 275].

Потрібно підкреслити, що послання та заяви А. Шептицького на той час фактично були першими, які викликали соціальний і політичний інтерес до думки духовенства. На цьому наголошує І. Франко, який, хоч і критикував певною мірою погляди А. Шептицького щодо міркувань із приводу соціальної справедливості, адже той не підкріплював їх конкретними вимірниками, однак високо оцінював прихильність до українського народу. Публічність та відкритість діяльності й поглядів А. Шептицького формували позитивне ставлення населення, високий рівень довіри, а отже, й авторитет митрополита.

Якщо концентруватися на економічній складовій поглядів А. Шептицького, то можна виявити певні особливості (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Економічні погляди Андрея Шептицького в основних положеннях

Положення	Опис
Концептуального характеру	
Базовість християнських чеснот в економічній діяльності	В основі будь-якої економічної діяльності повинні лежати християнські чесноти любові до ближнього, чесності, справедливості. Необхідна катехизація молоді в ході її освітньої підготовки.
Необхідність соціальної справедливості	Суспільство може розвиватися в умовах, коли створені більш-менш рівні можливості реалізації здібностей кожної людини (протипага капіталістичній ліберальній моделі управління).
Цінність знань та інтелекту	Без достатньої підтримки розвитку науки й освіти належний розвиток суспільства неможливий, як і подальший економічний розвиток.

Необхідність громадської солідарності	Для поширення християнських чеснот, зокрема в економічних процесах, важливою є солідаризація різних соціальних груп, у тому числі представників духовенства.
Соціально-трудового характеру	
Значення працелюбства, таланту, продуктивності праці	В основі трудової діяльності населення, особливо селян, мають лежати працелюбство, ощадність і тверезість.
Залежність рівня добробуту від професійної діяльності	Перерозподіл багатства в суспільстві має відбуватися рівномірно залежно від прав й обов'язків кожної людини, її професійної діяльності.
Належний рівень оплати праці	Рівень оплати праці залежить від багатьох факторів, в основному ж – від пропозиції праці; затримки з виплат заробітної плати є неприпустимими, а сам робітник має право самостійно розпоряджатися своїм доходом.
Договірне регулювання трудових відносин	Між роботодавцем і працівником має укладатися договір, у якому чітко визначатимуться можливості працівника й обов'язки роботодавця.
Обґрунтованість праці населення на духовенство	Духовенство при наймі населення, зазвичай сільського, для виконання сільськогосподарських, будівельних, інших робіт повинно бути справедливим, не ставити таку працю як вимогу натомість виконання душпастирських обов'язків.
Фінансово-економічного характеру	
Якість життя як одна з детермінант розвитку й багатства економічної системи	Розвиток і багатство економічної системи мають забезпечуватися не лише на основі акумуляції доходів, але й рівнем та якістю життя населення.
Пріоритет національного (внутрішнього) інвестування	У структурі інвестування в різні форми господарювання країни домінуючу частку повинні займати національні фінансові ресурси.
Небезпека монополізації сфер унаслідок надмірного об'єднання капіталів	Надмірна капіталізація ринку, його монополізація призводять до поглинання дрібних капіталістів (малого бізнесу), утруднюють конкуренцію та є небезпечним процесом.
Розвиток міжгалузевого господарського комплексу українського села	Розвиток рільництва на селі слід підтримувати розвитком різних промислів, торгівлі
Пріоритет приватної форми власності	Колективна форма власності є неефективною, оскільки не забезпечить справедливості в суспільстві, може спричинити суперечності між співвласниками.
Переваги розвитку кооперативних форм господарювання	Розвиток кооперацій забезпечить можливість покращення добробуту простих міщан і селян, сприятиме формуванню української бізнесової еліти.
Необхідність розвитку банківського сектору економіки	Для можливості реалізації здібностей людини, у тому числі через кооперативні форми господарювання, необхідна фінансова підтримка, надана з боку «народних» (справедливих) кредитних установ.

* Джерело: авторська розробка.

Передусім, вражає його безапеляційна прихильність до необхідності розвитку науки й освіти. Митрополит писав, щодо багатства суспільність не дійде без правдивої просвіти; наука для вищих верств суспільности є силою в «неоднім взгляді більшою, чим багатства» [240, с. 9; 241, с. 6]. Бажаючи підвищувати рівень освіченості українського народу, А. Шептицький був ініціатором і долучався до реалізації численних освітніх проектів через діяльність сиротинців, шкіл, університетів (його наміром було створення українського університету), урешті – спеціалізованих установ для навчання самого духовенства. Шептицький відстоював необхідність співпраці духовенства та інтелігенції, убачаючи таким чином їх взаємний позитивний вплив: духовенство може пропагувати християнські чесноти в соціально-економічних процесах, а інтелігенція як представник владних, авторитетних інститутів може посилювати духовно-моральні основи своєї діяльності. Особливу увагу митрополит приділяв спеціалізованому навчанню, підтримуючи діяльність і розвиток мережі популярних на той час торговельних шкіл. Зокрема, як пише О. Вербова, митрополит давав особисті кошти й свою землю на організацію кооперативного ліцею, садівничо-городничої та хліборобської шкіл [55, с. 114].

Другою «ниткою» економічних поглядів А. Шептицького можна назвати його орієнтир на ідеї соціальної справедливості, інші християнські чесноти. Митрополит у своїх публікаціях і виступах гостро реагував на відступ чинної влади та крупних бізнесових груп від християнських начал господарської діяльності. Показовим тут є його послання «О kwestії Соціальной», у якому А. Шептицький виділяє пріоритети протистояння занепадові економіки [242, с. 139]. Основними проблемами економічних незгод митрополит визначає відступлення людей від Бога, зникнення понять справедливості, утрату почуття любові до ближнього, капіталістичну ліберальну теорію з її законодавством [243].

Ідею соціальної справедливості А. Шептицький не ототожнював із принципами соціалізму й тим більше комунізму, що пізніше впроваджувалися на радянських

землях (практика митрополита із залучення духовенства до економічної діяльності з метою формування інтелектуальної та бізнесової еліти відповідає досвіду «католицького соціалізму» в Італії). Сам соціалізм, на його думку, був утопічною ідеєю й не мав шансів практичного втілення; подібно до того, як лібералізм пропонував чудові гасла свободи й рівних можливостей, але їх реалізація призвела до капіталізму та визискування слабших, так і соціалізм загрожував у майбутньому призвести до протиприродного домінування держави над сім'єю, пригнічення приватної ініціативи, тотального контролю уряду над особою [244, с. 307]. Митрополит велику роль відводив розвитку приватної власності, а її ліквідацію називав «новітньою панщиною». Отже, в ідеях соціалізму, які згодом використовувала радянська влада, А. Шептицький ще на зламі століть убачав загрозу, підтверджуючи цим свої здібності спостереження, логічного мислення й здатності правильно прогнозувати ситуацію.

Водночас пропагування ідеї соціальної справедливості спонукало митрополита до опублікування своїх думок і переживань із цього приводу. До заможних осіб він писав: «Будьте ощадними, але не скупими. Помагайте біднішому не тільки від часу до часу, але й так, щоб він міг підвигнутися з біди та міг стати на своїх власних ногах. Давайте убогішому нагоду до заробітку – навчіть його – покажіть йому, як він сам може поправити свою долю». Таким способом митрополит не обмежував право нагромадження капіталу, однак указував на необхідність його використання згідно з християнськими чеснотами, а також із погляду загальної соціальної та економічної ефективності. До бідніших верств населення митрополит писав: «Оскільки це у Ваших силах, поправляйте свою долю, стережіться квасу зависти та пожадання чужого добра! Можеш бажати собі такого самого добра, як він має, але не вільно тобі сумувати з приводу його добра – і невільно його відобрати йому» [238].

Цікава також позиція А. Шептицького щодо праці населення (зазвичай, селян) на церковних землях, у маєтках духовенства, що на той період було

поширеною практикою. Митрополит підкреслював необхідність побудови справедливих відносин між духовенством як роботодавцем і населенням як працівниками. Він гостро критикував спекуляції духовенства зі змушенням селян чи простих міщан до безкоштовної праці замість душпастирської діяльності.

Загалом щодо соціально-трудова відносин А. Шептицькому властиві доволі прогресивні погляди. Пам'ятаючи про те, у який період жив митрополит, коли ще залишалася сильною пам'ять і залишки практики кріпацтва, А. Шептицький пропагував ідею необхідності забезпечення якості життя населення. Більше того, він визначав рівень та якість життя як одну з важливих детермінант розвитку країни та її економіки. Отже, митрополиту були притаманні погляди сучасного економіста, прихильного до економіки знань, цінності інтелекту й необхідності створення якнайкращих умов для розвитку людини, у чому проявлятиметься можливість подальшого економічного зростання [245].

Спершу економічні погляди А. Шептицького можуть видаватися поверховими, через його походження, належну освіту, професійну діяльність. Однак насправді митрополит формулював більш глибокі концепції, зокрема щодо суспільного перерозподілу доходу. Він вважав, що рівень життя населення повинен відповідати тому соціальному становищу, яке займає конкретна людина; це досягається за допомогою рівномірного розподілу багатства між усіма верствами суспільства, якого можливо досягти за умови рівноваги прав й обов'язків [239, с. 276]. Тобто від соціальної та економічної ролі, яку виконує людина в суспільстві, повинні залежати її соціальний статус і рівень добробуту.

Оскільки митрополит жив у період бурхливого розвитку кооперативного руху на українських землях, то його проукраїнська позиція, прихильність до соціальної справедливості й людського розвитку спричинили підтримку ідей кооперації. В одному з пастирських послань він писав, що нам треба теж брати керму в економічній праці; потрібно допомагати людям у закладанні християнських крамниць, шпихлірів (амбарів для збіжжя), позичкових кас, різних господарських та ремісничих спілок та всяких інших, під економічним оглядом позиточних

установ; нехай знають люде, що завсігди можуть числити на всяку нашу поміч; нехай знають, що ми дбаємо про їх добро» [246, с. 38]. А. Шептицький добре розумів, що за тогочасних умов кооперативна модель розвитку господарства може стати відмінним шансом покращення добробуту основної частини населення через реалізацію підприємницького потенціалу, доступ до нових робочих місць та, що головне, можливості об'єднання національного капіталу із сильнішим впливом на іноземних капіталістів.

А. Шептицький активно долучався до реалізації проектів таких авторитетних на той час громадських товариств, що були активними суб'єктами поширення кооперативного руху, як «Просвіта», Наукове товариство ім. Т. Шевченка, «Рідна школа» та ін. Потрібно відзначити достатні фінансові інвестування Шептицького в діяльність також відомих галузевих (профільних) кооперативів («Сільський господар», «Народна торгівля», «Маслосоюз», «Зоря» ремісничо-промислове товариство).

У межах цільової підтримки кооперативних форм господарювання А. Шептицький активно долучався до заснування Земельного банку гіпотечного (спільно з товариством «Дністер») у 1910 році. Значною мірою завдяки А. Шептицькому банк невдовзі став єдиним українським, який здобув визнання у світі, а його цінні папери оплачувались у всіх банках Європи; банк займався довгостроковим кредитуванням житлового будівництва під заставу земельних ділянок і нерухомості та водночас допомагав у разі тимчасових фінансових труднощів українським кооперативам і купецтву, що належали до «Сільського господаря», «Народної торгівлі» або «Маслосоюзу»; кредити банк надавав часто під поруку митрополита, незважаючи на платоспроможність і фінансове становище позичальника [247, с. 63]. А. Шептицький дбав про те, щоб банк скуповував різні типи цінних паперів не одного, а кількох власників, зменшуючи ризики їх утрати чи банкрутства; купівля-продаж цінних паперів за посередництвом банку сприяла отриманню максимальних прибутків з акцій. Це був надійний шлях збільшення статків із мінімізацією у випадку фінансових негараздів, загрози для власного авторитету [55, с. 112].

Потрібно підкреслити фінансову грамотність А. Шептицького, який розумів необхідність розвитку кредитних установ під керівництвом представників української інтелігенції, що будуть значно більше зацікавлені в наданні відповідних послуг кооперативним й іншим формам господарювання. Ще в 1894 році створено господарське товариство взаємного кредиту «Дністер», яким керували греко-католицькі митрополити та який, власне, згодом став співзасновником Земельного банку гіпотечного. Р. Августин пише: кожен член товариства «Дністер» мав право одного голосу, незалежно від кількості 50-коронових внесених паїв; гарантією кредитоспроможності було не майно позичальника, а довіра до нього; «Дністер» щороку поліпшував умови для своїх клієнтів і найвищих здобутків домогся через десять років від початку свого існування за часів митрополита Шептицького, котрий зробив значні особисті внески в товариство, заохотив до цього духовенство й посприяв налагодженню співпраці із зарубіжними фінансовими установами [248, с. 388].

Митрополит активно відстоює міжгалузеву модель розвитку українського села. Він був переконаний у потребі розвитку «промисла», «рільництва», «торгівлі» цілісно, що дасть змогу диференціювати способи забезпечення добробуту селян, мобілізувати полюси зростання економіки сільських територій. Шептицький добре розумів потенціал економічного розвитку українських земель і підкреслював загрозу «безхосенного» положення, тобто відсутності господаря. Уже тоді він добре усвідомлював значення підприємницького потенціалу, потреби самореалізації й розвитку кожної особистості.

У системі економічних поглядів А. Шептицького особливу увагу привертають його ідеї щодо протиставлення праці та капіталу. Загалом до капіталізації виробництва, економіки митрополит підходив доволі критично, убачаючи на практиці численні загрози монополізації, руйнування конкурентного середовища і, як наслідок – проблему «соціального питання», коли населення не спроможне забезпечити достатній рівень добробуту, реалізуючи свій підприємницький

потенціал та ефективно використовуючи трудові потенційні задатки. А. Шептицький писав: «Подивіться на людей по чужих краях: не раз буває у них земля й гірша ніж у нас, але працею та ошадністю дійшли люди до того, що навіть і бідніший має там кращу хату і ліпшу страву, ніж у нас і найбільший багач на селі» [238]. Виходячи з переконань митрополита про значення праці, розуміємо його застороги щодо домінування капіталу над працею (рис. 3.2.).

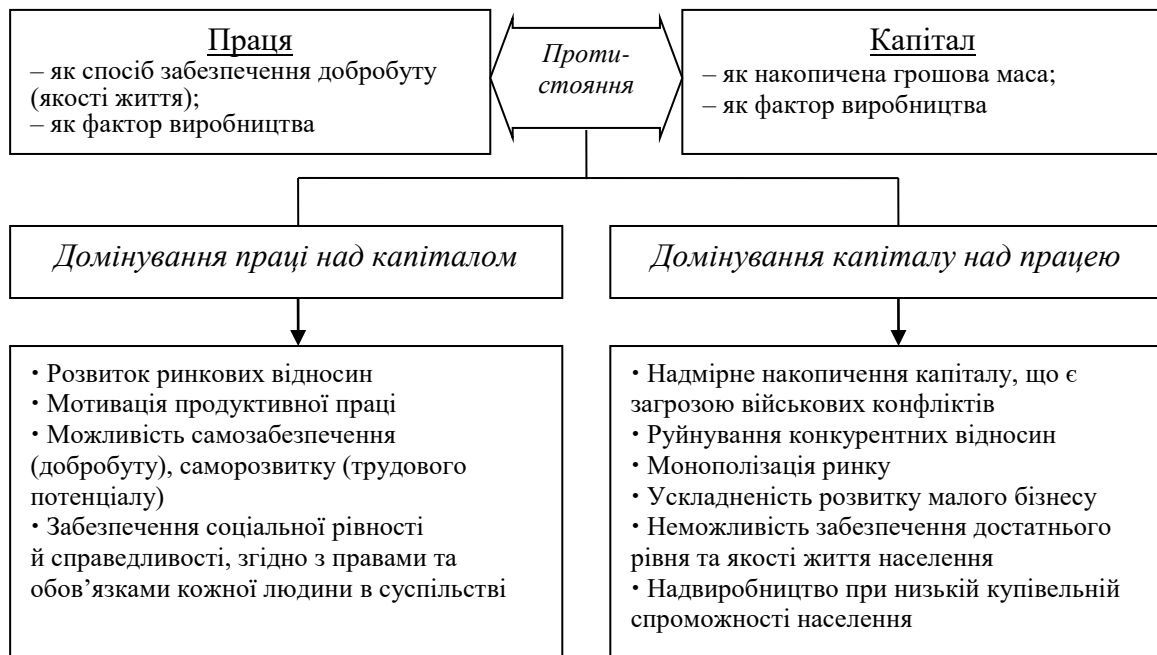

Рис. 3.2. Наслідки протиріч праці й капіталу згідно з поглядами
Андрея Шептицького*

* Джерело: авторська розробка.

Узагалі Шептицький відводить дуже високу роль праці. Показові тут є його слова, що краще працює та людина, для якої праця не лише засобом для виживання, але й обов'язком, накладеним Богом [243, с. 209]. Одночасно з обґрунтуванням значення праці А. Шептицький указував на певні вимоги до роботодавців щодо створення відповідних умов. Дослідники зазначають три обов'язкові вимоги, які він висував своїм розпорядникам або партнерам по бізнесу щодо найманих працівників: матеріальне стимулювання, нормальні умови праці та духовна опіка [299, с. 388]. А. Шептицький писав, що робітник зобов'язується віддати працедавцеві свої послуги за певну плату, а працедавець – за роботу дати справедливе винагородження [238].

Дуже важливим моментом також є те, що через пропагування високої соціальної, економічної, духовної значимості Української греко-католицької церкви А. Шептицький зробив неоціненний вклад у формування української інтелектуальної еліти. У період його життєдіяльності західноукраїнські землі гостро потребували вишколу власних, проукраїнськи налаштованих провідників, у тому числі задля поширення ідей кооперативного руху як шансу підвищення добробуту населення, особливо сільського. А. Шептицький, пропагуючи принципи діяльності духовенства, уносив таким чином у соціальну ієрархію новий рівень – церковний, однак орієнтований на впровадження християнських чеснот в економічну діяльність та (що головне) пріоритет інтересів українського народу. Подальший вплив духовенства на самоствердження українського народу дав змогу активізувати цілу плеяду видатних діячів того часу, більшість із яких були провідними кооператорами (Кость Левицький, Остап Нижанківський, Степан Кузик, Юліян Павликовський, Омелян Саєвич та ін.).

Окрім пропагуючої й публіцистичної діяльності, варто відзначити підприємницьку практику А. Шептицького, що забезпечила йому статус найбільшого підприємця серед української громади Галичини. Родина митрополита, володіючи значними активами, була прихильною до меценатства. Одночасно А. Шептицького дослідники вважають «відкритим до інновацій». Як пишуть Т. Івашків та Л. Федик, митрополит мав надзвичайний підприємницький хист; він інвестував у нафтовидобуток, нерухомість у Європі, був відомий у ділових колах не лише Австро-Угорщини, а й Англії, Німеччини, Італії, Швейцарії, Нідерландів; він був партнером багатьох європейських банків, будівельних і брокерських контор [239, с. 276]. Історики доводять, що його лісові й земельні угіддя використовувалися доволі продуктивно. У матеріалах одного з досліджень спадщини А. Шептицького знаходимо факти, що митрополит через маклерів Вехерсона та Віхерса й довіреного адвоката Берендса купував у німецьких містах Вестерлянд-Сільд, Ляйпциг, Гамбург земельні ділянки та споруджував на них

будинки на продаж; будівництво здійснювала компанія «Heinr Bomhoff Architekt B.D.A.», а прибутки від реалізації нерухомості надходили до вже відомого Земельного банку гіпотечного; аналогічну діяльність митрополит провадив і в Голландії. Дослідники віддають належне його інтуїції: у 1939 році А. Шептицький продав усю нерухомість у передвоєнній Європі [247, с. 65].

Отже, митрополит зробив значний внесок не лише у формування української інтелектуальної еліти, але й бізнесової, однак із чітко вираженими проукраїнськими позиціями та українським походженням. Він був противником домінування іноземних капіталовкладень в економіку країни. Саме в національному (внутрішньому) інвестуванні він убачав прогресуючу роль для українського народу. Як пише Р. Августин, на межі ХІХ–ХХ століть Західна Україна мала неабияку інвестиційну привабливість – тутешні нафтові родовища активно розробляли іноземні корпорації; на Галичині в цей час працювало 332 нафтові підприємства, більшість із яких належала зарубіжним інвесторам; іноземці провадили нафтовидобуток з особливим соціальним, економічним й екологічним цинізмом; митрополит А. Шептицький був поодиноким українським підприємцем, який становив їм конкуренцію [248, с. 389].

А. Шептицький відіграв провідну роль у відкритті у Львові української фабрики скла (скляної гуті), надавши кошти для купівлі земельної ділянки. На той час фабрика мала найновіше устаткування (радником у цьому питанні був відомий галицький діяч і підприємець Іван Левинський, який зробив значний внесок у розвиток кахельної, будівельно-керамічної сфери бізнесу на західноукраїнських землях). Здійснивши викуп кількох будинків у Львові, він здавав їх в оренду під торговельні приміщення, а також представництвом українських фірм та іншим кооперативним формам господарювання.

Митрополит докладав значних зусиль для формування культури господарювання на українських землях. Він був переконаний, що формування в суспільстві активної економічної свідомості є найбільшим гарантом його

соціальної захищеності [229]. Отже, митрополит підтверджував своє розуміння дії законів ринку з індивідуалізацією розвитку, самозабезпеченням добробуту. Саме ці ідеї закладаються нині в більшості держав – на противагу патерналістським підходам очікування соціального захисту домінуючої частини населення.

Підсумовуючи, зазначимо, що певну дискусію може викликати активна підприємницька діяльність А. Шептицького як представника духовенства, тим паче на високій керівній посаді. У сучасному світі економічна діяльність духовенства сприймається негативно. Однак слід урахувувати, у який період жив митрополит та в яких умовах перебували українські землі. Українській еліті завжди бракувало фахових провідників, тим більше, якщо вони з'являлися й зміцнювали свій авторитет, то майже одразу зазнавали репресій. Це руйнувало можливість формування впливових проукраїнськи налаштованих діячів. А. Шептицький добре розумів, що в такий сприятливий для розвитку період (західноукраїнські землі певний час перебували в порівняно лояльних підневільних умовах Австро-Угорської монархії) український народ потребує підтримки та утвердження, у чому економічний складник відігравав чималу роль. Тому економічний напрям діяльності митрополита був цілком виправданий, а факт його вміння розпоряджатися значними активами (фінансовими, земельними, майновими) підтверджує його високу грамотність. Імпонує висновок О. Вербової, що економічна модель А. Шептицького унікальна для свого часу – це був християнський персоналізм [55, с. 114]. Цей досвід і період формування інтелектуальної та бізнесової еліти України потрібно пам'ятати та враховувати при визначенні історичних передумов економічного розвитку сьогодення.

На нашу думку, недоліком економічних поглядів Андрея Шептицького було відведення надмірної ролі християнським чеснотам у господарюванні та перерозподілі благ. Сам митрополит неодноразово писав, що основою всіх відносин і процесів є вигода, особистий інтерес. Реалії доводять, що важко розраховувати, щоб основна частина заможного населення свідомо ділилася своїми доходами з біднішими соціальними групами. Безумовно, християнська основа економічної діяльності є дуже важливою. Однак, адаптуючи погляди

митрополита до сучасних умов, варто реалістичніше дивитися на силу впливу моральності, доброти, благодійності там, де є комерційний інтерес.

У табл. 3.2. представимо авторське бачення актуальності поглядів Андрея Шептицького для сучасних ринкових умов.

Таблиця 3.2

Актуальність поглядів Андрея Шептицького для сучасних ринкових умов*

Положення	Вплив на економічну діяльність
Християнські чесноти в бізнесі	Публіцистичний і просвітницький «тиск» духовництва на бізнес-середовище, пропагування дотримання християнських чеснот через проповідництво
Християнські чесноти в основі соціальних відносин	Публіцистична й просвітницька робота духовництва з формування світогляду відповідальності за власний добробут, нівелювання в суспільстві відчуття заздрості, невдоволення, несправедливості, недовіри
Провідництво духовництва в економічних процесах	Підтримка різних форм меценатства, благодійницької діяльності в рамках дотримання вимог концепції соціальної відповідальності бізнесу
Розвиток інтелектуального потенціалу населення	Активна участь у християнському наповненні різних навчальних програм неформальної освіти
Роль праці та її продуктивності	Організація громадських акцій на безоплатній основі типу толок, соціальної роботи, проведення спеціальних тренінгів щодо сприйняття праці як цінності та пошуку покликання в професії для кожної людини
Цільова підтримка розвитку сільських територій	Різноманітна діяльність (просвітницька, публіцистична, організаційна) з приводу формування господарської культури сільського населення, особливо депресивних територій, участь у популяризації ідеї кооперативного руху

* Джерело: авторська розробка.

У вітчизняних реаліях залишається затребуваним публіцистичний «тиск» духовництва на бізнес-середовище з критичним аналізом і доведенням до громадськості негативних практик господарювання, із грубим порушенням християнських цінностей. Особливу роль духовництво повинно відігравати в селах. На рівні невеликих територіальних громад церква є авторитетним інститутом, який може значно впливати на економічну поведінку населення та формування господарської культури загалом.

3.2. Роль спеціалізованих господарських шкіл у поширенні знань та формуванні економіки ринкового типу на західноукраїнських землях другої половини XIX – першої половини XX століття.

Серед численних напрямів розвитку українського суспільства західноукраїнських земель у другій половині XIX – першій половині XX століття вирізняється цілеспрямоване, системно організоване формування економічної грамотності населення. Воно виявлялось у підвищенні бізнесової активності, а також створенні різнопрофільних інституцій, зокрема кооперації як форми консолідації зусиль, а також посиленні важелів впливу на владні структури з метою захисту, насамперед, інтересів незаможного населення.

Сутність кооперативних відносин бере свій початок із виникнення й розвитку системи кооперативної освіти, в основу якої покладено формування в людей бажання до спільної трудової діяльності. Домінуючі принципи, що на них закладались основи вітчизняної кооперації, спочатку були орієнтовані на каталізацію найкращих рис людської ментальності та здібностей, а також освітню еволюцію завдяки підвищенню рівня професійної підготовки працівників у різних соціально-економічних сферах системи господарювання.

Безумовно, одним із пріоритетів роботи у сфері споживчої кооперації є виховання відповідного контингенту фахівців, які покликані впроваджувати в життя основні завдання кооперативного руху. Саме тому система кооперативної освіти в процесі свого становлення та розвитку стала інструментом для формування кадрового потенціалу не лише для сфери споживчої кооперації, а й для інших сфер економічної діяльності.

Під поняттям кооперативної освіти розуміють процеси та результати засвоєння знань, навичок і переконань у результаті кооперативного навчання. Безумовно, що це один з етапів формування економічних знань особистості, передумова її професійної інтеграції в систему кооперації й кооперативного руху. Гнучкість механізмів здобуття кооперативної освіти та її доступність забезпечують

соціальні гарантії самореалізації людини, можливості розвитку індивідуальних здібностей і таланту для ефективної подальшої професійної діяльності. Зміст освіти визначається кооперативною системою, вимогами виробництва й зумовлюється соціально-економічними відносинами в країні, громадським рівнем і станом кооперативної науки, рівнем розвитку кооперації.

Однією з кращих практик формування економічної грамотності населення того часу є діяльність приватних господарських шкіл, що були не просто осередками надання відповідних освітніх послуг, але й культурно-просвітницькими ареалами об'єднання української громадськості. Для виявлення деструктивного впливу нової колоніальної політики на здобутки українського суспільства на зламі переходу західноукраїнських земель зі складу Австро-Угорської імперії до російсько-радянської дослідження діяльності господарських шкіл є особливо важливим. Поневолювачі добре розуміли, що зростаючий рівень економічної освіти західноукраїнського населення ускладнює колонізаторську політику, спрямовану на приниження національної ідентичності. Саме тому докладено максимум зусиль для того, щоб зруйнувати чи трансформувати те інституційне середовище, яке вже було сформоване у вигідні для російської влади форми надання економічної грамотності населенню. Незважаючи на фактичне знищення окупаційним режимом набутого потенціалу формування громадськими організаціями економічної освіти населення та прояву його самобутності, досліджуваний період українські історики справедливо називають часом українського національного відродження, адже він супроводжувався розвитком і ростом національної самосвідомості української інтелігенції й інших верств населення та поступово набував політичного забарвлення на всіх українських землях, формуючи почуття національної ідентичності та соборності українців [249].

Відкриття господарських шкіл було прямим наслідком діяльності провідних громадських організацій, окремі з яких (товариство «Просвіта»), хоча спочатку й створювались із метою виключно культурно-просвітницької діяльності, однак

надалі вбачали основне своє призначення в стимулюванні українського кооперативного руху. Очевидно, що в цьому провідні українські діячі того часу вбачали основний національно-об'єднуючий чинник, який послаблений у сучасному суспільстві. Історія свідчить, що коли для суспільства не притаманний спільний економічний інтерес, а, перебуваючи на рідних теренах, воно не може задовольнити хоч би базові свої потреби, незважаючи на високі патріотичні настрої, знання історії та традицій, то з часом таке суспільство втрачає свою ідентичність та починає руйнуватись.

Виходячи із вищевикладеного, можна зробити висновок, що діяльність приватних господарських шкіл досліджуваного періоду на західноукраїнських землях активізувалася на тлі конкретних передумов, основні з яких відображено на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Передумови та результати створення мережі господарських шкіл

* Розроблено дисертантом.

Концептуально активізація діяльності шкіл сприяла розвитку системи професійного шкільництва, яке на той час перебувало на стадії занепаду й гостро потребувало реанімації інфраструктурного, видавничого та кадрового забезпечення. Господарські школи того часу являли собою спеціально утворені або додані до

вже відомих навчальні заклади, зазвичай приватного типу, орієнтовані на формування економічних знань населення у відповідній сфері. Часто такі школи функціонували в сільській місцевості й напряду підтримувалися спеціалізованими кооперативами та їх об'єднаннями, які були зацікавлені в розширенні кадрового потенціалу. Окремо потрібно відзначити, що, окрім освітньої діяльності, господарські школи мали виняткове педагогічне, видавниче та просвітницьке значення.

Діяльність тогочасних приватних господарських шкіл мала подвійне підпорядкування. Ініційовані у створенні провідними організаціями того часу («Просвіта», «Рідна школа», Ревізійний союз українських кооперативів) та в структурі («Народна торгівля», «Маслосоюз», «Сільський господар», «Центросоюз», «Центробанк» й ін.) школи одночасно повинні були враховувати рішення Крайової шкільної ради Галичини, одна з трьох секцій якої займалася «торгово-промисловими школами» [250].

Сильний вплив на функціонування таких шкіл мало греко-католицьке духівництво. Важливо розуміти, що розквіт діяльності господарських шкіл відбувався в умовах спочатку дозволу ведення занять «руською мовою» (із 1818 року), а надалі – заміни українського викладання матеріалу польським (із 1867 р.). Полонізація викликала значний спротив української інтелігенції, що, зокрема, виражалось у посиленні громадської діяльності у сфері шкільництва зі створенням у 1848 році Галицько-Руської матиці. У своїй діяльності ця організація орієнтувалася на видання й розповсюдження відповідної літератури, стимулювання розвитку українського шкільництва (початкової, середньої та вищої школи), популяризацію вітчизняної історії, сприяння піднесенню рівня освіти й моральності народу. Потрібно відзначити, що основний акцент засновники та керівники товариства робили на просвіту шкільної молоді й селянства [251, с. 77]. Крім того, почали свою діяльність такі освітні товариства, як Руське товариство педагогічне з 1881 року, а з 1926-го – «Рідна школа»; «Крайовий шкільний союз» – із 1919, очолюваний М. Грушевським; «Взаємна поміч українського вчительства» – із 1905 року; «Учительська громада» – із 1908 року й ін. Як зазначалося вище,

господарські школи насамперед були орієнтовані на формування економічних знань населення у відповідній сфері [252].

У табл. 3.3 відображено типологію господарських шкіл того часу, серед яких вирізняються торговельні, орієнтовані на підготовку фахівців, зайнятих у торговельній діяльності, яка в другій половині XIX – першій половині XX століття на західноукраїнських землях характеризувалася значним зростанням. Торгівля поруч із сільським (яке залишалось провідною сферою господарювання), лісовим господарством, харчовою промисловістю, ремісництвом і виробництвом будівельних матеріалів входила до пріоритетних видів економічної діяльності на західноукраїнських землях того часу.

Таблиця 3.3

**Типологія господарських шкіл на західноукраїнських землях
у другій половині XIX – першій половині XX століття***

Типи господарської школи	Основна орієнтація	Спільні ідеї
Сільськогосподарські (рільничі, садівничі й т.ін.)	Формування навиків грошових відносин у сільському господарстві на противагу їх напівнатуральному характеру, застосування прогресивних форм організації сільськогосподарського виробництва (машинізація) задля значного покращення продуктивності, у т.ч. садівництва, молочарства, годівлі домашніх тварин, пасічництва, ветеринарії тощо.	Економічна грамотність
Промислові	Формування навиків діяльності в залізничних майстернях, розвиваючій нафтовій та гуральницькій промисловості.	Кооперативізм
Торговельні (купецькі)	Формування навиків збуту й перепродажу продукції (як правило, сільськогосподарської, яка займала найбільшу частку виробленої продукції).	Економічна ефективність
Художньо-промислові (будівельні, столярські, мистецькі, рисунку й моделювання тощо)	Вишкіл фахових майстрів різних ремесел, що відображали етнічний колорит та зберігали мистецькі традиції українського населення.	Соціальна справедливість
Універсальні (комбіновані)	Міські чи сільські господарські школи або відділи при звичайних школах, орієнтовані на підвищення економічної грамотності населення, розуміння основ кооперації, формування знань діловодства, книгознавства, основ банківської справи.	Українськість

*Розроблено дисертантом.

Зазвичай, школи орієнтувалися на широку спеціалізацію, включаючи у свою програму навчальні програми різного профілю. Такі заклади могли мати різний

рівень надання освітніх послуг: нижчий, гімназійний рівень, курсове навчання. Із 1932 року гімназії почали поділяти на загальноосвітні, до яких мали право вступати учні з 13 років, та фахові гімназійного рівня, до яких вступали із 17 років. Власне, другий тип шкіл більше підтримувався товариствами з метою підвищення економічної грамотності українського населення. Частіше такі школи були приватними, однак значною мірою фінансувалися кооперативами та з інших меценатських фінансових ресурсів.

Для підготовки фахівців сфери торгівлі в державному секторі функціонували купецькі гімназії. При цьому більшого значення набувала не стільки професійна орієнтація, скільки територіальне розміщення – із прагненням якнайбільшого залучення населення до навчання. Цікаво зазначити, що частою була практика організації «мандрівних» шкіл, орієнтованих на курсове навчання, які прагнули максимально охопити населення освітніми послугами з наданням основ економічних знань. Побутувала також практика «прогульок», яка передбачала організовані відвідини «взірцевих господарств». Таким чином особи, які навчалися, могли отримати практичні знання й навички ефективного ведення господарства у відповідній сфері економічної діяльності. Потрібно відзначити також діяльність «мандрівних» учителів-інструкторів, які, окрім ревізійної діяльності, проводили інструктаж продавців, касирів і керівників господарств.

Розвиток мережі торговельних шкіл відбувався під патронажем провідних товариств того часу. Більшість із них мала у своєму підпорядкуванні крамниці, склади фільварків, інші торговельно-збутові об'єкти, розуміючи відтак потребу кадрового забезпечення їхньої діяльності та необхідності подальшого розвитку за прямої участі українського населення.

Достатньо активну діяльність із підтримки й ініціювання створення торговельних шкіл виконувала «Просвіта». Товариство значну увагу приділяло відновленню системи професійного шкільництва на західноукраїнських землях. З архівних даних організації видно, що один із важливих напрямів діяльності

«Просвіти» полягав у відновленні зруйнованих війною господарських шкіл, що постраждали внаслідок близькості лінії фронту, та перетворенні їх у центри підготовки сільської молоді для здобуття навичок роботи у сільському господарстві [253]. Однією з найбільш знаних господарських шкіл «Просвіти» була школа в селі Милування Івано-Франківської області. У період розквіту своєї діяльності в 30-х роках ХХ століття тут планувалось готувати помічників для збуту сільськогосподарської продукції [67].

Найбільш вагомим досягненням «Просвіти» у сфері професійного шкільництва з торговельною спеціалізацією було відкриття Торговельної школи у місті Львові. Ініціативи з її створення розпочались у 1911 році, коли був утворений спеціальний комітет. Значні очікування щодо результативної діяльності цього закладу підтверджує той факт, що, окрім товариства «Просвіти», до складу кураторію, який опікувався закладом, входили також представники РСУК, «Сільського господаря», Учительського педагогічного товариства, Учительської громади, Наукового товариства імені Шевченка. Основною метою діяльності цієї школи була підготовка фахівців для ведення спілок або приватних торговельних й економічних підприємств [254]. У 1924 році відбулася реорганізація навчального процесу, який до того тривав три роки, й основна сегментна орієнтованість передбачала підготовку фахівців і спеціалістів для великих промислових та торговельних підприємств. Для поглиблення змістовності навчальної програми вводився четвертий рік навчання, орієнтований на кооперативну спеціалізацію. До обов'язкових елементів навчальної програми належали лекційні заняття (основний аудиторний час); практичні заняття на базі шкільного кооперативу; відвідини кооперативних господарств; позашкільна торговельна практика.

Навчальна програма Торговельної школи охоплювала такі основні курси: товарознавство, наука про торгівлю й векселі, купецькі рахунки, бухгалтерія, кореспондентські та конторові праці, кооперація, географія, стенографія, каліграфія, філософія, руська, польська й німецька мови. Згодом з'явилися такі предмети:

устрій держав, книговодство, торговельна географія, торговельні й промислові закони, суспільна економія, політична арифметика, англійська мова [255]. Найбільш знаними випускниками Торговельної школи були М. Левицький, І. Карпів, Є. Пришляк, Г. Салевич та ін. Власне, це фахівці більше економічного профілю, хоч досить показовий той факт, що цю школу, зокрема її трирічний курс, проходило багато відомих громадсько-політичних діячів, основним профілем діяльності котрих був культурно-мистецький.

Досвід діяльності Торговельної школи у Львові послужив прикладом відкриття подібних закладів в інших поселеннях, зокрема: в місті Яворів Львівської області – Українська приватна торговельна школа (1934 р.); у місті Івано-Франківськ (на той час – Станіслав) – Торговельно-кооперативна гімназія (1939 рік).

Значну увагу розвитку професійного шкільництва у сфері торгівлі приділяв профільний кооператив «Народна торгівля», утворений у 1883 році. Йому підпорядковувалося багато крамниць, які торгували здебільшого м'ясо-молочною продукцією. Також великий вплив на розвиток мережі торговельних шкіл мала Купецька конгрегація.

Одним із провідних освітніх центрів, у тому числі професійного торговельного навчання на західноукраїнських землях досліджуваного періоду, залишалося місто Львів. У другій половині XIX – першій половині XX століття в місті функціонувало два вищі державні навчальні заклади, які готували фахівців у сфері комерційної діяльності: Політехнічна школа (нині – НУ «Львівська Політехніка») і Вища торговельна школа (нині – Львівський торговельно-економічний університет). Крім того, за громадськими ініціативами створювалися навчальні заклади, які були орієнтовані на українців [255], а саме:

– торговельно-адміністративні навчальні заклади: Державний адміністративно-торговельний чоловічий ліцей, Державна адміністративна торговельна школа, Приватна адміністративна торговельна школа;

– торговельно-економічні й купецькі державні навчальні заклади: Державна торговельна академія, Державна чоловіча торговельна школа, Державна жіноча

торговельна школа, Державна торговельно-економічна школа, Торговельний ліцей, Торговельне відділення державної професійної жіночої школи, Державна чоловіча купецька гімназія, Державна жіноча купецька гімназія;

– торговельні й купецькі приватні навчальні заклади Торговельна школа Товариства торговельної школи, Приватна торговельна школа, Приватна однорічна купецька школа, Приватна трьохкласна торговельна школа, Приватно-торговельний ліцей Товариства торговельної школи, Приватна трьохрічна торговельна школа Товариства «Просвіта», Приватна торговельна школа Купецької Конгрегації, Приватна купецька гімназія З. Ольшевського, Приватна купецька жіноча школа М. Хрістофа, Торговельна школа єврейського товариства торговельної школи, Єврейський торговельний ліцей.

Необхідність такої мережі професійних навчальних закладів зумовило впровадження Купецькою Конгрегацією «освітнього цензу» для купців; ті з них, хто бажав отримати торгові свідоцтва вищих категорій, повинні були отримати свідоцтво про закінчення купецької гімназії та торгового ліцею (до цього такої вимоги не було, тобто – важливою умовою була спроможність займатись торгівлею, а не рівень освіти) [256, с. 24].

Окрім можливостей навчання в торговельних школах безпосередньо на теренах західноукраїнських земель, українська молодь уже в той період поступово інтегрувалась у європейський освітній простір. Багато українців перебували як у студентських, так і науково-педагогічних лавах в Українському технічно-господарському інституті, створеному в 1932 року при Українській господарській академії на території Чехії. Навчання тут було заочним, а одним із напрямів – підготовка фахівців у галузі «комерції». Потрібно відзначити, що українська молодь також орієнтувалася на навчання у Віденській школі світової торгівлі. Було багато українців на лавах польських торговельних шкіл. До досвіду організації торговельних шкіл на теренах західноукраїнських земель відносимо сприяння відкриттю таких закладів на території Польщі в осередках значного

скупчення населення українського походження. Діяльність торговельних шкіл ставала більш формальною [257].

Отже, висвітлення і оцінка впливу кооперативних інвестицій на розвиток економічних знань дала змогу обґрунтувати їх роль та визначити тенденції в еволюції економічної освіти в Україні.

3.3. Основні напрями розвитку кооперативних знань на сучасному етапі ринкових перетворень

Сьогодні в Україні в структурі системи Центральної спілки споживчих товариств (Укоопспілка) створена й функціонує потужна мережа освітніх закладів від I до IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців – і для юридичних осіб споживчої кооперації, і для інших галузей недержавного та державного секторів економіки країни. Однак практично не висвітленим залишається стан кооперативної освіти їх діяльність у часи трансформації національної економіки, а також лишається поза увагою той факт, що особливістю освіти в сучасних кооперативних навчальних закладах є її переважна орієнтація на фінансово-економічні спеціальності. Причиною цього може бути те, що суб'єкти господарювання, які створюються в кооперативній формі, в основі мети своєї діяльності мають необхідність задоволення економічних, соціальних та інших (у цьому випадку – освітніх) потреб своїх засновників (учасників). Отже, якщо в членів кооперативу існує потреба в освітніх послугах саме у фінансово-економічній сфері, то кооперативний навчальний заклад повинен її задовольнити.

Кооперативна освіта традиційно виступає однією з потужних складових частин освітньої галузі в Україні. У її складі станом на 2014 рік було два навчальні заклади IV рівня акредитації, три технікуми, 18 коледжів, два інститути [258].

Однак наразі залишаються не вирішеними на науковому й прикладному рівнях питання, про те, як зробити кооперативну економічну освіту більш

сучасною, популярною серед молоді, як задовольняти потреби суспільства у кваліфікованих фахівцях та мінімізувати негативні процеси, що стоять на заваді удосконаленню механізмів кооперативної освіти на території Західної України, а саме у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Волинській Тернопільській та Закарпатських областях. Для пошуку відповідей на ці та інші питання, що стосуються розвитку кооперативної освіти загалом, та її фінансово-економічного напрямку, зокрема, потрібно розглянути, на нашу думку, розвиток економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні в умовах сьогодення.

Нині, у період відродження й трансформації кооперативних цінностей та принципів, історичний досвід потрібний для підвищення рівня професійної якості підготовки фахівців у різних сферах народного господарства, а також виконання важливого наукового й практичного завдання – духовного та морального виховання студентської молоді в отриманні економічних знань в умовах сьогодення [259].

Окреслимо основні напрями розвитку економічної освіти кооперативними навчальними закладами, що спостерігаються нині на Західній Україні. Так, характерною рисою сучасного етапу розвитку кооперативної освіти є слідування принципу об'єднання кооперативних вищих навчальних закладів. Приклад поширення цієї тенденції на Західній Україні – об'єднання в єдину структуру Луцького кооперативного коледжу та Львівської комерційної академії (нині – Львівський торговельно-економічний університет) у Луцький кооперативний коледж Львівського торговельно-економічного університету. Значною мірою це пов'язано з відсутністю державного фінансування їхнього розвитку, не кажучи вже про відкриття нових закладів. Об'єднання кооперативних вищих навчальних закладів і налагодження між ними тісної наукової, методичної, економічної співпраці зробило можливим на сучасному етапі розвитку кооперативної освіти впровадження в кооперативних вищих навчальних закладах України ступеневої вищої освіти, оптимізацію мережі кооперативних освітніх інституцій I рівня акредитації, забезпечення потреби у високопрофесійних фахівцях для місцевого

ринку праці, наближення місця здобуття студентами освіти до місця їх постійного проживання, а також відкрило нові можливості викладачам для проходження стажування, підвищення кваліфікації та рівня професійної майстерності. Крім того, об'єднання кооперативних навчальних закладів різних рівнів акредитації дає змогу студентам здобувати повну вищу освіту з використанням можливості скороченого терміну навчання, що є сучасним і дієвим способом отримати конкурентні переваги на ринку освітніх послуг. Так, після закінчення Львівського кооперативного коледжу економіки і права студенти можуть продовжити навчання за скороченим терміном у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, таких як Львівський торговельно-економічний університет, Львівський національний університет ім. І. Франка, Національний університет «Львівська політехніка», Львівський державний університет внутрішніх справ, Львівський національний аграрний університет, Національний лісотехнічний університет України, Львівська академія мистецтв, Українська академія друкарства, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького та інші вищі навчальні заклади як західної частини нашої держави, так і України загалом. Перспективний напрям діяльності для навчальних закладів Західної України – організація програм студентського обміну з освітніми установами країн Європейського союзу, які завдяки територіальному розміщенню можуть виявитися зручнішими для студентів, котрі проживають у Західному регіоні для продовження навчання, ніж вищі навчальні заклади Центральної та Північної України.

Приклади співпраці для досягнення мети покращення стану вітчизняної кооперативної економічної освіти ще раз переконують, що саме за таким об'єднанням кооперативних навчальних закладів України, у тому числі й у Західному її регіоні, – майбутнє кооперативної освіти [258]. На Західній Україні флагманом у цьому напрямі є Львівський торговельно-економічний університет.

Наукова та методична співпраця дають змогу суттєво зміцнити зв'язки представників науково-педагогічного складу, а головне – поєднати зусилля науково-професорського складу освітніх інституцій споживчої кооперації в процесі пошуку напрямів і способів відродження діяльності суб'єктів господарювання кооперативної форми власності в умовах жорсткої конкурентної боротьби, що простежуємо нині на ринках товарів та послуг Західної України, де поширена тенденція до посилення конкурентного тиску з боку суб'єктів господарювання, які є резидентами європейських держав.

Важливий напрям співпраці освітніх установ – можливість навчання для найбільш талановитих викладачів кооперативних навчальних закладів фінансово-економічного напрямку, які виявляють навик й схильність до проведення наукових досліджень, у відділенні аспірантури Львівського торговельно-економічного університету. Перспективним вектором розвитку кооперативної освіти на теренах Західної України є організація програм навчання з метою здобуття наукових ступенів молодими дослідниками в європейських вищих навчальних закладах, які зазвичай мають краще матеріально-технічне забезпечення для проведення досліджень, а їх розміщення на прилеглих до Західної України територіях дає змогу вітчизняним дослідникам не полишати роботу на батьківщині та не покидати надовго свої родини. Загалом, тенденція щодо посилення професорсько-викладацького складу особами, котрі мають наукові ступені й вчені звання, та збільшення кількості викладачів, які прагнуть захистити дисертації й долучитися до наукової еліти України, – це ще одна характерна риса розвитку економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні в умовах сьогодення.

Нині, на нашу думку, обов'язковою умовою для якісного розвитку економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні є активізація наукових досліджень, які стосуються сфери споживчої кооперації.

В умовах обмеженої державної фінансової підтримки дослідницьких програм у сфері кооперативного руху вектор пошуку інвестицій доцільно спрямувати до іноземних вищих навчальних закладів та бізнес-структур, які традиційно є засновниками численних грантових програм. Спільне історичне минуле, усвідомлення проблем розвитку економіки в європейських країнах, знання іноземних мов у результаті постійного спілкування з іммігрантами та жителями прикордонних територій – це переваги для представників закладів кооперативної й економічної освіти Західної України перед їхніми колегами з інших регіонів країни в процесі розробки обґрунтувань для здобуття грантів.

В умовах необхідності виведення економіки України з тривалої кризи наявність фахівців із достатнім рівнем економічних знань є об'єктивною вимогою сучасності [260]. Потреба підготовки відповідних до вимог сьогодення спеціалістів зумовила становлення й розвиток різнорівневих кооперативних навчальних закладів. Наступна з виявлених особливостей розвитку економічної освіти завдяки кооперативним навчальним закладам на Західній Україні в умовах сьогодення стосується наявних коледжів. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1151 від 6 листопада 2015 року перелік спеціальностей, доступних абітурієнтам коледжів із економічного профілю, значно скоротився [261]. Отже, сьогодні перед коледжами постає проблема вибору найбільш актуальних і конкурентних на ринку освітніх послуг фінансово-економічних спеціальностей. Найпопулярнішими на поточному етапі розвитку фінансово-економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні на рівні коледжів можна вважати три фінансово-економічні спеціальності: «Фінанси, банківська справа та страхування»; «Облік і оподаткування»; «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність». Однак для того, щоб вирізнитися поміж конкурентів, кооперативні навчальні заклади визначають у межах кожної обраної спеціальності одну або кілька спеціалізацій, що дає змогу

конкретизувати професійну сферу, у якій студенти отримуватимуть відповідні навички. Визначаючи перелік спеціальностей і напрямів підготовки, кооперативним навчальним закладам Західної України потрібно враховувати тенденції діяльності освітніх установ країн Європи, адже для того, щоб їхні випускники могли продовжувати навчання або працювати за кордоном, їхня спеціальність повинна відповідати зарубіжним аналогам, а рівень економічних знань – охоплювати саме ті напрями наукової й професійної підготовки, на яких акцентують увагу іноземні заклади освіти та роботодавці.

Тенденцією розвитку економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні, що нині чітко прослідковується, є інформатизація освітньої діяльності навчальних закладів споживчої кооперації. Це ініціює перманентну необхідність до використання своєчасної, об'єктивної, точної й повної інформації в процесі прийняття управлінських рішень. Інформатизація дає змогу прискорити використання в практичній діяльності документів, які поєднують інформацію різноманітних типів, видів, отриману з різних джерел, а також використовувати комп'ютерні технології та інструментарій створення й передачі мультимедійних образів і даних [262, с. 4–5]. Отже, зростає необхідність у залученні до сфери кооперативної освіти фахівців, котрі володіють достатніми знаннями й навичками роботи з мультимедійним обладнанням і готові активно використовувати його під час аудиторних занять. Таку практичну підготовку має більшість працівників закладів освіти країн Європи. Відтак потрібно забезпечити можливості для запрошення представників професорського складу зарубіжних освітніх інституцій для викладання низки профільних дисциплін у кооперативних закладах Західної України, оскільки саме для цього регіону, зокрема, транспортні та супровідні витрати на реалізацію цих заходів будуть мінімальними.

Якість української вищої освіти може бути забезпечена, передусім, за рахунок інноваційного розвитку й саморозвитку [263, с. 20]. Для подальшої

ефективної еволюції фінансово-економічної освіти на Західній Україні в умовах сьогодення навчальним закладам кооперативної форми власності доцільно укладати договори про співпрацю з освітніми інституціями країн Європи; брати активну участь у грантових програмах, що в перспективі приверне увагу потенційних інвесторів до цього регіону; започаткувати та активно використовувати сучасні ефективні методи навчання, які повинні ґрунтуватися на пріоритеті застосування інноваційних інформаційних та комп'ютерних технологій; розробити й упровадити нові форми універсальних для кооперативних закладів освіти навчальних планів підготовки бакалаврів на базі освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста з тих фінансово-економічних спеціальностей, за якими проводиться підготовка студентів у країнах Європейського союзу та на які є попит на ринку праці економічно розвинутих держав-сусідів західних областей України.

Деякі сучасні кооперативні навчальні заклади Західної України враховують тенденцію незмінного інтересу абітурієнтів щодо отримання економічних спеціальностей, тому орієнтовані на задоволення своїх потреб в економічній освіті. До їх переліку належать Львівський кооперативний коледж економіки і права, Львівський торговельно-економічний університет (правонаступник Львівської комерційної академії – найстарішого торговельно-економічного вищого навчального закладу України), Івано-Франківський фінансово-комерційний кооперативний коледж імені С. Граната, Чернівецький кооперативний економіко-правовий коледж, Тернопільський кооперативний торговельно-економічний коледж, Мукачівський кооперативний торговельно-економічний коледж та Луцький кооперативний коледж Львівського торговельно-економічного університету. Закцентуємо увагу на тому, що існує необхідність активізації розвитку кооперативної фінансово-економічної освіти на цій території.

На західноукраїнських землях потреба в економічній та кооперативній освіті пояснюється насамперед їхнім географічним положенням. Близькість до державного кордону з країнами Європейського союзу, де розвиток економіки

традиційно є державним пріоритетом, вимагає підготовки фахівців, котрі володітимуть належною кваліфікацією для роботи в закордонних корпораціях чи в тих компаніях, філії яких у великій кількості розміщуються на території Західної України. Економічне партнерство та активізація спільної підприємницької діяльності між українськими суб'єктами господарювання і їхніми іноземними партнерами вимагають наявності кадрового потенціалу, здатного інтегрувати економічні практики ведення бізнесу розвинутих країн у вітчизняні економічні реалії. Отже, надання якісної економічної освіти в західних областях через мережу кооперативних навчальних закладів матиме позитивний вплив на економічний розвиток регіону за рахунок здобуття конкурентних переваг на ринку праці, порівняно з іншими регіонами України, де домінування європейських тенденцій у різних видах економічної діяльності відчувається не так сильно.

У прагненні задовольнити потреби ринку висококваліфікованими фахівцями у сфері економічної освіти кооперативні навчальні заклади Західної України здійснюють підготовку фахівців за різними спеціальностями, зокрема такими, як облік та оподаткування, фінанси, банківська справа і страхування, підприємство, торгівля та біржова діяльність, та ін.

Отже, кооперативні навчальні заклади орієнтуються на сучасні тенденції й потреби ринку праці та дають змогу своїм студентам здобути освіту, яку можна продовжити за відповідними спрямуваннями в більшості економічних вищих навчальних закладів України та Європейського Союзу для отримання вищих освітньо-кваліфікаційних рівнів або освітніх ступенів.

Основними проблемами розвитку економічної освіти в Західній Україні, на нашу думку, наразі є зростання конкуренції в боротьбі за абітурієнтів із закордонними освітніми закладами (зокрема, таких країн, як Польща, Чехія та інші, що є територіально близькими до Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Чернівецької й Закарпатської областей); низький рівень державної фінансової підтримки, приватних інвестицій і застарілість

матеріально-технічної бази. Зважаючи на вплив зовнішніх неконтрольованих чинників (демографія, економічний та соціальний стан суспільства), останніми роками спостерігаємо тенденцію до скорочення чисельності студентської аудиторії [264, с.135].

Сучасний стан економічної, зокрема кооперативної, освіти характеризується численними спробами об'єднання зусиль академій, університетів, коледжів кооперативної форми власності, що дає змогу швидко й ефективно розв'язувати проблеми професійної підготовки покоління фахівців, здатного провести реформування процесу функціонування споживчої кооперації й забезпечити ефективну діяльність кооперативних інституцій у вітчизняних економічних реаліях з урахуванням загальносвітових тенденцій. Основне досягнення співпраці кооперативних навчальних закладів – підвищення рівня якості освітньої діяльності та покращення стану підготовки фахівців через механізм запровадження багаторівневої вищої освіти й застосування інноваційних технологій навчання студентів, а також реформування процесу надання освітніх послуг відповідно до європейських стандартів.

Проте кооперативні організації й досі потребують науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності роботи. Дослідження історії кооперації викликає інтерес вітчизняних учених, але в наукових працях з історії кооперативного руху більше уваги приділяють саме економічній сфері, тоді як інші напрями діяльності, зокрема освітній, розкриті недостатньо, особливо на регіональному рівні. Тому перед колективами кооперативних освітніх закладів наразі, на нашу думку, повинно бути поставлено досить актуальне завдання – активізувати наукові дослідження з кооперативної проблематики, а також широко й усебічно вивчати передовий світовий досвід діяльності кооперативів у сфері освітніх послуг. Для кооперативних навчальних закладів Західної України доцільно зосереджувати увагу на досвіді саме країн Європейського Союзу,

зважаючи на існування стійких партнерських зв'язків у сфері бізнесу, торговельної діяльності, розподілу капіталів тощо.

На стан економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні в умовах сьогодення впливає той факт, що проблеми кооперативного сектору економіки, які довгий час були майже непоміченими, тобто перебували «в тіні», отримали визнання на державному рівні. Для їх розв'язання були здійснено кроки щодо вдосконалення кооперативного законодавства з метою розвитку різних видів кооперативів, а також реалізуються цільові програми їх розвитку й розширення діяльності.

Задля розширення асортименту освітніх послуг, що є необхідним сучасним заходом для отримання суттєвих переваг у конкурентній боротьбі, кооперативні навчальні заклади пропонують послуги з перепідготовки й підвищення кваліфікації управлінського персоналу, фахівців і кваліфікованих робітників. Так, при Львівській академії (нині – Львівський торговельно-економічний університет) створено інститут післядипломної освіти, а при коледжах, що розміщуються в Івано-Франківській та Тернопільській областях, – курси підвищення кваліфікації. Крім того, кооперативні навчальні заклади Західної України на міжнародному рівні співпрацюють із Вищими навчальними закладами із метою обміну студентами, котрі навчаються за подібними програмами для здобуття сучасної фінансово-економічної освіти. Вважаємо за доцільне розширити перелік країн для забезпечення студентської мобільності за рахунок таких держав, як Чехія, Австрія, Угорщина, Польща, оскільки історично процеси ведення різних видів економічної діяльності в них та в західних областях України мали багато спільних рис.

Можна стверджувати, що в умовах сьогодення вже видається можливим чітко визначити реалії стану економічної освіти, яку надають навчальні заклади на Західній Україні: по-перше, відсутність тенденції до збільшення частки кооперативних навчальних закладів серед освітніх установ інших форм власності;

по-друге, зменшення кількості абітурієнтів та посилення конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг із іноземними державами через територіальну близькість розміщення останніх; по-третє, необхідність збільшення вартості навчання з економічних причин, однак з урахуванням цінової політики навчальних закладів країн Європейського союзу; по-четверте, потреба в пошуку додаткових джерел фінансування діяльності освітніх закладів та розширення переліку спеціальностей і додаткових освітніх послуг.

Найважливішим завданням кооперативних освітніх закладів на Західній Україні в їх сучасному стані, на нашу думку, є вдосконалення кооперативної та економічної освіти з використанням закордонного досвіду для забезпечення високого рівня ефективності такого процесу. Узагальнення досвіду діючих в Україні й зарубіжних країнах кооперативних навчальних закладів, розробка нових затребуваних програм підготовки та перепідготовки кадрів, упровадження нових сучасних освітніх технологій – такими, з наукового погляду вбачаємо основні способи для покращення стану економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні в умовах сьогодення.

Незважаючи на реальний стан справ у сфері кооперації в країні, на нашу думку, потрібно провести реформування освітнього процесу з метою продовження інтеграції, а в певних випадках й об'єднання галузевих навчальних закладів на регіональному рівні.

Однією з основних проблем при цьому, яку слід терміново розв'язувати, вважаємо здатність комплектування студентського складу з нахилом до вивчення кооперативних дисциплін. Оскільки з року в рік випускників шкіл стає все менше, то задля забезпечення більшого обсягу набору до кооперативних навчальних закладів їхньому керівництву доцільно готувати подання до Міністерства освіти та науки України з проханням виділення безкоштовних місць на держзамовлення, обґрунтовуючи це необхідністю підготовки фахівців, здатних працювати в умовах

посилення інтеграції бізнес-структур західних областей України з промисловими підприємствами, фінансовими установами та іншими інституціями країн Європи. Це дасть змогу підвищити конкурентоспроможність кооперативних вищих навчальних закладів Західної України на ринку освітніх послуг.

В умовах зростання рівня конкуренції на ринку освітніх послуг та зважаючи на зменшення кількості абітурієнтів, яке спостерігаємо нині в усіх регіонах України, домінування столичних вищих навчальних закладів у боротьбі за студентську аудиторію, у тому числі на основі бюджетної форми навчання, дослідження можливостей розвитку кооперативної освіти на Західній Україні набуває особливої актуальності. Зважаючи на те, що в останнє десятиліття серед переліку професій найбільшої популярності набули фінансово-економічні, на наше переконання, вектор досліджень, зокрема, потрібно спрямувати саме у фінансово-економічний напрямок кооперативної освіти.

Однак питання визначення стратегічних орієнтирів і тактичних заходів для модернізації кооперативної освіти у фінансово-економічній сфері наразі залишаються поза увагою наукової спільноти, тому доцільне визначення перспективи економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні в умовах сьогодення. Виходячи з цього, пропонуємо перейти до основної канви нашого дослідження, логічно-структурну схему якого подано на рис. 3.4.

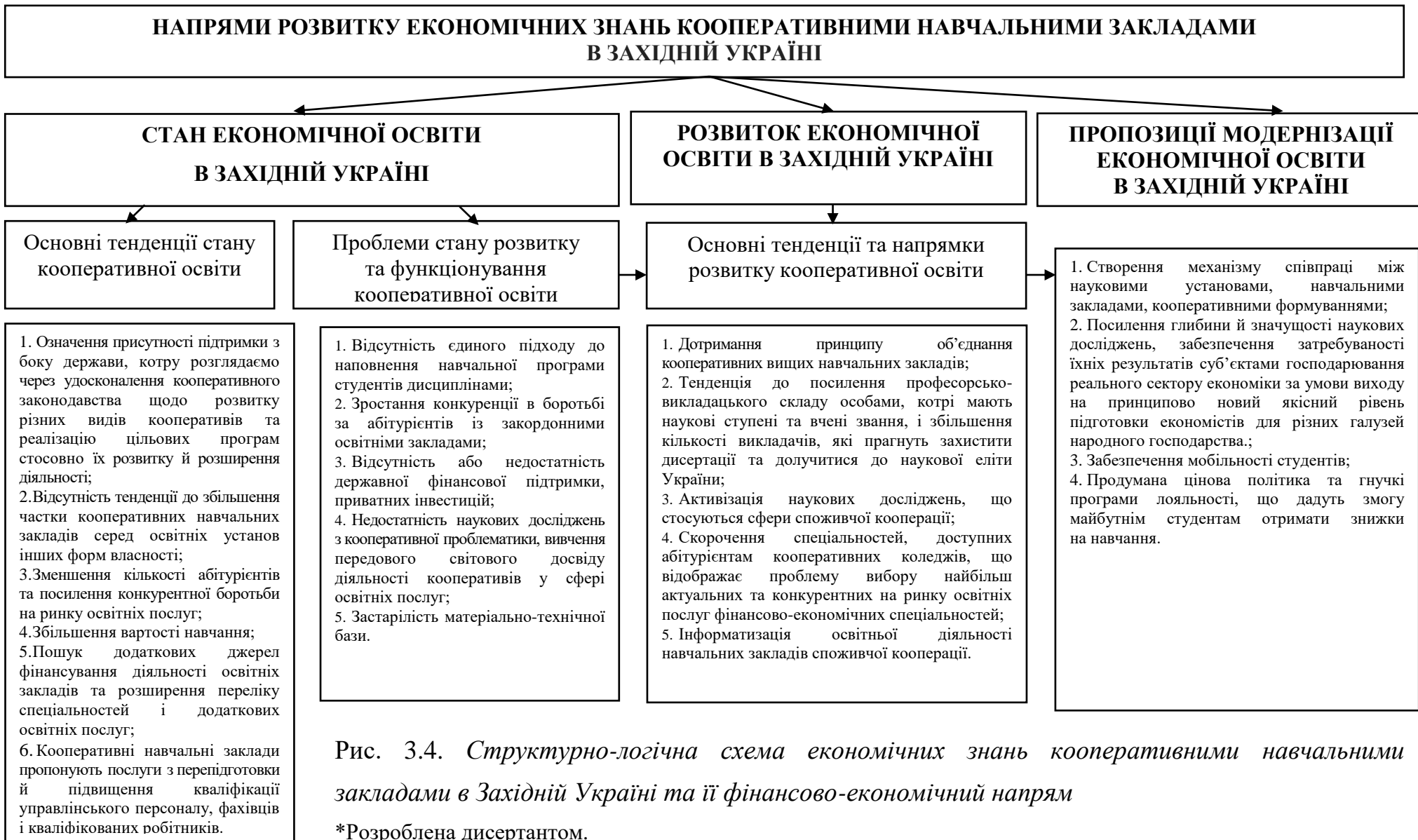

Рис. 3.4. Структурно-логічна схема економічних знань кооперативними навчальними закладами в Західній Україні та її фінансово-економічний напрям

*Розроблена дисертантом.

Перспективи економічної кооперативної освіти в Україні загалом, та в Західному її регіоні зокрема, насамперед залежать від популярності серед абітурієнтів спеціальностей економічного й фінансового спрямування. Серед причин та обставин, що визначають зацікавленість і попит на економічні спеціальності кооперативних навчальних закладів на Західній Україні, можна назвати такі:

– у сучасних соціально-економічних умовах ринкових відносин існує гостра необхідність розвитку економіки та її переходу на вищий функціональний рівень, насамперед за рахунок виходу вітчизняних підприємств на ринки країн Європи, кордони з якими проходять у межах західних областей України, що викликає інтерес до економічних професій і зумовлює потребу в сучасних економічних знаннях;

– реалії часу вимагають наявності принаймні елементарних знань у сфері економіки й певного рівня фінансової грамотності, без яких особа вже не може вважатись освіченою людиною та досягнути нормального рівня життя;

– без економічних знань учасників економічних процесів ускладненим є налагодження економічних зв'язків, неможливими стають процеси науково-технічного прогресу й розквіт соціальної інфраструктури суспільства, а також міграція до країн Європейського союзу, яку розглядають як одну з можливостей свого професійного становлення випускники навчальних закладів Західної України, ураховуючи їхні родинні та сімейні зв'язки із представниками Польщі, Угорщини, Австрії, що склались історично;

– сучасне виробництво, а тим більше спільне підприємництво, тенденція до зростання якого характерна для економіки Західного регіону України, потребує освічених фахівців, котрі вміють раціоналізувати й робити творчою свою працю, розуміють і цінують не тільки соціальний зміст трудової діяльності, але і її моральну значимість;

– отримавши диплом економіста, майбутній фахівець має змогу працювати як економістом, так і менеджером, фахівцем зі збуту, постачання, реклами,

маркетингу та на інших посадах на підприємстві, а також випробувати себе на посадах у туристичній і рекреаційній сферах, які активно розвиваються в межах Західних областей України. Отримані знання та навички в рамках здобуття економічної освіти є універсальними. Однак дослідження стану розвитку економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні дало змогу виявити низку суперечностей між:

- об'єктивною потребою сучасного суспільства у висококваліфікованих працівниках фінансово-економічної сфери, зниженням якості їх підготовки, спрямуванням діяльності освітніх закладів на роботу над кількістю студентів та їх фаховими можливостями в процесі підготовки до професійної діяльності;

- прагненням роботодавців отримати компетентного спеціаліста, з одного боку, та неможливістю задовольнити цю потребу у зв'язку з тим, що випускник не повністю готовий розпочати виконання професійних обов'язків після закінчення навчального закладу через брак досвіду й практичної підготовки – з іншого;

- потребою ринку праці у великій кількості фахівців інших спеціальностей, а також прагненням абітурієнта обрати професію економіста й фінансиста у зв'язку з доступністю цієї освіти (мається на увазі велика кількість вищих навчальних закладів, які пропонують економічні та фінансові спеціальності, у тому числі на Західній Україні, і їхньою ціновою політикою відносно інших професій (наприклад юридичних спеціальностей) та бажанням багатьох молодих людей отримати будь-яку вищу освіту.

Усі наведені факти свідчать про складність і багатовимірність проблеми розвитку економічної освіти кооперативними навчальними закладами не лише на західній Україні, але й у державі загалом [265]. Для забезпечення перспектив економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні в умовах сьогодення, на нашу думку, потрібно не лише на державному рівні, але й на рівні окремих навчальних закладів забезпечити взаємодію студентів, викладачів,

керівників освітніх установ і відповідних міністерств та відомств, а також провести модернізацію розробок теорії й методології викладання економічних дисциплін. Крім того, варто переглянути напрями організації профорієнтаційної роботи, підтримувати на державному рівні реформування вищої освіти [266], сприяти поширенню прогресивних виробничих технологій і навчальних програм [258, с.18]. І що найголовніше домогтися підвищення престижності фінансово-економічної кооперативної освіти на державному рівні та в регіонах.

Позитивний вплив якісного розвитку економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні може реалізуватися в отриманні кадрового потенціалу для розширення напрямів співпраці в різних сферах економічного й суспільного життя регіону з країнами Європейського союзу, здобутті фінансових та інвестиційних ресурсів для реалізації спільних із закордонними навчальними закладами освітніх програм та наукових і бізнес-проектів, а також в активізації розвитку рекреаційної галузі, туризму через посилення культурних зв'язків із європейськими державами шляхом забезпечення мобільності студентів та професорсько-викладацького складу із вітчизняних навчальних закладів до країн Європи [267].

Модернізація системи фінансово-економічної кооперативної освіти на Західній Україні повинна призвести до забезпечення доступності освіти, яка полягає в гарантуванні доступу до отримання якісних освітніх послуг усіма громадянами, котрі проживають не лише в обласних центрах, таких як Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Чернівці, Луцьк, Ужгород, але й у сільській місцевості задля розширення спектру й поліпшення якості освітніх послуг та надання можливості навчання впродовж життя для отримання сучасних економічних знань і навиків. Потрібно відзначити, що одним з ефективних методів навчання є створення віртуального освітнього простору, який зможе суттєво допомогти у вирішенні питань щодо отримання якісної освіти [261, с. 28]. Тому саме в цьому напрямі доцільно шукати перспективи розвитку економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні в умовах сьогодення.

Перспективним напрямом розвитку економічної освіти кооперативними навчальними закладами є розробка ефективного механізму стратегічної співпраці між науковими установами, навчальними закладами та кооперативними формуваннями. У сучасних умовах лідерами кооперативного просвітництва серед молоді могли б стати аграрні навчальні заклади, які за родом своєї діяльності мають тісний зв'язок із сільською молоддю та пропонують для навчання економічні спеціальності. Ця рекомендація є актуальною саме для освітніх установ Західної України, яка історично була аграрною територією. Потрібно не лише запроваджувати поглиблене теоретичне вивчення курсу кооперації в таких закладах, а й налагодити тісний зв'язок із наявними на заході України кооперативами, надати студентам можливість отримання навиків практичної діяльності в кооперативній сфері. Одним із напрямів набуття таких навиків може бути проходження студентами фінансово-економічних спеціальностей виробничої та магістерської практики в кооперативах не лише на території України, а й у підприємницьких структурах сусідніх до Західного регіону України держав чи в їхніх відокремлених структурних підрозділах. Усе це сприятиме формуванню відповідної бази для виховання свідомого кооперативного суспільства в сучасній Україні [262, с.161].

Гарантувати перспективи своєї подальшої діяльності фінансово-економічні кооперативні навчальні заклади можуть лише за умови посилення глибини й значущості наукових досліджень, забезпечення затребуваності їхніх результатів суб'єктами господарювання реального сектору економіки, а також за умови виходу на принципово новий якісний рівень підготовки економістів для різних галузей народного господарства. Виконання першого завдання можливе за допомогою проведення спільних із технічними кафедрами фінансово-економічних та інших вищих кооперативних навчальних закладів міждисциплінарних досліджень і розробок, націлених на оптимізацію виробничих процесів у системі економіки України. Крім того, цілком можливо виконувати дослідження способів

розв'язання економічних проблем на замовлення закордонних підприємницьких структур, що вже розпочали або планують почати господарську діяльність в Україні, керівництво яких готове до вітчизняних реалій ведення бізнесу. Іноземні компанії при відкритті філій поза межами країни свого резидентства часто формують склад персоналу з числа місцевого населення, фахова освіта якого, насамперед, є завданням місцевих вищих навчальних закладів.

Реалізація другого завдання перебуває в площині створення на базі кооперативних фінансово-економічних навчальних закладів Західної України осередків елітної підготовки економістів і фінансистів для потреб вітчизняної та світової економіки. Освітні фінансово-економічні інституції Західного регіону – найкраща база для виконання цього завдання за рахунок їх зручного територіального положення відносно країн Європейського союзу, які займають значну частину світових ринків товарів, робіт, послуг, капіталів тощо. Елітна фахова підготовка в умовах сьогодення повинна включати поглиблене вивчення іноземних мов, особливо ділової англійської; практику та стажування в економічних службах суб'єктів господарювання у сфері кооперації в міжнародних промислових корпораціях; індивідуальні підходи до навчання із залученням провідних фахівців вітчизняних і зарубіжних компаній; посилену практично орієнтовану підготовку; участь упродовж усього періоду навчання в дослідних проектах на замовлення промислових й аграрних підприємств; орієнтацію тематики кваліфікаційних, дипломних та магістерських робіт на потреби майбутніх роботодавців. Забезпечити виконання цих умов можна лише на території, що має тісні економічні, культурні, історичні зв'язки з економічно розвинутими державами, зокрема країнами Європи. Нові економічні умови вимагають, щоб українські вищі навчальні заклади швидко адаптувалися до потреб ринку. Однією з них наразі є необхідність удосконалення відповідної мовної підготовки майбутніх фахівців у фінансово-економічній сфері. Отже, удосконалення економічних знань викладачів і студентів повинно відбуватись у напрямі

посилення володіння іноземними мовами, передусім англійською економічною лексикою, а також можливостями англомовної частини мережі Інтернет [268].

Окреслених перспектив кооперативної освіти на Західній Україні в умовах сьогодення неможливо досягти без актуальної вимоги часу в освітній сфері – забезпечення мобільності студентів. Для забезпечення маневреності та надання можливості вільного переміщення студентів, котрі навчаються на економічних спеціальностях як у системі кооперативних навчальних закладів у межах Західного регіону України, так і в усьому вітчизняному професійному освітньому просторі, потрібно передбачити процедуру узгодження професійних освітніх програм від початкової професійної підготовки до післядипломної освіти у фінансово-економічній сфері.

Перспективи економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні в умовах сьогодення можуть гарантувати лише продумана цінова політика та гнучкі програми лояльності, що дають змогу майбутнім студентам отримати суттєві знижки оплати за навчання, адже тотальне зубожіння населення, викликане останніми політичними й економічними подіями в Україні, є нині чи не основною причиною зменшення кількості студентів кооперативних навчальних закладів. Зокрема, можна рекомендувати кооперативним ВНЗ Західної України пропонувати системи знижок в оплаті за навчання з можливістю їх отримання абітурієнтами, які вступають на перший курс, незалежно від обраної форми навчання й наряду підготовки, за умови їх приналежності до однієї із зазначених категорій:

– абітурієнти, члени сімей котрих були або лишаються на поточний момент часу студентами вищого навчального закладу та можуть підтвердити цей факт документально. Розмір знижки пропонується встановити до 15 % від вартості навчання;

– абітурієнти, які пройшли строкову службу в Збройних силах України, можуть претендувати на знижку в розмірі 10 % від вартості навчання;

– абітурієнти, які є випускниками закладів середньої й початкової професійної освіти, що належать до системи споживчої кооперації, можуть претендувати на знижку в розмірі 15 % від вартості навчання;

– абітурієнти, які є випускниками навчальних закладів-партнерів кооперативного навчального закладу, можуть претендувати на знижку в розмірі 10 % від вартості навчання й т. ін. [269].

Уважаємо доцільним розробити механізми залучення до навчання іноземних студентів, зокрема дітей сімей українського походження, котрі мешкають у Чехії, Польщі, Австрії, Угорщині, полишили Західну Україну в пошуках роботи за останні десятиріччя, але мають бажання повернутися, не забуваючи традицій своєї рідної землі. Життєві зміни для них не будуть великою перешкодою, тому що сучасна система вищої економічної освіти ще перебуває в пошуках ціннісних орієнтирів. За умови використання в майбутньому наданих у дослідженні рекомендацій, а саме: посилення партнерських відносин між кооперативними навчальними закладами в межах України й із закордонними інституціями та розширення тематики їхніх наукових досліджень у напрямі розв'язання реальних проблем вітчизняної економіки та економіки країн Європейського Союзу; налагодження співпраці з вітчизняними й зарубіжними промисловими та аграрними компаніями й фінансовими установами; формування віртуального освітнього простору та розробки гнучкої цінової політики – можна гарантувати перспективи надання фінансово-економічної освіти кооперативними навчальними закладами на Західній Україні в умовах сьогодення, а також стабільний економічний розвиток Західного регіону України.

Висновки до розділу 3

Наукову новизну розділу відображено в таких результатах.

1. Визначено методологічні засади дослідження процесів формування та еволюції економічних знань, які сформовано під впливом поглядів українських учених і громадсько-просвітніх діячів. Зокрема до наукового обігу залучено низку праць А. Волошина, Є. Олесницького, О. Терлецького, І. Франка, А. Шептицького й інших, які не були раніше об'єктом наукових досліджень щодо цієї проблематики, а також з'ясовано їхні новаторські аспекти та особливості, що дають підставу виокремити економічні знання в науковий напрям української економічної думки.

2. Обґрунтовано роль інституціонального середовища, зокрема духовних інституцій, у формуванні економічної просвіти населення західноукраїнських земель, що дало змогу визначити якісні ознаки та основні тенденції в поширенні економічних знань.

3. Дослідження економічних знань на західноукраїнських землях розкрито через професійну діяльність господарських шкіл та здійснено їх типологію з виділенням сільськогосподарських, промислових, торговельних, художньо-промислових і комбінованих. Охарактеризовано особливості діяльності торговельних шкіл з основним функціональним призначенням та прикладними аспектами за підтримки провідних громадських товариств, орієнтованих на пропагування економічних знань.

4. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку економічних знань через діяльність господарських шкіл дав можливість виокремити особливості формування професійної торговельної освіти на західноукраїнських землях, а також провести паралелі із сучасністю. Відповідно, дослідження досвіду минулого вказали на необхідність детального інституційного аналізу економічних знань на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Крім того, такий досвід потрібно відновлювати й адаптовувати до сучасних умов, оптимізуючи

систему професійної освіти в Україні, яка втратила свою конкурентоспроможність і престижність.

5. Сформовані відповідні рекомендації для розвитку економічних знань, зокрема, потребують розв'язання проблеми налагодження партнерських відносин між кооперативними навчальними закладами в межах України та закордонними інституціями (розширення тематики наукових досліджень, обмін студентами); налагодження співпраці з вітчизняними й зарубіжними промисловими та аграрними компаніями й фінансовими установами; формування віртуального освітнього простору тощо.

Основні положення третього розділу дисертаційного дослідження опубліковано у працях: [232; 245; 252; 259; 260; 269].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове розв'язання наукової задачі щодо визначення ролі економічних знань у системі господарського розвитку західноукраїнських земель другої половини XIX – першої половини XX століття. Узагальнення та систематизація результатів дослідження дали підстави сформулювати такі висновки:

1. Задля цілісного розуміння сутності економічних знань застосовано комплексний підхід, що ґрунтується на узагальненні суспільної практики та системи провідних ідей щодо пізнання закономірностей розвитку господарства. Обґрунтовано, що в основу формування економічних знань покладено три рівні: емпіричний, нормативний, фундаментальний. Висвітлення внеску українських учених і громадсько-просвітніх діячів у концепцію розвитку економічних знань дало можливість визначити роль та місце економічної освіти населення в системі господарського розвитку західноукраїнських земель досліджуваного періоду.

2. Проаналізовано ефективність використання факторів соціально-економічного зростання на західноукраїнських землях (землі, праці, капіталу) та на основі цього показано дискримінаційну політику з боку імперської влади, що в результаті спричинило спротив наявному політико-економічному режиму й забезпечило консолідацію зусиль української інтелігенції. Доведено, що вплив економічних знань на соціально-економічне зростання проявлявся в збільшенні кількості кооперативних організацій і їх членства, створенні проукраїнських банківських установ, розвитку транспортної інфраструктури, особливо залізничної.

3. За результатами історико-логічного аналізу господарського розвитку західноукраїнських земель на прикладі Північної Буковини, Східної Галичини, Закарпаття в період другої половини XIX – першої половини XX століття виокремлено часові межі формування та розвитку економічних знань: I етап –

1848–1861 pp.; II – 1862–1893 pp.; III – 1894–1918 pp.; IV – 1919–1939 pp. Характерні ознаки цих етапів – господарсько-освітня діяльність шкіл, розвиток кооперативного руху, подвижницька діяльність товариств, видавнича справа, заснування університетів, функціонування господарсько-освітніх інституцій тощо. Запропонована періодизація може стати основою для поглибленого дослідження економічних знань як одного з чинників господарського розвитку, пов'язаного з інституційними змінами в державній системі України.

4. Виявлено причинно-наслідковий характер історичних подій у період другої половини XIX – першої половини XX століття, їх вплив на формування й розвиток економічних знань західноукраїнських земель. Розкриття взаємозв'язку економічної науки та культури господарювання дало змогу встановити взаємозалежність економічних знань із господарським розвитком досліджуваної території. Обґрунтовано, що характерними рисами розвитку економічних знань досліджуваного періоду виступали національні засади, прагнення до самоорганізації та самоідентифікації, становлення української інтелігенції, поширення національної ідеології.

5. Розкриття економіко-просвітницької діяльності товариств «Просвіта», «Сільський господар», «Народна торгівля», «Ревізійного союзу українських кооперативів» й інших суспільно-просвітницьких інституцій уможливило визначення напрямів розвитку економічних знань, економічної культури, що заклали підвалини нинішнього соціокультурного та господарського розвитку України. Вивчення їхньої діяльності сприяє поглибленню історичної пам'яті, національних традицій і підсилює соціоєднравчу ідентичність українців, зорієнтовану на формування економічної освіти українського суспільства.

6. На основні аналізу господарсько-просвітницьких видань виокремлено провідні тематичні напрями, зокрема домінування просвітницько-культурної мети (формування української ідентичності, пропагування навиків «самооборони»); популяризацію ідеї кооперативного руху (видання про розвиток промислів,

сільського господарства й садівництва з частими перекладами іноземних праць); видання про створення економічних установ (крамниць, кредитних спілок тощо); висвітлення фінансово-економічної політики, спрямованої на боротьбу з лихварством. Доведено, що основна цінність видавничої діяльності досліджуваного періоду полягала як у кількісному, так і в якісному покращенні рівня освіченості, зокрема економічних знань, українського населення. Обґрунтовано, що активізація видавничої діяльності була як детермінантою поширення кооперативного руху, так і реакцією на зростаючий попит малограмотного населення на економічні знання. Результати дослідження засвідчили формування інтелектуальної еліти на західноукраїнських землях, а також середнього класу кооператорів, орієнтованих на навчання й розвиток.

7. Діяльність духовних інституцій на західноукраїнських землях кінця ХІХ – першої половини ХХ століття відзначено як феномен господарського розвитку цих земель, формування системи економічних знань і культури господарювання населення. Інтерпретація економічних поглядів окремих священнослужителів, зокрема митрополита А. Шептицького, дала змогу довести значимість їхнього внеску у формування української інтелігенції, бізнесової еліти з чітко вираженими духовними цінностями та впровадженням християнських чеснот в економічну діяльність. Доведено, що побудова економічного фундаменту державотворчої нації вимагає поєднання її духовного (в уособленні інституту церкви) й господарського (в уособленні ідеї кооперативізму) потенціалів.

8. Характеристика діяльності спеціалізованих господарських шкіл на західноукраїнських землях кінця ХІХ – першої половини ХХ століття уможливила доведення їхньої ролі в поширенні економічних знань та формуванні економіки ринкового типу. За результатами аналізу становлення й розвитку мережі господарських шкіл і кооперативних знань охарактеризовано вплив еволюції економічних знань на формування національних цінностей,

самоорганізації, поширення професійного шкільництва, що дає змогу розглядати їх як передумови для вдосконалення системи вищої економічної освіти в Україні.

9. Дослідження історії кооперації викликає інтерес вітчизняних учених, зокрема вони більше уваги приділяють економічній сфері, тоді як освітній напрям діяльності розкрито недостатньо. Вивчення історичного досвіду відродження та трансформації кооперативних цінностей і принципів є значущим для підвищення професійної якості підготовки фахівців у різних сферах національного господарства, формування економічного мислення молоді, її духовного й морального виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голубка М. М. Сутність та поняття економічних знань. *Стратегічні перспективи розвитку економічних суб'єктів в нестабільному економічному середовищі*: зб. матеріалів конф. Кременчук: Кременчуцький нац. ун-т ім. Михайла Остроградського, 2017. С. 119–121.

2. Злупко С. Вивчення національної економічної культури – основа формування української економічної еліти. *Україна: людина, суспільство, природа*: тези доп. Четвертої щоріч. конф., Київ, 22–23 січ. 1998 р. Київ, 1998. С. 140–141.

3. Товканець Г. В. Педагогічний аналіз завдань вищої економічної освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / голов. ред. І. В. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 31. С. 182–185.

4. Голубка М. М. Теоретико-методологічні засади фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): історико-економічний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Херсон, 2016. Ч. 1. Вип. 17. С. 9–11.

5. Ботушанський В. Віденські архіви про буковинські справи. *Питання історії України*: зб. наук. ст. Чернівці: Технодрук, 2011. Т. 14. С. 251–252.

6. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк: [б. в.], 1964.

7. Вісина Т. М., Вісин В. В. Еволюція кооперативних ідей у Волинському воєводстві в 20–30-х роках ХХ століття. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки*. 2013. Вип. 11. С. 86–95.

8. Гіптерс З. В. Розвиток економічної освіти дітей та дорослих на західноукраїнських землях (ХІХ – перша половина ХХ століття): автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2016. 46 с.

9. Долішній М. І., Злупко С. М. Іван Франко і світова економічна думка. *Іван Франко і світова культура: матеріали міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО* [Львів, 11–15 верес. 1986 р.]. Кн. 1. Київ: Наук. думка, 1990. С. 303–306.
10. Доктор географії Володимир Огоновський / за ред. О. Шаблія. Львів, 2014. С. 49.
11. Дрогомирецька Л. Економічно-просвітницька діяльність українських кооперативних організацій в Західній Україні (1920–1939 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітницький часопис*. 2010. № 17. С. 159–173.
12. Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН України [архів І. Я. Франка]: відділ рукописів. Ф. 3. Спр. 215. Арк. 51–60.
13. Історія споживчої кооперації / [Аліман М. В., Бабенко С. Г. та ін.]. Львів: [б. в.], 1997. 380 с.
14. Бабенко С. Г., Гелей С. Д., Гончарук Я. А. Історія кооперативного руху: [підручник]. – Львів : Ін-т українознав. НАНУ, 1995. – 411 с.
15. Гелей С. Особливості розвитку української споживчої кооперації в Галичині у 20-х роках ХХ століття. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. праць. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. Вип. 21. С. 176–188.
16. Гелей С., Пастушенко Р. [та ін.]. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині. *Споживча кооперація України: історичні та соціально-економічні аспекти* / Київ: Ред. газ. «Вісті...», 1996. 192 с. С. 87–98.
17. Гелей С. [та ін.]. Просвіта і кооперативний рух у Галичині. *Споживча кооперація України: історичні та соціально-економічні аспекти* / Київ: Ред. газ. «Вісті...», 1996. 192 с. С. 99–105.
18. Качала С. Школи народні і їх вплив на бит матеріяльний краю. Діло. 1884. № 63. С. 46–50.
19. Качала С. Що нас губить, а що нам помочи може. Письмо для руських селян. Львів, 1869. 56 с.
20. Kaczala S. Polityka Polaków względem Rusi. Lwów: nakładem autora, 1879. 369 s.

21. Танячкевич Д. Магазин церковний при «Народній торгівлі». Львів, 1884. 58 с.
22. Танячкевич Д. Найближчі організаційні задачі. Львів, 1900. 21 с.
23. Танячкевич Д. Наші просвітні починки. Львів, 1877. 61 с.
24. Танячкевич Д. Справи церковно-економічні. *Діло*. 1884. № 68. С. 12–16.
25. Обачний О. [Д. Танячкевич]. Найлекші задачі з народної економії. Коломия, 1878. 22 с.
26. Олесницький Є. Новий податок з цукру і його економічно-політичне значення. *Діло*. 1888. № 24. С. 1; № 25. С. 1–2; № 26. С. 1.
27. Олесницький Є. Письма із села в економічних справах. *Діло*. 1890. № 52. С. 1–2; № 57. С. 2; № 73. С. 1–2.
28. Олесницький Є. Про соціальне забезпеченє. Львів, 1909. 36 с.
29. Олесницький Є. Сторінки з мого життя: [передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами]. Стрий: Щедрик, 2007. 381 с.
30. Олесницький Є. Школа історична політекономії і її ювілей в літературі. *Часопись правнича*. 1899. № 1. С. 67–70.
31. Олесницький Є. Яка має бути наша рільнича організація. Львів, 1910. 13 с.
32. Організація збуту худоби: реферат, виголошений о. Северином Борачком – головою Жидачівської філії «Сільського Господаря» і «Спілки збуту худоби» у Яйківцях на загальних зборах Краєвого Товариства господарського «Сільський Господар» дня 1 і 2 лютого 1911 року у Львові. Львів: З друк. Івана Айхельберга, 1911. 11 с.
33. Руські товариства для забезпечення худоби в Галичині (звіт з акції товариства «Сільський Господар» у справі забезпечення худоби і з розвою та стану самобутніх товариств для забезпечення худоби в 1911 р.) / опрацював А. Жук. – Львів: [б. в.], 1912. 24 с.
34. Потапюк Л. М., Потапюк І. П. Становлення економічної освіти на прикладі діяльності західноукраїнських громад (кінець XIX – початок XX століття). *Економічний форум*. 2015. № 2. С. 5–12.

35. Реєстр розсекречених архівних фондів України: міжархів. довідник. Т. 1. Розсекречені архівні фонди центральних державних архівів України. Кн. 1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України/Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства; упоряд. С. Зворський. Київ, 2009. 244 с.

36. Рудянин І. П. Участь греко-католицьких священників у кооперативному русі на території Східної Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст. *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. М-во освіти і науки України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [редкол.: В. К. Баран та ін.]. Луцьк, 2010. Вип. 4. С. 57–63.

37. Субтельна Г. В., Камінецький Я. Г., Криницька Л. Я. Підвищення рівня фахової підготовки у професійному шкільництві Галичини: історико-педагогічний аспект: навч. посіб. ред. Я. Г. Камінецький. – Львів: Норма, 2014. – 136 с.

38. Шайнер Г. І. Розбудова кооперативного шкільництва в Західній Україні крізь призму педагогічної діяльності К. Коберського. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи фаховий збірник*: Умань, 2015. С. 320–326.

39. Шайнер Г. І. Розвиток комерційної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – перша третина XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01; ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2012. 20 с.

40. Шафранська І. Б. Економічна думка Західної України останньої третини XIX – першої третини XX століття: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.01. Тернопіль, 2015. 226 с.

41. Шафранська І. Видатні постаті економічної думки в Західній Україні кін. XIX – поч. XX ст. *Матеріали XII наукової конференції Тернопільського державного*

технічного університету ім. Івана Пулюя [Тернопіль, 14–15 трав. 2008 р.]. Тернопіль: ТДТУ, 2008. С. 307.

42. Шафранська І. Б. Внесок Остапа Терлецького (1850–1902) у розвиток економічної думки західноукраїнських земель кінця ХІХ – початку століття. *Проблеми трансформаційних економік в умовах глобалізації: матеріали ІV міжнар. наук.-практ. конф.* [м. Тернопіль, 23 берез. 2012 р.]. Тернопіль: ТКІ, 2012. С.101–103.

43. Шафранська І. Б. Економічні погляди священнослужителів отця Т. Войнаровського та митрополита А. Шептицького. *Наука і життя: українські тенденції, інтеграція у світову наукову думку: матеріали V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.* [20–22 трав. 2009 р.] (Економіка). Київ: ТОВ «ТК Меганом», 2009. С. 79–81.

44. Шафранська І. Б. Життєвий шлях та внесок в економічну думку Західної України В. М. Навроцького. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 2009. № 1. С. 214–216.

45. Шафранська І. Б. Постать уродженця Тернопільщини В. Г. Барвінського в економічній думці Західної України 70–80-х років ХІХ ст. *Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть: зб. тез і текстів виступів VII Міжнар. наук.-теорет. конф. студентів, аспірантів і молодих учених* [8 квіт. 2009 р.]. Тернопіль, 2009. С. 292–294.

46. Шафранська І. Б. Розвиток освіти та науки на західноукраїнських землях в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. *Проблеми трансформаційних економік в умовах глобалізації: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф.* [м. Тернопіль, 17 квіт. 2014р.]. Тернопіль: Вектор, 2014. С. 20–22.

47. Шафранська І. Б. Розвиток теорії кооперації в Західній Україні в останній третині ХІХ – першій третині ХХ століття. *Інвестиції: практика та досвід.* 2014. №22. С. 102–105.

48. Шафранська І. Б. Умови та особливості розвитку економічної думки Західної України кін. XIX – поч. XX ст. *Стратегии развития Украины в глобальной среде*: матеріали II Междунар. науч.-практ. конф. [Симферополь–Ялта, 7–9 ноября 2008 г.]. Симферополь: ЦРОНИ, 2008. Т. 3. С. 35–37.

49. Леоненко П. М. Інституціональна основа становлення економічної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX століття). *Модернізація національної економіки країни: шляхи виходу із кризи*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції економічного спрямування. Тернопіль, 2017. 122–124 с.

50. Леоненко П. М. Українські школи в економічній науці (XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.). *Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку*: зб. матеріалів Всеукр. круглого столу; 10 лист. 2016 р. Київ: КНЕУ, 2016. С. 21–26.

51. Леоненко П. М. Наукова творчість Й. А. Шумпетера як інноваційна діяльність і сучасність. *Фінанси України*. 2013. № 12. С. 7–20.

52. Леоненко П. М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX–XX ст.). Київ: Центр навч. літератури, 2004. 433 с.

53. Юхименко П. І. Приватна освіта: погляд у майбутнє. Вища школа. 2013. № 4. С. 15–25.

54. Юхименко П. І. Формування наукової доктрини української фінансової школи кінця XIX – початку XX ст. *Банківська справа*. 2013. № 9. С. 3–16.

55. Вербова О. С. Інституціональне поле національного господарського руху в Західній Україні (1848–1944 рр.): дис. д-ра екон. наук: 08.00.01. Київ, 2015. 416 с.

56. Вербова О. С. Економічний персоналізм як домінуюча риса національного господарського менеджменту в Західній Україні другої половини XIX – першої половини XX ст. *Економічний часопис – XXI (Economic Annals – XXI)*: міжнар. журнал. 2015. № 1–2 (1). С. 7– 10.

57. Вербова О. С. «Сільський господар» як феномен національного господарського руху в Західній Україні на зламі XIX–XX століть. Схід: аналіт.-інфор. журн. 2008. № 5 (89). С. 55–57.

58. Злупко С. Економічне становище Західної України напередодні возз'єднання з УРСР. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.): зб. ст. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1964. С. 7–17.

59. Злупко С. Роль І. Франка у розвитку економічної науки на Україні. Франко – вчений: тези доп. IX щорічної наук. сес., присв. вивченню творчості І. Я. Франка, 12–14 листоп. 1964 р. Львів, 1964. С. 31–33.

60. Злупко С. Економічні знання кожному спеціалістові. *Рад. освіта*. 1966. 7 груд.

61. Злупко С. Основні риси економіки Галичини на рубежі XIX–XX ст. *Економічні передумови Великої Жовтневої соц. революції (на матеріалах України)*: [зб. ст./редкол.: д-р екон. наук, проф. Д.Ф. Вірник (відп. ред.) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1967. С. 133–144.

62. Злупко С. Соціально-економічні проблеми визвольного руху на західноукраїнських землях (1848 р.). *Укр. іст. журн.* 1986. № 3. С. 24–30.

63. Злупко С., Голубка М. Кооперація в системі формування національної економіки України. *Становлення національної економіки України*: зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. під ред. проф. Ватаманюка З. Г.; редкол.: проф. М. І. Долішній, Р. Л. Домбровський, С. М. Злупко та ін. Львів, 1995. С. 12–14.

64. Стрішенець О. М. Питання економічної теорії в працях І. Я. Франка. *Науковий вісник. Серія: економічні науки*. Східноєвроп. ун-т. Луцьк: Східноєвроп. ун-т, 2013. № 4 (231). С. 10.

65. Стрішенець О. М. До питання про періодизацію економічної історії України. *Науковий вісник. Серія: Економічні науки Східноєвроп. ун-т*. Луцьк: Східноєвроп. ун-т, 2014. № 3 (280). С. 30 – 37 (у співавторстві).

66. Голубка С. Інституціалізація фінансового господарства України (історична ретроспектива). К. : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2013. 453 с.
67. Зуляк І. С. Діяльність господарської школи «Просвіти» у Милованні в міжвоєнний період – важливий чинник поступу української кооперації. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки*. 2013. Вип. 11. С. 77–85.
68. Корнійчук Л. Я. Суспільно-економічна думка на Україні в 70-х роках ХІХ ст. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1971. 253 с.
69. Лортікян Е. Розвиток економічної та комерційної освіти в Україні на початку ХХ ст. *Вісник ТДТУ*. 1996. №1. С. 35–45.
70. Небрат В. В. Історико-фінансові дослідження в українській економічній думці ХІХ – початку ХХ ст. *Економіка України*. Київ, 2013. № 3. С. 77 – 85.
71. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: монографія. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. 347 с.
72. Пантелеймоненко А. Становлення і розвиток кооперативних організацій аграрного сектору України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.01/Держав. вищ. навч. закл. «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ, 2009. 36 с.
73. Супрун Н. А., Чистякова С. В. Причини та наслідки корпоратизації підприємницького середовища в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) *Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. праць*. Вип. 48. Київ: ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2015 . С. 47–68.
74. Федосов В., Юхименко П. І., Львовчкін С. В. [та ін.]. Фінансова думка України: монографія: у 3 т. за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Федосова. Київ: Кондор; Тернопіль: Екон. думка, 2010. Т. 1. 687 с.
75. Фещенко В. Ідеї німецької історичної школи в обґрунтуванні ринкової трансформації господарства українською економічною думкою (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2013. Вип. 46. 9–21с.

76. Шевчук В. О. Знання як чинник виробництва: дискусійні питання теорії. *Водний транспорт*. 2016. Вип. 1. С. 130–138.

77. Башнянин Г. І. [та ін.]. Кооперативні системи: проблеми трансформації за умов ринкової транзиції. Львів: Вид-во ЛКА, 2009. 414 с.

78. Гринчуцький В.І., Никитюк Т. Л., Баула О. В. Інвестиційна діяльність на Волині між двома світовими війнами: історико-економічний огляд (1919–1939 рр.): монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 224 с.

79. Трансформаційні процеси економічної системи в умовах сучасних викликів: монографія/за заг. ред. В. І. Гринчуцького. Тернопіль: Крок, 2014. 544 с.

80. Заглинська Л., Лукомська О. Сучасні тенденції розвитку економічної освіти в контексті інвестиційних процесів в Україні. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 3. С. 33–36.

81. Карлін М. Основи економічних знань: навч. посіб. для загальноосвіт. шк., гімназій та ліцеїв/Волин. обл. упр. освіти, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Надстир'я, 1994. 96 с.

82. Голубка М. М. Діяльність осередків кооперативного руху Галичини і становлення економічної освіти другої половини ХІХ – початку ХХ століття на поширення економічних знань. *Економіка. Фінанси. Право*. Київ: Міжнародний бізнес-центр, 2016. Вип. 7/1. С. 8–10.

83. Коберський К. Вільне спілчанство (кооперація) – шлях до піднесення народу. Львів: Самоосвіта, 1935. 40 с.

84. Коберський К. За вишкіл кооперативного робітника. *Кооперативна республіка*. Львів, 1929. Чис. 7–8. С. 292–301, 300–301.

85. Коберський К. Кооперативний буквар (перша книжка кооперативного навчання). Львів: Накладом Ревізійного союзу українських кооператив, 1928. 164 с.

86. Коберський К. Планове господарство: велика проблема нашої доби. Львів: [б. в.], 1937. 98 с.

87. Коберський К. Прогалини в роботі. *Кооперативна республ.* Львів, 1931. Чис. 7–8. С. 292–300.
88. Коберський К. Україна в світовому господарстві. Львів: [б. в.], 1935. 123 с.
89. Навроцький Володимир. Географічно-етнографічні та статистично-економічні праці/[наук. ред. і вст. ст. д-ра екон. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України Степана Злупка]. Львів, 2004. 580 с.
90. Навроцький В. Економічна реставрація. *Діло.* 1880. № 51. С. 93–94.
91. Навроцький В. Нагінка за соціалістами і польська преса. *Правда.* 1877. № 1. С. 510–514.
92. Навроцький В. Подвійна крейда. *Діло.* 1881. № 12. С. 69–74.
93. Навроцький В. П'янство і пропінація в Галичині: в кн.: Українська економічна думка: хрестоматія/[упор., наук. ред. пер., авт. вступ. розд. і біограф. довід. С. М. Злупко]. Київ: Знання, 1998. С. 179–185.
94. Навроцький В. Polnische Wirtschaft. *Правда.* 1877. № 2. С. 462.
95. Терлецький О. Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці. *Правда.* 1874. № 17. С. 708–763.
96. Терлецький О. Лихва на Буковині. *Молот:* зб. наук. праць. 1878. Вип. 1. С. 133–144.
97. Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-х рр. Львів, 1902. 61 с.
98. Терлецький О. Робітнича плата і рух робітницький в Австрії в послідні часи. *Світ.* 1881. № 3. С. 57–59.
99. Інформація та знання як новітні фактори суспільного виробництва. URL: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraineworld/269-ref22041103> (дата звернення 11.05.2017).
100. Drucker P. F. *Managing for result.* New York: Harper Business A Division of Harper Collins Publishers, 1986. 240 p.

101. Гандзій Т. Я. Знання як економічна категорія та їх джерела. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2010. Т. 2. № 1, С. 248–250.

102. *Wiadomosci statystyczne*. Lwow, 1884. Т. VIII. Z. I. С. 141; 1875. Т. I. Z. I. С. 47; 1899. Т. XVII. Z. II. С. 3; 1914. Т. XXV. Z. I. 24 с; *Podrecznik statystyki Galicji*. Lwow, 1903. Т. VII. Cz. II. С. 209; 1913. Т. IX. Cz. II. 287 с; *Rocznik statystyczny Galicji*. Lwow, 1889. Т. II. С. 183; 224; 1898. С. 91.

103. Совінська Н. Соціально-економічні та політичні причини української еміграції із Східної Галичини після Першої світової війни. URL: <http://intkonf.org/doktor-filosofiyi-sovinska-n-sotsialno-ekonomichni-ta-politichni-prichini-ukrayinskoyi-emigratsiyi-iz-shidnoyi-galichini-pislya-pershoyi-svitovoyi-viyni/> (дата звернення 11.05.2017).

104. Мазурок О. С. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть (1848–1918 рр.). Етносоціальний та економічний аспекти: у 2 т. Т. 1. Ужгород: Карпатська Вежа, 2012. 687 с.

105. Шишка О. Двісті років технічної освіти у Львові, або від Реальної школи – до Національного університету. URL: <http://lp.edu.ua/news/2016/dvisti-rokiv-tehnichnoyi-osvity-u-lvovi-abo-vid-realnoyi-shkoly-do-nacionalnogo> (дата звернення 11.05.2017).

106. Паславська О. Я. Особливості правового статусу західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії. *Юридична наука та практика: виклики сучасності* (м. Київ, 17 вересня 2015 р.): матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1050%3A091015-18&catid=127%3A1-0915&Itemid=157&lang=ru (дата звернення 11.05.2017).

107. Майор Р. І. Український національний рух на Закарпатті: генеза, розвиток і характерні риси (1848–1919 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01/Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2015. 20 с.

108. С. К. Uniwersytet imienia Cesarza Franciskai we Lwowe. Sklad universitetu s program wykladov. Lwow, 1891. 10 s.

109. Галик В. Соціальна стратифікація населення «Галицької Каліфорнії» у творчій спадщині Івана Франка. *Проблеми гуманітарних наук*. 2014. Вип. 34. С. 42–52.

110. Гіптерс З. В. Педагогічні видання, підручники та посібники для економічної освіти дітей і дорослих (Західноукраїнські землі XIX – початку XX ст.). *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2012. № 2. С. 173–184.

111. Барна М. М. Педагогічна освіта в Галичині у 1772–1939 рр. та підготовка вчителів у сучасних умовах. *Освіта і виховання в Польщі та Україні (XIX–XX ст.)*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20–22 трав. 1998 р., м. Ніжин: у 2-х ч. Ніжин: НДПУ, 1998. Ч. 1. С. 132–137.

112. Єфремова Н. В. Історико-правові аспекти приєднання західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 48. С. 189–196.

113. Петрів Р. В. Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі Конституції (кінець XVIII–XIX ст.). пер. з нім. та пол. Р. В. Петріва. Івано-Франківськ: НВ, 2005. 84 с.

114. Добржанський О. В. Українські депутати від Буковини у вищих представницьких органах влади Австрії (Австро-Угорщини) в 1848–1918 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. Вип. 21. С. 300–307.

115. Монолатій І. С. Австрійська Буковина: особливості національних, професійних та мовних поділів. *Незалежний культурологічний часопис*. 2009. № 56. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/monolatij1.htm> (дата звернення 11.05.2017).

116. Демянчук О. С. Система чинників розвитку гімназійної освіти на Буковині (XIX – перша половина XX ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2014. Вип. 6. С. 243–248.

117. Малюта О. В. Український ринок в економічних системах Російської та Австро-Угорської імперій другої половини XIX – початку XX ст. (на прикладі цукрової та нафтової промисловості). *Сторінки історії*. 2013. Вип. 35. С. 80–92.

118. Prokopowitsch E. Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs Universität in Czernowitz. Clausthal-Zellerfeld, 1955; Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Мюнхен, 1975.

119. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича в незалежній Україні: до 140-річчя від дня заснування: бібліогр. покажч./М-во освіти і науки України, Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Наук. б-ка; [уклад. : Н. М. Загородна, Н. І. Горюнова, Н. І. Ткач, В. І. Ряба; наук. ред, авт. вступ. ст. Т. В. Марусик]. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2015. 512 с.

120. Фрідріх Кляйнвехтер: бібліогр. покажч. / уклад. : Н. М. Загородна, М. П. Дячук; наук. ред. П. О. Нікіфоров, Б. Д. Сторощук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 120 с. (Серія «Вчені Чернівецького університету»).

121. Жизнь и творчество Йозефа Алоиза Шумпетера. URL: http://iee.org.ua/ru/great_scientist/2/ (дата звернення 11.05.2017).

122. Життєпис академіка С. Смаль-Стоцького. *ЗІФВ УАН*. Кн. 1. Київ, 1919.

123. Буковина. Визначні постаті: 1875–1919: біографічний довід./автор-упор. О. М. Павлюк. Чернівці: Золоті литаври, 2000. 252 с.

124. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм та демократія: пер. с англ. / предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. Москва: Экономика, 1995. 540 с

125. Чухно А. А. Економічна теорія: у 2 т. Т. 1. / М-во фінансів України, Акад. фін. управління. Київ: ДННУ АФУ, 2010. 509 с.

126. Mohd. Khan. Schumpeter's Teory of Capital Development. Agilar, 1957. 634 s.

127. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 514 с.

128. Квасов А. С. История экономической мысли Польши в межвоенный период (1918–1939 гг.): дис. на соискание ученой степени д-ра экон. наук: 08.00.02. Москва, 1999. 295 с.

129. Кишакевич Л. Ю. Кооперативний рух на західноукраїнських землях в кінці XIX – на початку XX століття. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 1. С. 65–71.

130. Едер П. Т. Система австрійських судових органів в Галичині та їхня діяльність щодо захисту прав та свобод людини за австрійськими Конституціями (1849 і 1918 р.). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2–6. Т. 1. С. 24–27.

131. Солдатенко В. Ф., Бевз Т. А., Горбатенко В. П. [та ін.]. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій ред. В. Ф. Солдатенко. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 536 с.

132. Балабушевич Т. А., Баран В.Д., Бунятян К. П. [та ін.]. Економічна історія України: історико-економічне дослідження: в 2 т. ред. В. А. Смолій. Т. 1. Київ: Ніка-Центр, 2011. 696 с.

133. Голубка М. М. Інституціоналізація національної економічної освіти на Західній Україні в XXI столітті: фінансово-економічний та кооперативний напрями. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Херсон, 2016. Вип. 18. Ч. 1. С. 9–12.

134. Піддубний І. Румуни Буковини в житті краю: 1848–1918 рр. *Історична панорама*. 2010. Вип. 10. С. 9–40.

135. Резиденція Буковинських митрополитів. Мандрівка Україною. 2016. URL: <http://www.travelua.com.ua/chernivecka/chernivci/rezidenciya-bukovinskih-mitropolitiv.html> (дата звернення 11.05.2017).

136. Петрів Р. В. Східна Галичина у складі Австрійської імперії (історико-правовий аспект). Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. 255 с.

137. Франко І. Борислав. Картини з життя підгірського народу. *Зібрання творів*: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1978. Т. 14. С. 275–369.

138. Шевченко Ф. П., Ботушанський В. М., Компанієць І. І. [та ін.]. Нариси з історії Північної Буковини: монографія. Київ: Наук. думка, 1980. 340 с.

139. Товстопят Л. М., Кузнецова Л. В. Вплив суспільного устрою на формування норм права на українських землях у складі Австро-Угорщини в VII–XVIII століттях. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 47–49.

140. Тлуццак Ю. М. Податковий апарат монархії Габсбургів. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 4. С. 33–37.

141. Панюс М. В. Розвиток мережі залізниць Галичини Австро-Угорського періоду (1861–1918). Електрон. наук. фах. видан. *Історія науки і біографістика*: 2012. № 4. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2012-4/12_panus.pdf (дата звернення 11.05.2017).

142. Голубка М. М., Голубка С. М., Голубка В. М. Відродження кооперації в суверенній Україні та її морально-етичні основи. *Соціально-економічні проблеми видавничо-поліграфічного комплексу (ВПК) та його інфраструктур*: зб. матеріалів конф. Львів: Укр. акад. друк., 1996. С. 251–254.

143. Левицький К. Про сільські каси позичкові і щадниці. Львів, 1894. 72 с.

144. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІА України у Львові). Ф. 428. Спр. 72. Арк. 1–10; Ф. 320. Оп. 1. Спр. 4. 152 арк.; Ф. 562. Оп. 1. Спр. 18. 22 арк.; Ф. 562. Оп. 1. Спр. 20. 183 арк.; Ф. 409. Оп. 1. Спр. 98. 4 арк.; Ф. 373. Оп. 1. Спр. 8. 26 арк.; Ф. 421. Оп. 1. Спр. 25. 15 арк. 24., Ф. 421. Оп. 1. Спр. 26. 12 арк.; Ф. 302. Оп. 1. Спр. 633. 17 арк.; Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1. 12 арк.; Ф. 348. Оп. 1. Спр. 90. 72 арк.; Ф. 309. Оп. 1. Спр. 388. 24 арк.; Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1667. 217 арк.

145. Чорновол І. П. «Дністер». *Енциклопедія історії України*: у 10 т./редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г–Д. С. 416.

146. Левицький В. Як живеться українському народови в Австрії. Відень, 1915. 31 с.

147. Творидло М. П'ятдесятилітня діяльність «Просвіти» на полі економічним. Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 98 с.

148. Вербовий М. Б. Крайовий союз кредитовий як феномен національного господарського руху в Галичині на межі ХІХ–ХХ ст. *Збірник науково-технічних праць Українського державного лісотехнічного університету. Науковий вісник* Вип. № 14.1. 2004. С. 127–130.

149. Качор А. Мужі ідеї і праці. Андрій Палій і Андрій Мудрик творці «Маслосоюзу» і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні. Вінніпег; Торонто; Клівленд; Вид. «Братства Маслосоюзників» у Канаді та ЗСА, 1974. 344 с.

150. Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст. Львів, 1964. 239 с.

151. Хронов'ят М. Співпраця Крайового молочарського союзу «Маслосоюзу» з Господарським товариством «Сільський господар». Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944. Нью-Йорк, 1970. 600 с.

152. Роль економічних товариств і організацій у процесі формування української політичної еліти Східної Галичини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.: зб. наук. праць. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11281.html> (дата звернення 11.05.2017).

153. Слабченко М. Матеріали до економічно-соціальної історії України ХІХ століття. Харків: [б. в.], 1925. 318 с.

154. Гавліч І. Б. Роль страхових товариств «Дністра» і «Карпатії» у кредитному забезпеченні кооперативного руху Східної Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія «Історія»*. Тернопіль, 2011. С. 13–14.

155. Василик І. Участь галицьких правників у створенні українських економічних і фінансових установ в кінці XIX – на початку XX століття. URL: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-495/> (дата звернення 11.05.2017).

156. Шевчик І. Р. Західноукраїнські банки та кредитні кооперативи у 1848–1939 роках. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.9. С. 328–341.

157. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880). Відень: [б. в.], 1916. 65 с.

158. Едмунд Еган та його роль в історії Закарпаття. URL: <http://istoria.ko.net.ua/?p=833> (дата звернення 11.05.2017).

159. Основні корені та розвиток кооперативного руху на Закарпатті. URL: http://zakarpatspozshivspilka.com.ua/?page_id=135 (дата звернення 11.05.2017).

160. Шандор В. Едвард Еган і його «Верховинська акція». *Український історик*. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1977. № 1–2. С. 114–116. URL: <http://www.biblioteka.uz.ua/zak/show.php?showFull=99#sthash.Ivea3jzF.dpuf> (дата звернення 11.05.2017).

161. Ede Egán «Hospodářský stav Rusínských Venkovanů v Uhráh». 1922. 7 s.

162. Еган, Едмун. Економічне становище руських селян в Угорщині. Меморандум. URL: <http://www.eganfond.com.ua/memorandum.php> (дата звернення 11.05.2017).

163. Віднянський С. В. «Верховинська господарська акція». *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України*. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 1: А–В. 688 с.

164. Павленко Г. Еган Едвард. *Діячі історії, науки і культури Закарпаття: малий енцикл. слов.* Ужгород, 1999. С. 71. URL: <http://www.biblioteka.uz.ua/zak/show.php?showFull=99#sthash.Ivea3jzF.dpuf> (дата звернення 11.05.2017).

165. Звідомлення Голови Управи «Рідної Школи» за час від 1 вересня 1932 до 31 серпня 1933 року. *Рідна школа*. 1933. 15 грудня. С. 365.

166. Звідомлення з діяльності «Ревізійного Союзу Українських Кооперативів» за час від 1. I. 1927. 30. VI. 1928. *Західно-українська кооперація в 1927 році. Звідомлення РСУК – загальний огляд і статистика союзних кооперативів*. Львів, 1929; Звідомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооперативів за час від 1. VII. 1932 до 1. VII. 1933. *Господарсько-кооперативний часопис*. Львів, 1933. Листопад. Ч. 48–49. С. 2–17; Звідомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооперативів за час від 1. I. до 31. XII. 1936. Львів, 1937. 40 с.

167. Филипович І. Повоєнне налагодження праці РСУК. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1934. Ч. 1–2. 7 січ. С. 58.

168. Праця семінара економіки й кооперації на вищому кооперативному курсі РСУК. *Кооперативна Республіка*. Львів, 1930. Чис. 4.

169. Жук А. Економічна діяльність «Общества» ім. М. Качковського. *Економіст*. 1910. Ч. 8–9; Наше економічне становище і вихід з него. *Економіст*. 1911. Ч.Ч. 1, 6–7.

170. Витанович І. Ревізійний Союз Українських Кооперативів. Енциклопедія українознавства: словникова частина: [в 11 т.] / Наук. т-во ім. Шевченка; голов. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955–2003. Т. 7. С. 2476–2478.

171. Вісин В. В. Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX ст.: історичний аспект: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2015. 522 с.

172. Козакевич Є. Розвиток українського кооперативного руху в Польщі (1918–1939 рр.). *Економічний часопис*. 2004. № 2. С. 42–46.

173. Дещо з звіту діяльності головного віділу руского товариства — Сільський господар у Львові по кінець року 1906. *Економіст*. 1907. № 1. С. 24.

174. Звідомлення з праці Краєвого господарського товариства «Сільський Господар» за 1934 рік. Львів, 1935. С. 43.

175. Франко І. Народна торгівля. *Зібрання творів Івана Франка: у 50 томах*. Київ: Наук. думка, 1985. Т. 44. Кн. 2. С. 284–285.
176. Левицький В. Виховуючо-навчальна праця нашої кооперації. *Господарсько-кооперативний часопис*. Львів, 1933. Ч. 40. 1 жовт. С. 5–7.
177. Кооперативна Республіка. Суспільно-економічний місячник. Львів, 1930. Ч. 4. Квітень. С. 145.
178. І. В. Кооперативний Ліцей Р.С.У.К. у Львові. *Рідна школа*. Львів, 1936. Ч. 19. 1 жовт. С. 192–193.
179. Рекрут В. П. Особливості організації кооперативної освіти споживчої кооперації України у 30-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки*. 2010. № 3. С. 121–131.
180. Павликовський Ю. Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху: промова на святочній Академії дня 6 січня 1934 р.: в 30-ліття організованої праці РСУК. *Кооперативна республіка*. 1934. С. 48–49.
181. Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки. Тернопіль: Тернопіль, 1994. 359 с.
182. Білавич Г. В. Теорія і практика виховання господарської культури учнів та дорослих у Західній Україні (друга половина ХІХ – середина 40-х років ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Дрогобич, 2016. 42 с.
183. Голубка М. М. Видавнича складова формування економічної освіти населення на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2016. Вип. 3. С. 18–26.
184. Ступарик Б. М., Моцюк В. Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) за ред. Ступарика Б. М. Коломия: Вид.-поліграф. т-во «Вік», 1995. 175 с.
185. Семчишин М. Тисяча років української культури. Київ: [б. в.], 1993. 550 с.

186. Хімяк О. Газета «Діло» та її вплив на формування політичної свідомості українців Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: зб. наук. праць. Львів, 2008. Вип. 21. С. 45–49.

187. Випасняк А. Традиційне скотарство українського населення східної Галичини (90-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.): історіографія проблеми. *Галичина*. 2011. Ч. 18–19. 417 с. С. 297–303.

188. Білавич Г. Видавнича діяльність «Просвіти» як засіб підвищення господарської культури дорослих у Галичині (1868–1939 рр.). *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Педагогіка*. 2013. Вип. XLV. С. 3–8.

189. Кляшторна, Н. О. Едмунд Еган: економіст, радник уряду Угорщини / Н. О. Кляшторна // Кляшторна, Н. О. Бойківське сузір'я: словник персоналій Бойківщини: народилися бойками, мешкали на Бойківщині, прислужилися бойкам / Н. О. Кляшторна. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С. 23

190. Храпливий Є. Приготовляємо сільсько-господарську Енциклопедію. *Календар «Сільський господар» за рік 1938*. Львів, 1937. 232 с.

191. Потрібне діло для нашого хліборобства. Підготовляють до видання Сільсько-господарську Енциклопедію. *Діло*. Львів, 1937. Ч. 6 (14.549). С. 4–5.

192. Бродик З. В. Тематика публікацій на сторінках часопису «Кооперативна родина» (1934–1939 рр.). *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства*: матеріали п'ятої міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 верес. 2013 р. Львів: М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т «Львівська політехніка», Наук.-техн. б-ка; [редкол.: О. В. Шишка, Н. Е. Кунанець, Д. О. Тарасов, І. О. Белоус, Р. С. Самотий, А. І. Андрухів]. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2013. С. 394–403.

193. Білавич Г. В. Роль періодичної преси в поширенні господарсько-кооперативних знань українців (Західна Україна, початок XX ст.). *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18(1). С. 63–72.

194. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва. *Світ*. 1882. Ч. 16–17. С. 45–55.

195. Франко І. Чого вимагаємо? *Praca*. 1879. № 3. С. 25–33; Чого ми хочемо? *Praca*. 1879. № 12. С. 12–15; Ще про нашу культурну нужду. *Народ*. 1891. № 23. С. 309–312; Pytanie robotnicze. *Praca*. 1881. № 2. С. 12–13; Pytanie robotnicze. *Praca*. 1881. № 6. С. 12–13; Pytanie robotnicze. *Praca*. 1881. № 8. С. 21–22; Pytanie robotnicze. *Praca*. 1881. № 9. С. 23–24; Ukraina irredenta. *Життя і слово*. 1896. Т. 4. С. 471–483.

196. Франко І. Економічна підвалина. *Діло*. 1883. Ч. 112. С. 132–133.

197. Франко І. Одвертий лист до галицько-української молодіжі. *Літературно-науковий вісник*. 1905. Т. XXX. Кн. IV. С. 11–19.

198. Франко І. Філософські, економічні та історичні статті: зб. тв.: у 50 т. Київ, 1956. Т. XIX. 1956. 802 с.

199. Гіптерс З. В., Клименко О. В. Роль товариства «Просвіта» в економічній освіті молоді на західноукраїнських землях у ХІХ – І п. ХХ ст. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей*: матеріали V Міжн. філософ.-екон. чит. (28–29 трав. 2012 р., Львів). Львів, 2012. С. 599–606.

200. Пашук В. Товариство «Просвіта»: перші видання на соціально-економічну та господарську тематику. 1869—1874 рр. *Народознавчі зошити*. 2012. № 6. С. 1171–1186.

201. Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність: наук. альм. Ч. 6. / упоряд. і наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів: Вид-во Львів. край. т-ва «Рідна школа», каф. загальної та соціальної педагогіки ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 309 с.

202. Барвінський В. Економічна позичка. *Діло*. 1880. № 50. С. 1; № 51. С. 1–2; № 56. С. 1–2; № 57. С. 1–2.

203. Барвінський В. Економічні програми. *Діло*. 1882. № 93. С. 1–2.

204. Барвінський В. Краєвий банк гіпотечний. *Діло*. 1880. № 45. С. 1; № 46. С. 1–2; № 47. С. 1–2.
205. Барвінський В. Наші довги. *Діло*. 1880. № 7. С. 1; №10. С. 1; №11. С. 1; №12. С. 1; №13. С. 1–2; №15. С. 1; № 16. С. 1–2.
206. Барвінський В. По загальних зборах банку русти кального. *Діло*. 1880. № 29. С. 97–99.
207. Барвінський В. Рільничий банк протів лихви. *Діло*. 1880. № 25. С. 1–2.
208. Драгоманов М. Літературно-суспільні партії в Галичині: [до року 1880]. Львів, 1904. 169 с.
209. Драгоманов М., Павлик М., Подолинський С. Програма. *Громада*. 1880. № 3. С. 1–4.
210. Звідомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооператив за час від 1. 1. до 31. XII. 1936. Львів, 1937. 40 с.
211. Нова добра книжка для наших кооператорів. *Господарсько-кооперативний часопис*. Львів, 1933. Ч. 30. Серпень. С. 9.
212. Дешева кооперативна книжка. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. Ч. 10.
213. Небувала нагода – єдина цього року. ГКЧ. 1935. Ч. 14. С. 14.
214. Кооперативна республіка. 1928. № 7–8. Липень–серпень. 387 с.
215. Кузик С. Про кооперацію, її теорію та значіння для нас (з нагоди Першого просвітньо-економічного конгресу у Львові). Львів, 1909. 4 с.
216. Храпливий Є. «Просвіта» й економічна організація. *Календар «Просвіти»*. 1933. Ч. 12. С. 189–193.
217. Храпливий Є. За наше хліборобське шкільництво. Львів: Накладом Краєвого госп. т-ва «Сільський господар» у Львові, 1933. 50 с.
218. Храпливий Е. За нашу хліборобську справу. Львів: Накладом Краєвого госп. т-ва «Сільський господар», 1932. 245 с.

219. Храпливий Е. За хліборобську справу. *Кооперативна Республіка*. 1932. Ч. 10. С. 373.
220. Храпливий Є. За хліборобську справу: про те, як основувати кружки та філії «Сільського господаря» та як в них працювати. Львів: Накладом Краєвого госп. т-ва «Сільський господар», 1932. 255 с.
221. Храпливий Є. Як працювати у Хліборобському вишколі молоді. Львів: Заходом Краєвого госп. т-ва «Сільський господар», накладом Хліборобського вид-ва, 1944. 144 с.
222. Храпливий Є. Потреба розбудови нашого хліборобського шкільництва. *Шлях виховання й навчання. Педагогічний тримісячник. Орган т-ва «Взаємна поміч українського вчительства»*. Кн. 4. Жовтень–листопад–грудень 1938. С. 226–227.
223. Храпливий Є. Про хліборобський вишкіл сільської молоді. Львів: Сільський господар, 1932. 72 с.
224. Храпливий Є. Хліборобське шкільництво в Чехословацькій Республіці. *Кооперативна Республіка*. 1931. Ч. 10. С. 372–377. Ч. 11. С. 406–412.
225. Храпливий Є. Як працювати у Хліборобському Вишколі Молоді. – Львів: РВО «Основа», 1997. С. 79–97.
226. Храпливий Е. Як працювати у Хліборобському Вишколі Молоді. Друге, поправл. вид. Краків: Накладом Укр. Вид-ва в Кракові, 1940. 138 с.
227. Храпливий Є. Ощадність – основа виховання молодого покоління. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1933. Ч. 45. С. 6.
228. Brzeski T. Psychologiczna teoria gospodarcza w zarysie. Poznan: Un-t Poznanski, 1921. S 23–24.
229. Злупко С. М. Українська економічна думка : постаті і теорії / упоряд. Я. Злупко; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів: Євросвіт, 2004. 543 с.
230. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.): іст.-бібліограф. дослідж. Львів, 2001. 364 с.

231. Голубка М. М. Діяльність осередків кооперативного руху Галичини і становлення економічної освіти другої половини XIX – початку XX століття. Економіка. Фінанси. Право. Київ: Міжнар. бізнес-центр, 2016. Вип. 7/1. С. 8–10.

232. Holubka M. M. Socio-economic and political views of church representatives and their influence on formation of economic knowledge in western Ukraine at the frontier of nineteenth and twentieth centuries. *Розвиток економіки країни: можливості, проблеми, перспективи*: зб. матеріалів конф. / Східноукр. ін-т економіки та упр. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2017. С. 12–15.

233. Качор А. Роль духовенства і церкви в економічному відродженні Західної України. Вінніпег, 1992. 40 с.

234. Вегеш М. М., Віднянський С. В. Волошин Августин Іванович. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 1 : А–В. С. 625.

235. Возняк Михайло. Батько галицького народовства. *Краківські вісті*. 1943. Ч. 241–249.

236. Д-р Кирило Трильовський. Пам'яті великого патріота й народолюбця. *Діло*. Львів, 1939. 31 серпня.

237. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і церковна єдність: док. і матеріали [1899–1944]. Львів: Свічадо, 1995. Т. 1. 567 с.

238. Роман Івасів. Скарби Шептицького. URL: [http:// www. galychyna.if.ua/publication/ukrainism/skarbi-sheptickogo/](http://www.galychyna.if.ua/publication/ukrainism/skarbi-sheptickogo/) (дата замовлення 11.05.2017).

239. Івашків Т. С., Федик Л. Б. Економічні погляди митрополита А. Шептицького. *Науково-інформаційний вісник «Економіка»*. 2015. № 12. С. 275–281.

240. Пастирське послання Станиславівського єп. Андрея Шептицького до вірних Християнська робота (№ 1, 1899 р., серпня 2, Станиславів). *Церква і суспільне питання*. С. 1–16.

241. Волинець О. Митрополит Андрей Шептицький про участь духовенства у суспільно-політичному житті. *Гілея*. 2012. № 10. С. 5–9.

242. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького до духовенства о Квестії Соціяльній. *Церква і суспільне питання*. С. 137–176.

243. Вибрані соціально-економічні концепції Андрія Шептицького. URL: <http://www.sheptytsky.ugcc.org.ua/main.php?menu=2=1&sm=3&subsm=&pid=6&p=2> (дата звернення 11.05.2017 р.).

244. Кісь Н. Ставлення Католицької Церкви до поширення соціалістичних ідей в Галичині на початку ХХ століття: революція соціальної доктрини церкви. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 23 / [голов. редкол. Микола Литвин]; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. 706 с. С. 301–309.

245. Голубка М. М. Особливості розвитку економічних поглядів та думок митрополита А. Шептицького у формуванні економічних знань серед громади. *International scientific conference Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization*. Klaipeda, Lithuania: Baltija Publishing, 2017. Part I. P. 1–3.

246. Коваль Ф. Християнські засади українського кооперативного руху. Львів: Ахіл, 2002. 104 с.

247. Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль: матер. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького (Тлумач, 9 серп. 2015 р.) / упоряд. А. А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 92 с.

248. Августин Р. Р. Економічний персоналізм митрополита Андрея Шептицького. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.4. С. 385–393.

249. Карлова В. В. Формування національної самосвідомості українського народу в період національно-культурного відродження. *Демократичне врядування*: електрон. наук. фах. вид. 2010. Вип. 6. URL: nbuv.gov.ua/2010_6/fail/karlova.pdf (дата замовлення 11.05.2017).

250. Моряк-Протопопова Х. Крайова шкільна рада у Галичині: повноваження, структура і вплив на розвиток шкільництва 1867–1918 рр. *Вісник Львівського університету*. 2011. Вип. 54. Серія: Юридична. С. 73–80.

251. Седляр О. Видавнича діяльність товариства «Галицько-руська матиця» (1848–1870). *Вісник Львівського університету*. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. 2008. Вип. 3. С. 76–115.

252. Голубка М. М. Формування економічних знань у діяльності просвітницьких, господарсько-кооперативних структур на західноукраїнських землях та їх вплив на економіку регіону та освіченість населення. *Перспективи розвитку національної економіки: зб. матеріалів конф. / Східноукр. ін-т економіки та управління*. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2016. С. 34–36.

253. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІА України у Львові). Ф. 348 (Товариство «Просвіта» м. Львів (1868–1939 рр.)). Оп. 1. Спр. 163. Арк. 4.

254. Коренець Д. Нові типи торговельних шкіл і їх значіння для нас. *Діло*. 1923. Ч. 7. С. 6.

255. Історія розвитку товарознавства у Львові: Товарознавство. URL: <http://pca.com.ua/tovarovnavstvo-i-torgoveline-pidpriyemnitstvo/tovarovnavstvo-fragmenti-istoriyi-u-lovovi/> (дата замовлення 11.05.2017).

256. Безсмертний А. С. Освітня діяльність купецьких товариств Львова у 20-х–30-х рр. ХХ ст. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми історії України. 2014. № 54. С. 22–28.

257. Шкільництво в Галичині під час нацистської окупації 1941–1944 рр.: публікації: *Музей «Територія терору»*. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=279> (дата замовлення 11.05.2017).

258. Реформа кооперативної освіти: погляд зсередини. *Вісті Центральної спілки споживчих товариств України*. 2014. № 5 (1130). С. 3. URL: <http://www.coop.com.ua/visti/pdf/n5-2014.pdf> (дата замовлення 11.05.2017).

259. Голубка М. М. Якість економічної освіти та проблеми її забезпечення в сучасному глобалізаційному середовищі. *Jakosc w zarzadzaniu organizacja*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2015. P. 151–158.

260. Голубка М. М. Економічна освіта в контексті суспільних трансформацій. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали конф. Львів: Львів. ін-т МАУП, 2015. С. 23–30.

261. Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року №266: Наказ Міністерства освіти і науки України № 1151 від 6 листопада 2015 року. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-01-18/4636/nmo-1151.pdf> (дата замовлення 11.05.2017).

262. Нестуля О. О., Косаріна В. П. Освітня діяльність вищих навчальних закладів споживчої кооперації України, спрямована на співпрацю. *Споживча кооперація XXI століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (20–21 лист. 2008 р.). Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 241 с.

263. Гороховський І. Л. Інтеграція науки та практики як важливий чинник реформування кооперативної освіти. *Якість вищої освіти: вдосконалення змісту та організації практичної підготовки студентів*: матеріали XL Міжнар. наук.-метод. конф. 25–26 лютого 2015 року. Полтава: ПУЕТ, 2015. 398 с. С.19–24.

264. Дмитрів А. Я. Маркетингове дослідження показників розвитку ринку кооперативної освіти в Україні. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2013. Вип. 40. С. 135–143.

265. Сингаївська А. М. Розвиток вищої економічної освіти: тенденції, періодизація, пріоритети. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. № 3. С. 185–190.

266. Кончин В. І. Реформування системи економічної освіти у вищій школі: відхід від канонічної освітньої політики МОН України та необхідність посилення механізмів лібералізації. *Економіка. Управління. Інновації*. 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_21 (дата замовлення 11.05.2017).

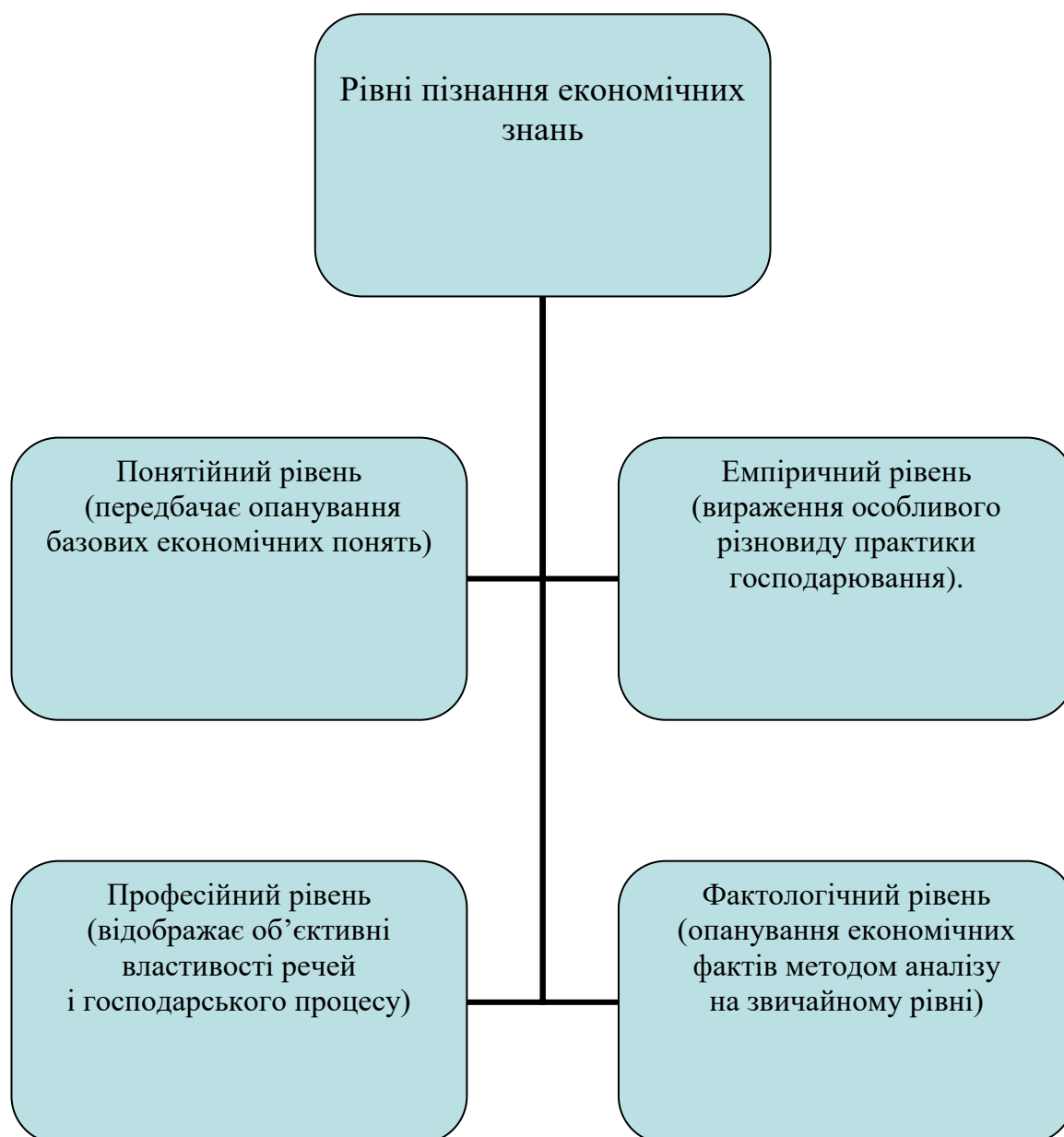
267. 150 років споживчій кооперації України: оцінюючи минуле, визначаємо майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 150-річчю утворення першого споживчого товариства в Україні та 200-річчю від часу заснування Львівського торговельно-економічного університету / [відповід. за вип.: проф. Семак Б. Б.]. Львів: ЛТЕУ, 2016. 266 с.

268. Меньяйленко О. С., Шевчук О. Б. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців фінансово-економічних спеціальностей у віртуальному освітньому просторі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 20. С. 28–35.

269. Голубка М. М. Кооперативна освіта у Західній Україні та її вплив на розвиток економічних знань: аналіз та перспективи / Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 12. URL: <http://global-national.in.ua/issue-12-2016/20-vipusk-12-serpen-2016-r/2246-golubka-m-m-kooperativna-osvita-na-zakhidnij-ukrajini-ta-jiji-vpliv-na-rozvitok-ekonomichnikh-znan-analiz-ta-perspektivi> (дата замовлення 11.05.2017).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

*Рис. А.1. Рівні опанування економічних знань**

*Джерело: розроблено дисертантом.

ДОДАТОК Б

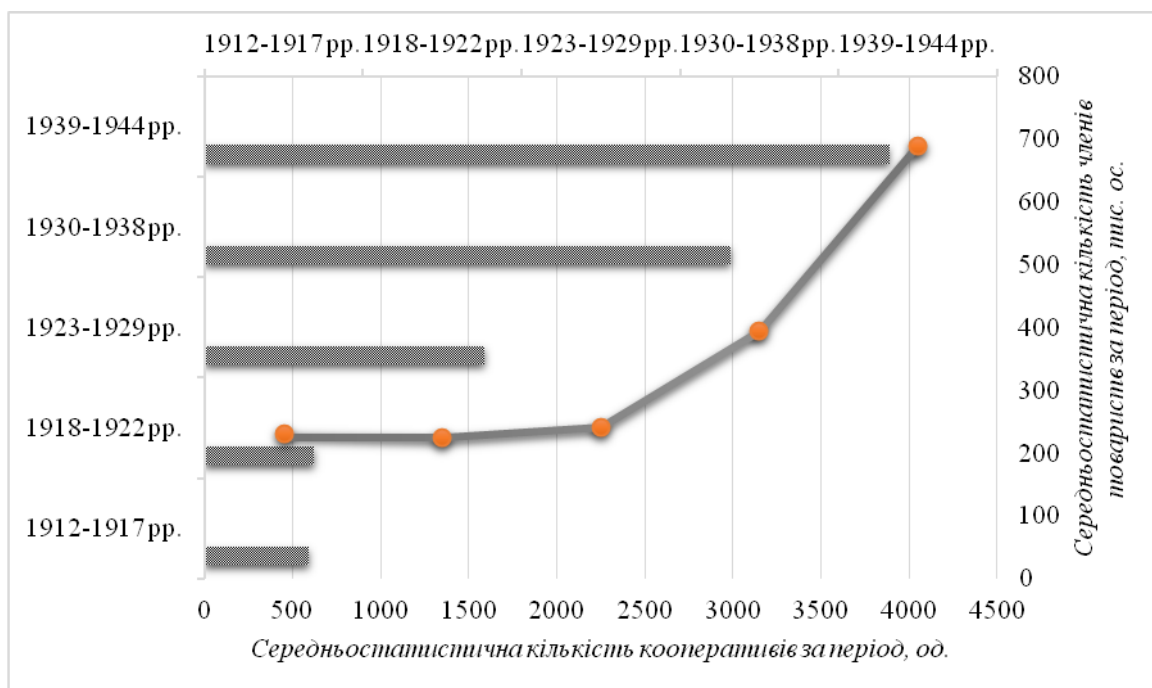

Рис. Б.1. Динаміка розвитку господарсько-просвітницької діяльності РСУК *

* Джерело: систематизовано дисертантом на основі даних за: [6;166; 170;]

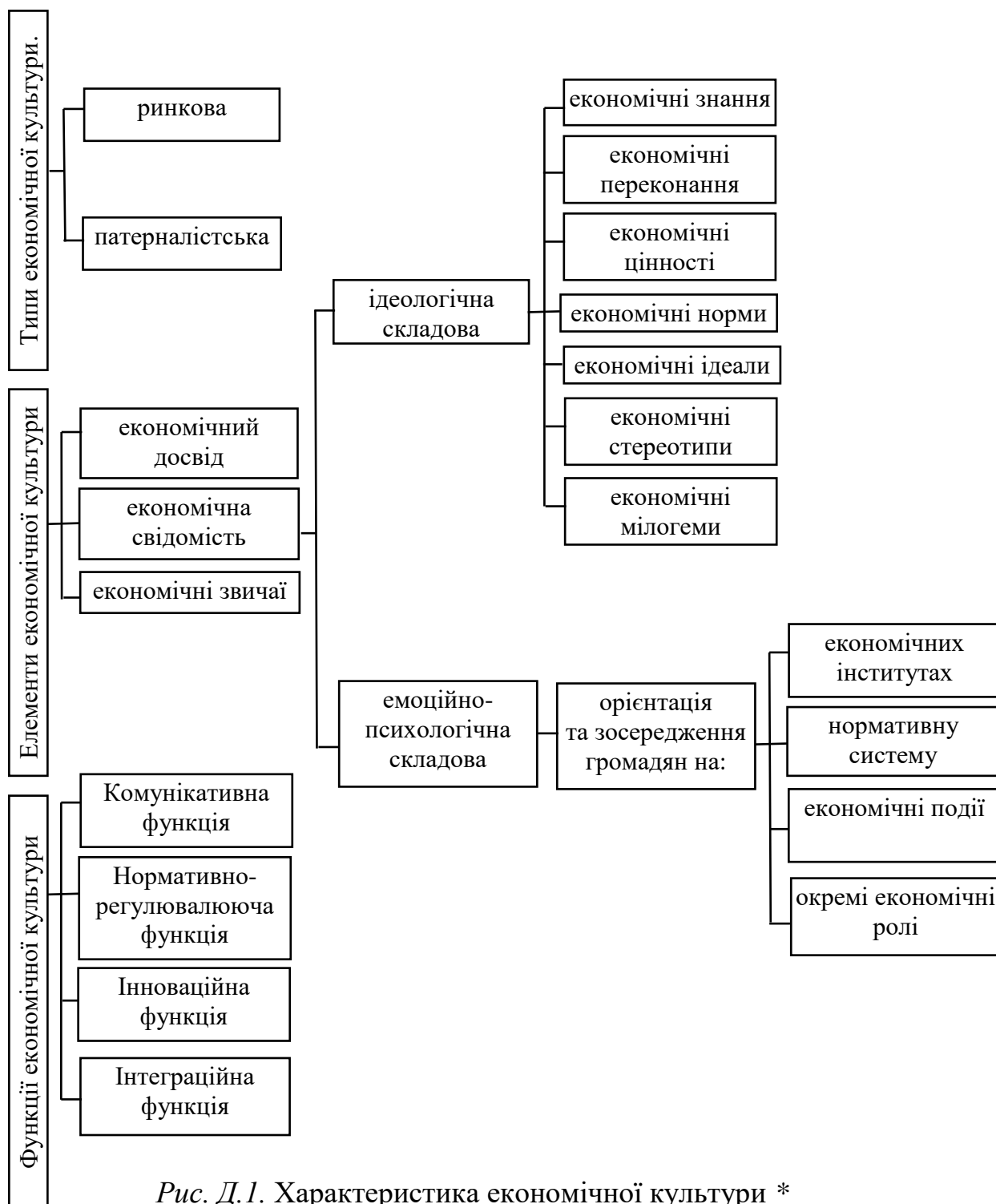
ДОДАТОК В

Ознака	Особливість прояву
Взаєпов'язаність	Проявляється як взаємозалежність між теорією та практикою
Поеднує нематеріальність за сутністю, проте має в основі невід'ємні матеріальні складові	Виступає одним з головних чинників економічного зростання, що суттєво відрізняється від інших традиційних чинників впливу: праці, землі, капіталу.
Нескінченність та безмежність	Використання набутих економічних знань з часом засвідчує їх застарілість та призводить до появи нових, а отже, засвідчує їх нескінченність. При цьому, знання, можна використовувати в ході виробництва в безмежній кількості.
Правочинність	Економічні знання, можуть бути об'єктом власності та об'єктом обміну, котрий захищений правами на власність.
Поеднання об'єктивного характеру з суб'єктивізмом	Кожен індивідуум сприймає об'єктивні економічні знання по-різному (суб'єктивно) залежно від розумових здібностей, обдарованості.
Рідкісність	Полягає в цінності економічних знань, які по різному засвоюються конкретним індивідуумом для соціуму.
Можливість тиражування	Можливість передачі економічних знань за допомогою сучасних технологічних засобів.
Інноваційність	Щоразу «застарілі» знання впливають на формування нових підходів до трактування економічних явищ та процесів, а отже, видозмінюються, стають більш удосконаленими, сприяють саморозвитку.
Глобальність	Знання мають можливість глобального поширення.

Таблиця В.1. Ознаки економічного знання *

* Джерело: розроблено дисертантом.

ДОДАТОК Д

* Джерело: розроблено дисертантом.

ДОДАТОК Е

*Рис. Е.1. Економічні погляди Андрея Шептицького **

*Джерело: розроблено дисертантом.

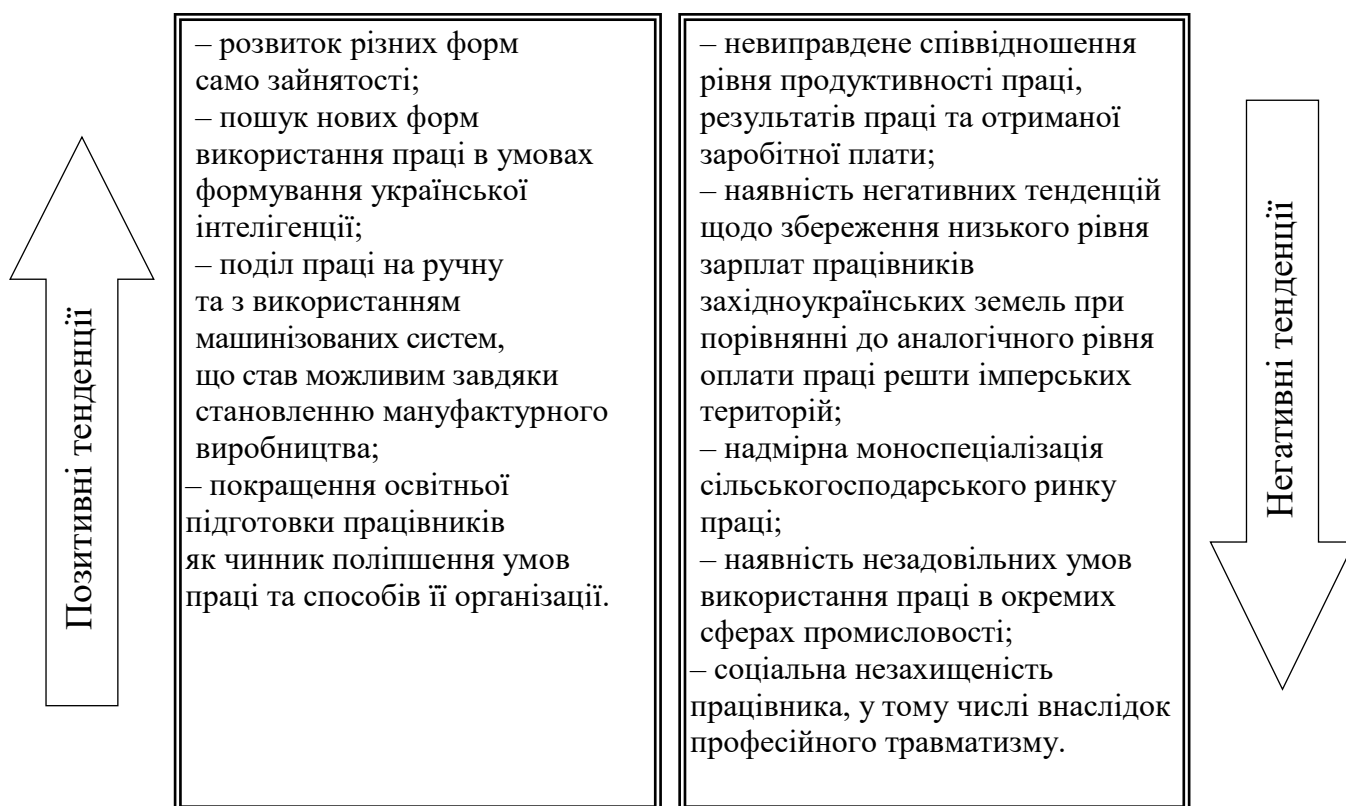
ДОДАТОК Ж

Переваги	Недоліки
– поява можливостей ведення приватного сільського господарства як наслідок ліквідації кріпосного права; підтримка кооперативних форм співпраці;	– низька продуктивність сільськогосподарського виробництва;
– формування ринкової конкуренції у сфері сільськогосподарського виробництва та збуту;	– повільна ліквідація крупних землеволодінь поміщиків;
– становлення та розвиток товарно-грошових відносин за умов формування системи збуту продукції сільськогосподарського виробництва;	– низький рівень економічної освіти більшої частини населення, відсутність практичного досвіду ведення приватного господарювання;
– популяризація ідей вільнонайманої праці, формування ринку праці;	– утверджене використання екстенсивних підходів у сільськогосподарському виробництві;
– покращення умов праці в сільському господарстві за рахунок нового сільськогосподарського інвентаря та нових способів планування, вирощування в сільському господарстві.	Невідповідність темпів зростання обсягів сільськогосподарського виробництва темпам зростання населення.

*Таблиця Ж.1. «Земля» як чинник розвитку господарства на західноукраїнських землях**

* Джерело: розроблено дисертантом.

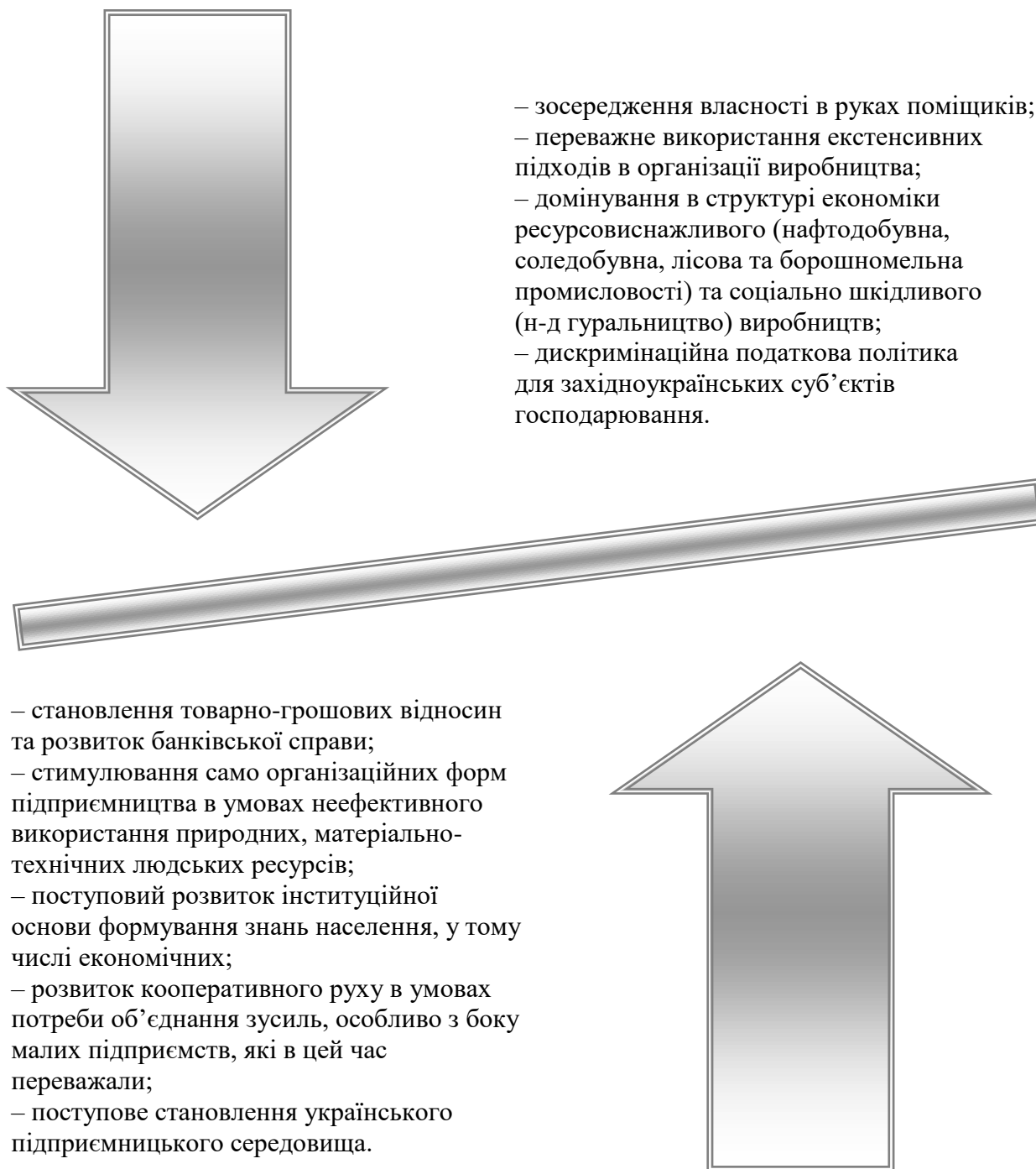
ДОДАТОК 3

*Рис. 3.1. «Праця», як чинник розвитку господарства на західноукраїнських землях**

* Джерело: розроблено дисертантом.

ДОДАТОК К

*Рис. К.1. «Капітал», як чинник розвитку господарства на західноукраїнських землях**

* Джерело: розроблено дисертантом.

ДОДАТОК Л

*Рис. Л.1. Економічні знання у контексті імперської політики**

* Джерело: розроблено дисертантом.

ДОДАТОК М

*Рис. М.1. Економічні знання у системі господарських шкіл**

* Джерело: розроблено дисертантом.

ДОДАТОК Н

Модернізація кооперативних навчальних закладів у Західній Україні

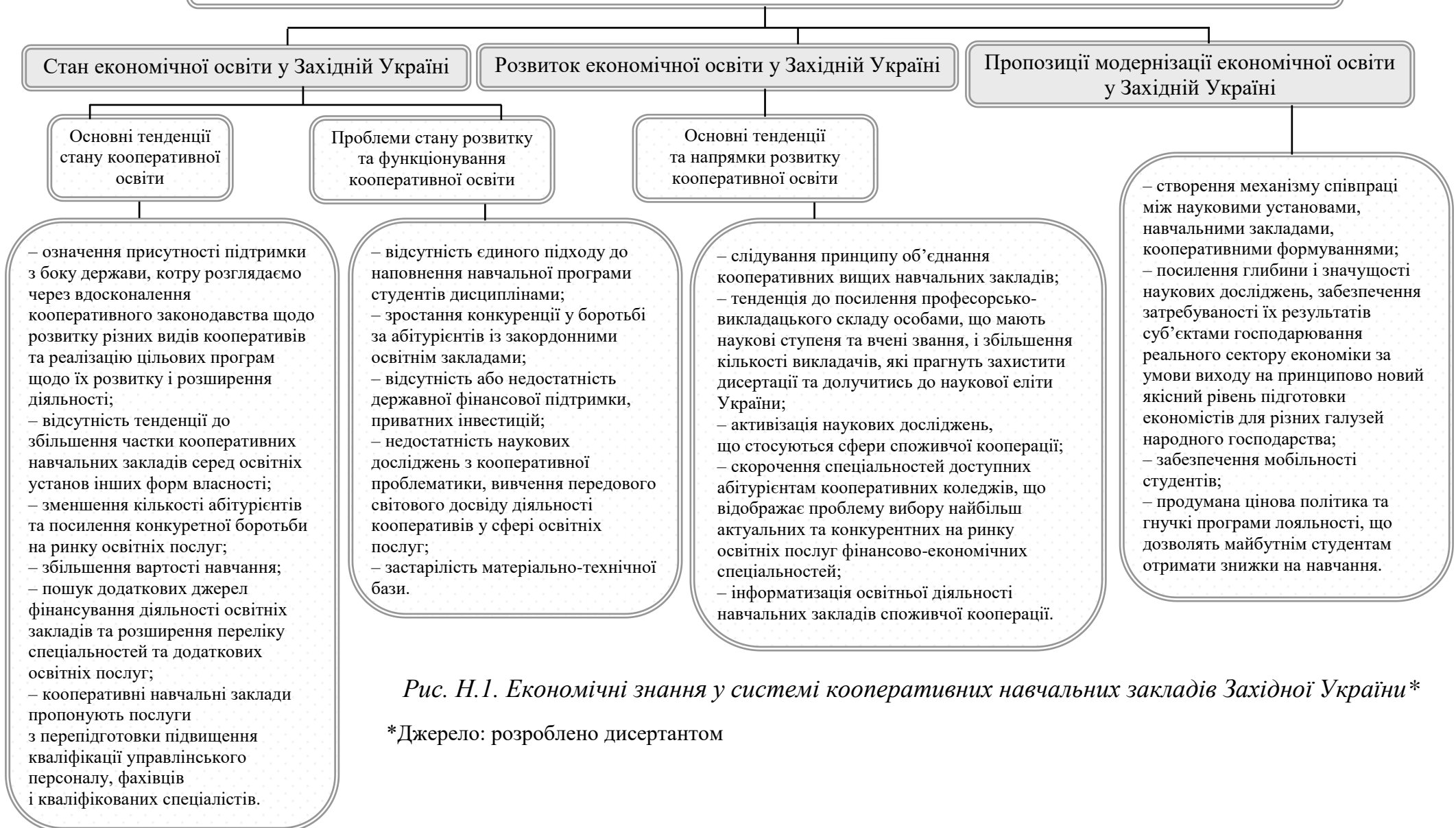

Рис. Н.1. Економічні знання у системі кооперативних навчальних закладів Західної України*

* Джерело: розроблено дисертантом

ДОДАТОК П

Рис. П.1 Компоненти економічних знань *

* Джерело: розроблено дисертантом.

ДОДАТОК Р

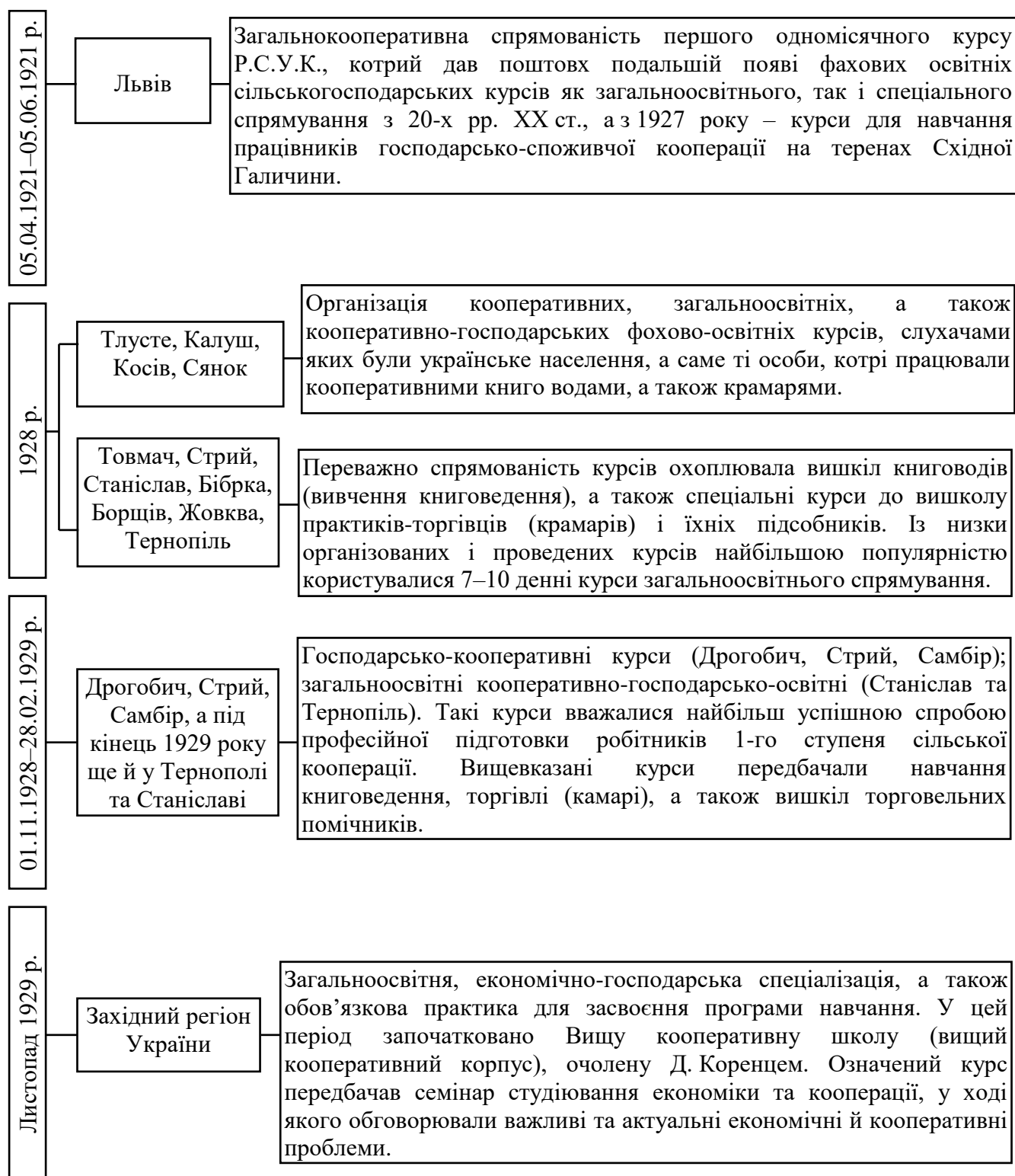

Рис. Р.1. Організація розвитку економічних знань *

* Джерело: систематизовано дисертантом на основі даних [22, с. 293–297; 23, с. 145] та власних узагальнень.

ДОДАТОК С

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Голубка М. М. Основні напрями розвитку економічної освіти на західноукраїнських землях 1848–1918 роках. *Економічний вісник університету*: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 48–52. (РИНЦ, Index Copernicus).

2. Голубка М. М. Теоретико-методологічні засади фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): історико-економічний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Херсон, 2016. Ч. 1. Вип. 17. С. 9–11. (РИНЦ, Index Copernicus).

3. Голубка М. М. Видавнича складова формування економічної освіти населення на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2016. Вип. 3. С. 18–26. (РИНЦ, Index Copernicus).

4. Голубка М. М. Діяльність ревізійного союзу українських кооперативів у контексті розвитку економічної освіти на західноукраїнських землях. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету. Наука: економіка*. Одеса, 2016. № 5 (237). С. 69–82. (РИНЦ).

5. Голубка М. М. Інституціоналізація національної економічної освіти на Західній Україні в ХХІ столітті: фінансово-економічний та кооперативний напрями. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Херсон, 2016. Вип. 18. Ч. 1. С. 9–12. (Index Copernicus).

6. Голубка М. М. Кооперативна освіта на Західній Україні та її вплив на розвиток економічних знань: аналіз та перспективи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 12. URL: <http://global-national.in.ua/issue-12-2016/20-vipusk-12-serpen-2016-r/2246-golubka-m-m-kooperativna-osvita-na->

zakhidnij-ukrajini-ta-jiji-vpliv-na-rozvitok-ekonomichnikh-znan-analiz-ta-perspektivi (Index Copernicus).

7. Голубка М. М. Діяльність осередків кооперативного руху Галичини у становленні економічної освіти другої половини XIX – початку XX століття та поширення економічних знань. *Економіка. Фінанси. Право*. Київ: Міжнар. бізнес-центр, 2016. Вип. 7/1. С. 8–10. (Index Copernicus).

8. Голубка М. М. Якість економічної освіти та проблеми її забезпечення в сучасному глобалізаційному середовищі. *Jakosc w zarzadzaniu organizacja*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2015. P. 151–158.

9. Holubka M. M. Background and Factors of Origin of Economic Knowledge in Western Ukraine in the second half of XIX – first half of XX centuries. *Traektoria nauki / M. M. Holubka // International electronic scientific journal*. 2017. № 2(3). URL: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/299> (Index Copernicus).

10. Голубка М. М. Особливості розвитку економічних поглядів та думок митрополита А. Шептицького у формуванні економічних знань серед громади. *International scientific conference Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization*. Klaipeda; Lithuania: Baltija Publishing, 2017. P. I. P. 1–3.

11. Голубка М. М. Відродження кооперації в суверенній Україні та її морально-етичні основи. *Соціально-економічні проблеми видавничо-поліграфічного комплексу (ВПК) та його інфраструктур*: зб. матеріалів конф. Львів: Укр. акад. друк., 1996. С. 251–254. *Особистий внесок дисертанта: розкрито напрями розвитку кооперативних знань на сучасному етапі ринкових перетворень*.

12. Голубка М. М. Вплив економічних поглядів Войнаровського на стимулювання поступу економічних знань в Західній Україні другої половини XIX – першої половини XX століття. *Економіка країни: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали конф. Тернопіль, 2014. С. 94–100.

13. Голубка М. М. Економічна освіта в контексті суспільних трансформацій. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали конф. Львів: Львів. ін-т МАУП, 2015. С. 23–30.

14. Голубка М. М. Формування економічних знань у діяльності просвітницьких, господарсько-кооперативних структур на західноукраїнських землях та їх вплив на економіку регіону та освіченість населення. Перспективи розвитку національної економіки: зб. матеріалів конф. / Східноукр. ін-т економіки та управління. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2016. С. 34–36.

15. Holubka M. M. Socio-economic and political views of church representatives and their influence on formation of economic knowledge in western Ukraine at the frontier of nineteenth and twentieth centuries. *Розвиток економіки країни: можливості, проблеми, перспективи*: зб. матеріалів конф. / Східноукр. ін-т економіки та управління. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2017. С. 12–15.

16. Голубка М. М. Сутність та поняття економічних знань / М. М. Голубка // Стратегічні перспективи розвитку економічних суб'єктів у нестабільному економічному середовищі: зб. матеріалів конф. Кременчук: Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського, 2017. С. 119–121.

ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ
**ЛЬВІВСЬКИЙ
 ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
 УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Туган-Барановського, 10,
 Львів, Україна, 79005
 тел.: +38 (032) 275 65 50; 295 81 02
 факс: +38 (032) 295 81 02
 e-mail: lute@lute.lviv.ua

THE ASSOCIATION OF CONSUMER SOCIETIES OF UKRAINE
**LVIV UNIVERSITY
 OF TRADE
 AND ECONOMICS**

10, Tugan-Baranovskoho street,
 Lviv, Ukraine, 79005
 tel.: +38 (032) 275 65 50; 295 81 02
 fax: +38 (032) 295 81 02
 e-mail: lute@lute.lviv.ua

03.10.2016 № 451/22

на № _____

ДОВІДКА

видана Голубці Михайлу Михайловичу, про те, що він брав участь в розробці наступних науково-дослідних тем, кафедри теоретичної та прикладної економіки нашого Університету:

«Проблеми функціонування та розвитку економічних систем» (номер державної реєстрації - 0111U008260) – досліджений стан освітньої діяльності в Західній Україні за період другої половини XIX–першої половини XX століття;
 «Проблеми трансформації кооперативних систем за умов ринкової транзиції» (номер державної реєстрації - 0111U008261) – визначено вплив освітньої діяльності на ефективність функціонування кооперативних систем. Автором розроблені пропозиції щодо формування системи економічних знань, їх витоків та дослідження якісних змін в українській економічній думці з урахуванням історичного досвіду;
 «Проблеми метрологічного аналізу економічних систем» (номер державної реєстрації - 0111U008262) – вивчено стан та характер оцінки рівня освітніх послуг і їх вплив на господарську діяльність за період другої половини XIX–першої половини XX століття.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій.

Ректор

проф. Куцик П. О.

www.lute.lviv.ua

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
 «УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ»
 ЛЬВІВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

просп. Шевченка, 9, м. Львів, 79005 тел. +38 (032) 297-72-01
 e-mail: lnni@lnni.ubs.edu.ua Код СДРПОУ 34716922

05.05.2017 № 02-20-015/240 на № _____ від _____

ДОВІДКА

Видана Голубці Михайлу Михайловичу про те, що він впродовж 2015 – 2017 років брав участь в розробці науково-дослідної теми «Стратегічні напрями та механізми модернізації фінансової системи України» (№ державної реєстрації 0115U002173), в результаті чого отримано такі наукові результати:

дослідження ролі суспільних та фінансово-кредитних інституцій у розвитку економічних знань, що дало змогу систематизувати форми економічного навчання;

методологічні підходи до аналізу економічного знання в контексті визначення фінансових чинників економічного зростання в другій половині XIX – першій половині XX століття, зокрема розвиток фінансових відносин, зміна місця і ролі знання у фінансовому житті громадян;

обґрунтування періодизації розвитку економічних знань з визначенням часових та географічних меж розвитку, що дало змогу висвітлити особливості організації системи освіти та аргументувати: через відсутність державної системи професійної підготовки українського населення економічні знання поширювалися через суспільно-громадські та фінансово-кредитні інституції.

0000026

В.о. директора

Пшик Б.І.
 032 297 72 26

Рисін В.В.

ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ

**Львівський
Торговельно-Економічний
Університет**вул. Туган-Барановського, 10,
Львів, Україна, 79005
тел.: +38 (032) 275 65 50; 295 81 02
факс: +38 (032) 295 81 02
e-mail: lute@lute.lviv.ua

THE ASSOCIATION OF CONSUMER SOCIETIES OF UKRAINE

**LVIV UNIVERSITY
OF TRADE
AND ECONOMICS**10, Tuhan-Baranovskoho street,
Lviv, Ukraine, 79005
tel.: +38 (032) 275 65 50; 295 81 02
fax: +38 (032) 295 81 02
e-mail: lute@lute.lviv.ua

03.10.2016 № 450/22

на № _____

ДОВІДКА**про впровадження результатів дисертаційного дослідження****Голубки Михайла Михайловича на тему:****«Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель
(друга половина ХІХ–перша половина ХХ століття)»****в навчальний процес**

Результати дисертаційного дослідження М. М. Голубки за темою: «Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель (друга половина ХІХ–перша половина ХХ століття)» були використані кафедрою теоретичної та прикладної економіки Львівського торговельно-економічного університету при підготовці методичного забезпечення з таких дисциплін кафедри: «Історія економіки та економічної думки», «Історія економічних вчень», «Основи економічної теорії», «Політична економія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Національна економіка», «Державне регулювання економіки».

Вважаємо, що результати дисертаційного дослідження можна використовувати викладачами вищих навчальних закладів у навчальному процесі.

Проректор

з науково-педагогічної роботи

к.е.н., проф. Скибінський С. В.

www.lute.lviv.ua

ВНЗ «Львівський кооперативний коледж економіки і права»
 вул. Клепарівська, 11, м. Львів, 79007
 тел. (032) 233-31-30, факс (032) 233-01-00
 E-mail: lvivccej@gmail.com

29.02.16 № 234

на № ___ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

здобувача кафедри теоретичної та прикладної економіки

Львівського торговельно-економічного університету

Голубки Михайла Михайловича на тему:

«Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель

(друга половина XIX – перша половина XX століття)

(спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки)

Узагальнені результати дисертаційного дослідження Голубки Михайла Михайловича за темою: «Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель (друга половина XIX – перша половина XX століття)» обговорювалися на засіданні циклових комісій соціально-гуманітарних дисциплін, підприємництва та біржової діяльності і впроваджені в навчальний процес Львівського кооперативного коледжу економіки і права

Здобутки автора використовуються викладачами відповідних циклових комісій при розробці та викладанні студентам лекційних курсів, проведенні семінарських занять та підготовці методичного забезпечення з таких дисциплін: «Основи кооперації», «Політична економія».

Вважаємо, що результати дисертаційного дослідження «Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель (друга половина XIX – перша половина XX століття) Голубки М.М. можуть бути рекомендовані для впровадження у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів України.

Директор

Львівського кооперативного коледжу
 економіки і права

Н.П.Зубко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
 «УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ»
 ЛЬВІВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

просп. Шевченка, 9, м. Львів, 79005 тел. +38 (032) 297-72-01
 e-mail: lnni@lnni.ubs.edu.ua Код ЄДРПОУ 34716922

75.05.2017 № 02-20-015/239

на №

від

Спеціалізованій вченій раді К 32.051.06
 Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Голубки Михайла Михайловича
 на тему «Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських
 земель (друга половина ХІХ–перша половина ХХ століття)»

Впродовж 2016-2017 рр. матеріали і результати дисертаційної роботи Голубки Михайла Михайловича були впроваджені та використані у навчальному процесі Львівського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи».

Основні результати дослідження апробувались кафедрою економіки при розробленні навчальних програм та підготовки методичного забезпечення з дисциплін «Економічна теорія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Сучасна економічна теорія», а саме:

- дослідження сутності економічних знань у працях західноукраїнських вчених;
- періодизація процесів формування економічних знань на західноукраїнських землях в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.;
- обґрунтування впливу суспільно-кредитних інституцій на розвиток економічних знань та господарства, а також внеску просвітницьких видань та інституту церкви на процеси формування економічних знань та ін.

Результати дослідження мають наукове і практичне значення, можуть бути використані у науковій роботі викладачів, аспірантів та студентів, і заслуговують позитивної оцінки.

Рекомендуємо використовувати результати дисертаційного дослідження Голубки Михайла Михайловича у роботі вищих навчальних закладів.

В.о. директора

Пшик Б.І.
 032 297 72 26

В.В. Рісін

0000027

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЧДТУ

бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006, тел. (0472) 71-00-92, факс (0472) 71-00-94
 E-mail : chdtu-cherkasy@ukr.net Код ЄДРПОУ 05390336

04.11.2016 № *1746/01-1001* На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Голубки Михайла Михайловича

на тему:

«Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель (друга половина XIX–перша половина XX століття)»

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки.

Результати дисертаційного дослідження М.М.Голубки за темою: «Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель (друга половина XIX–перша половина XX століття)» були використані кафедрою Економічної теорії та банківської справи Черкаського державного технологічного університету при підготовці методичного забезпечення та під час викладання лекцій з таких дисциплін кафедри «Основи економічної теорії», «Історія економіки та економічної думки», «Політична економія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка».

Вважаємо, що результати дисертаційного дослідження можна використовувати викладачами вищих навчальних закладів у навчальному процесі.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради К 32.051.06 Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

011489

В.о. ректора ЧДТУ

Журба І.О.
0931072287

О.О. Григор

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
 ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

79008, м. Львів, вул. Просвіти, 4а; тел. 261-63-54, факс 261-63-54, 261-65-70, E-mail donloda@ukr.net

29.05. 2017 р.

Львів

№ 05-10/1999

ДОВІДКА

видана **Голубці Михайлу Михайловичу**, здобувачу кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського торговельно-економічного університету, про те, що його наукові результати дисертаційного дослідження використовуються закладами освіти Львівщини в навчально-виховному процесі.

Дисертант сприяє поширенню економічних знань серед молоді, відродженню національної системи українського народу. Його внесок полягає в обґрунтуванні теоретичної складової, систематизації концепцій в інших країнах та запозичення відповідного досвіду в реформуванні національної освіти на регіональному та національному рівнях для забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Директор департаменту

Л. С. Мандзій

УКРАЇНЬСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
КУРІЯ ЛЬВІВСЬКОЇ АРХИЄПАРХІЇ

пл. Св. Юра, 5, Львів, 79000, Україна
тел./факс: (38 032) 261-08-94
www.ugcc.lviv.ua; e-mail: cerkvalviv@ugcc.org.ua

29. 05. 2017 р. Б. Вих. ЛВ 17/986

на Вх. _____ від _____

ДОВІДКА

Видана Голубці Михайлу Михайловичу, здобувачу кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського торговельно-економічного університету, що у його дисертації на тему: «Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель (друга половина XIX – перша половина XX століття)» (спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки) здобувач розглядає питання ролі Церкви в пришвидшенні господарського розвитку західноукраїнських земель.

У праці автор обґрунтував та дослідив внесок духовенства, яке відіграло важливу роль у розвитку українського національного відродження на території Західної України у період XIX-XX ст.

Духовенство Львівської Архиепархії УГКЦ зможе використовувати наукові результати дисертаційного дослідження у просвітницько-економічній та суспільній діяльності для підняття добробуту, зміцнення моральності нації та сприянні підвищення економічного розвитку України.

ІГОР
Митрополит Львівський

С. Стеценко
о. др Сергій Стеценко
Канцлер Курії

**ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ
(ОБЛСПОЖИВСПІЛКА)**

вул. Технічна, 1, м. Львів, 79001
тел.(032) 261-35-47, факс (032) 261-35-64
E-mail: lviv_spilka@mail.lviv.ua

07.04.2017 № 32/01-30

ДОВІДКА

видана Голубці Михайлу Михайловичу, здобувачу кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського торговельно-економічного університету про те, що його наукові результати дисертаційного дослідження на тему: «Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель (друга половина ХІХ–перша половина ХХ століття)» (спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки) використовуються в системі споживчої кооперації України.

Внесок дисертанта полягає в обґрунтуванні нових конвергентних тенденцій в розвитку економічного знання кооперативними освітніми інституціями в умовах становлення ринкової господарки, що дозволило виявити ступінь спорідненості проблем, а саме: потреба підтримки з боку держави, пошук джерел фінансування діяльності освітніх закладів, розширення переліку спеціальностей освітніх послуг та слідування принципу об'єднання кооперативних навчальних закладів.

Актуальність аналізу економічних знань, як одного з основних чинників економічного зростання, зумовлена не лише висвітленням внеску західноукраїнських вчених, кооператорів, просвітніх діячів, кооперації, кооперативного руху, кооперативної освіти, представників духовенства, але й здійснено аналітичну оцінку ролі періодичних кооперативних видань у інформаційній підтримці розвитку та поширенні економічних знань в регіоні серед населення та різних кооперативних інституцій у розвиток господарства краю в період становлення ринкової економіки, що дає нам можливість творчого використання цих напрацювань у сучасних трансформаційних процесах економіки нашої країни та розвитку освітніх кооперативних установ.

**Голова правління
Львівської обласної спілки
споживчих товариств**

М.М. Ванівський

ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТвул. Туган-Барановського, 10,
Львів, Україна, 79005
тел.: +38 (032) 275 65 50; 295 81 02
факс: +38 (032) 295 81 02
e-mail: lute@lute.lviv.ua

THE ASSOCIATION OF CONSUMER SOCIETIES OF UKRAINE

LVIV UNIVERSITY
OF TRADE
AND ECONOMICS10, Tuhan-Baranovskoho street,
Lviv, Ukraine, 79005
tel.: +38 (032) 275 65 50; 295 81 02
fax: +38 (032) 295 81 02
e-mail: lute@lute.lviv.ua

03.10.2016 № 452/22

на № _____

ДОВІДКА**про впровадження результатів дисертаційного дослідження****Голубки Михайла Михайловича на тему:****«Економічні знання у системі господарського розвитку західноукраїнських земель****(друга половина XIX–перша половина XX століття)»****в наукову діяльність**

Деякі положення дисертаційної роботи були використані в науково-дослідній лабораторії економічної оцінки при кафедрі теоретичної та прикладної економіки Львівського торговельно-економічного університету при розробці методик оцінки ефективності функціонування господарських систем.

Зокрема, були враховані пропозиції дисертанта щодо врахування ефекту від економічних знань при визначенні результативності функціонування господарських систем.

Проректор з наукової роботи

д.е.н., проф. Семак Б. Б.